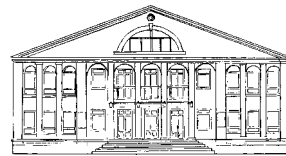

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2015 р., № 1 (47)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: А. О. Монаснко,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Головний редактор:

В. Г. Лукашевич, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Редакційна колегія:

Т. А. Денисова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України (заступник головного редактора)

М. О. Сергатий, кандидат юридичних наук, доцент
(заступник головного редактора)

С. К. Бостан, доктор юридичних наук, професор

О. П. Гетьманець, доктор юридичних наук, професор

В. В. Городовенко, доктор юридичних наук, Заслужений юрист
України

Н. О. Гуторова, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України

С. Ф. Денисов, доктор юридичних наук, професор

Т. А. Занфірова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

А. В. Іщенко, доктор юридичних наук, професор

В. В. Коваленко, доктор юридичних наук, професор

О. М. Костенко, доктор юридичних наук, професор

О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор

Є. Д. Лук'янчиков, доктор юридичних наук, професор

В. К. Матвійчук, доктор юридичних наук, професор

В. М. Огаренко, доктор наук з державного управління, професор

С. В. Петков, доктор юридичних наук, професор

О. В. Покатасва, доктор юридичних наук,
доктор економічних наук, професор

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В. М. Стратонов, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В. А. Устименко, доктор юридичних наук, професор

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор

В. Д. Чернадчук, доктор юридичних наук, професор

О. А. Гавриленко, доктор юридичних наук, доцент

О. С. Саїнчин, доктор юридичних наук, доцент

О. В. Прудивус, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії:

Г. Ю. Бистров, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Б. Єлчич, доктор наук, професор (Хорватія)

О. Ю. Грачова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

М. В. Сенцова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

О. Хорват-Лончаріч, доктор наук, професор (Хорватія)

Е. Д. Соколова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Х. Арбутіна, доктор наук, професор (Хорватія)

О. А. Ялбулганов, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактори: І. Ю. Антоненко, А. О. Бессараб

Технічний редактор: Н. А. Ананьїна

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

виходить щоквартально

Журнал включено до переліку фахових видань
згідно з наказом МОН України
від 06.11.2014 р. № 1279

Засновник:

Класичний приватний університет

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення

України про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації

Серія KB № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення

суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою

Класичного приватного університету

25 лютого 2015 р., протокол № 6

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні обов'язкове посилання на видання:
Держава та регіони. Серія: Право. – 2015. – № 1 (47).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет

69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б.

Телефон: (0612) 220-58-42, 8-067-7744481

Телефон/факс: (0612) 63-99-73

Здано до набору 30.01.2015.

Підписано до друку 05.03.2015.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.

Замовлення № 29-15Ж

Виготовлено на поліграфічній базі

Класичного приватного університету

ISSN 1813–338X

© Класичний приватний університет, 2015

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

<i>В. М. Пальченко</i> КОНТРОЛЬ СУСПІЛЬСТВА ЗА ВИКОНАННЯМ ПОКАРАНЬ У ДОПЕНІТЕНЦІАРНИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ)	3
КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ	

<i>Г. В. Задорожня</i> КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ	8
---	---

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>Т. М. Олексенко</i> ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА	12
<i>А. В. Чернєй</i> МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ	18
ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО	

<i>Д. А. Коваль</i> ПОНЯТТЯ ФОРМИ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З МЕТОДАМИ	21
--	----

<i>К. В. Маріхін</i> КЛАСИФІКАЦІЯ ПОДАТКОВИХ РЕЖИМІВ	25
---	----

<i>О. В. Покатаєва, О. О. Коваль</i> ПРАВОВА ПРИРОДА ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ	33
---	----

<i>М. І. Трипольська</i> ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПОДАТКОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	41
--	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Т. Леоненко</i> RELIGIOUS SECTS: USE OF JUVENILES' AGE PECULIARITIES TO INVOLVE THEM IN CRIMINAL ACTIVITY	46
--	----

<i>А. В. Градецький</i> ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ	51
---	----

<i>О. П. Доробалюк</i> КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ, КОЛИШНІХ СПІВРОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	56
---	----

<i>Ю. А. Кричун, І. І. Арделян</i> ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ	60
---	----

<i>О. О. Наумов</i> ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВИ ТА УМОВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ НА ПІДСТАВІ ст. 79 КК УКРАЇНИ В ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ	65
---	----

<i>О. С. Шеремет</i> РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КАДРОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИНАМ	71
--	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>О. В. Гороховська, І. С. Семенюк</i> ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	75
--	----

ПРОБЛЕМИ ТА ПРАКТИКА ПРАВозАСТОСУВАННЯ

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

<i>З. П. Раєвліно</i> ПРИЧИНИ ТА ПІДСТАВИ ДИСКРИМІНАЦІЙНОГО ПОВОДЖЕННЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	80
ДО УВАГИ АВТОРІВ	87

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

УДК 340(09)

В. М. Пальченкова

доктор юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

КОНТРОЛЬ СУСПІЛЬСТВА ЗА ВИКОНАННЯМ ПОКАРАНЬ У ДОПЕНІТЕНЦІАРНИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ)

У статті розглянуто проблеми трансформації громадського контролю за виконанням покарань у допенітенціарний період. Проведено аналіз трансформації громадського контролю за виконанням покарань у період становлення та розвитку Київської Русі й пошук ефективних заходів участі в цьому процесі представників суспільства. Обґрунтовано, що у вказаний період людство намагалося зрозуміти сутність такого явища, як покарання, та виробити загальні принципи контролю за його реалізацією. Це виявилось в певній соціальній діяльності, заснованій на звичаях, нормах моралі й релігії, що має суттєве значення для сучасної практики виконання покарань та контролю за його відбуванням.

Ключові слова: держава, громадський контроль, громада, теорія права.

I. Вступ

Суспільні відносини, пов'язані з виконанням різних кримінальних покарань і реалізацією заходів державного примусу, завжди перебували у взаємозв'язку з відносинами в інших сферах життєдіяльності суспільства. Одночасно покарання пов'язано з позбавленням чи обмеженням засудженого в певних духовних, матеріальних та фізичних благах. Кожен вид покарання є заходом примусу та тією чи іншою мірою має каральний зміст, який полягає в передбаченому законом позбавленні або обмеженні прав і свобод засудженого. Для уникнення порушень, недопущення жорстокого поводження із засудженими, особливо в сучасних умовах, необхідно посилити громадський контроль за виконанням покарань за всіма напрямками.

Результативність виправного впливу на засуджених у багатьох випадках залежала (і залежить) від зацікавленості участі в цьому процесі представників суспільства, від спільної узгодженої діяльності соціальних та державних інститутів – органів і установ з виконання покарань та інститутів громадянського суспільства. У конкретних історичних умовах, стосовно тих цілей і завдань, які ставить перед собою суспільство та держава, сутність контролю наповнюється конкретним змістом і набуває відповідних форм. Тому аналіз сутності та змісту громадського контролю за виконанням покарань на сучас-

ному етапі передбачає нове осмислення його соціального призначення, яке можливо лише на основі знання минулого досвіду, його організації й правового забезпечення.

Історія трансформації громадського контролю за виконанням покарань тісно пов'язана з розвитком держави, тому її слід розглядати в межах основних періодів історії української державності та права як основного регулятора суспільних відносин.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення ролі громадського контролю за виконанням покарань у період становлення та розвитку Київської Русі й пошук ефективних заходів участі в цьому процесі представників суспільства.

III. Результати

Українське законодавство в питанні громадського контролю та соціальної реабілітації колишніх правопорушників є далеким від досконалості й сьогодні перебуває на важливому та відповідальному етапі становлення. Чинні законодавчі норми недостатньо повно відображають усі аспекти цієї проблематики, крім того, на сьогодні не представлено ефективних механізмів вирішення проблем запровадження дієвого механізму громадського контролю за пенітенціарною системою. Багато в чому цю недосконалість пояснюють труднощі в сучасному українському суспільстві.

Але саме ці обставини й визначають необхідність орієнтації на норми й правила, сформовані на основі історичного досвіду. У зв'язку із цим для громадськості, яка конт-

ролює діяльність пенітенціарних установ, важливо орієнтуватися не лише в чинному законодавстві, а й аналізувати позитивні та негативні приклади минулого. Це може надати неоціненну допомогу у вирішенні багатьох спірних питань, визначити позицію й знайти необхідні аргументи в прийнятті рішень установами з виконання покарань. Також це допоможе ефективно захищати й реалізувати права, законні інтереси засуджених і тих, хто звільнився на підставі зазначених норм.

Історія функціонування пенітенціарної системи охоплює достатньо тривалий період і як історія трансформації громадського контролю за виконанням покарань. Вони тісно пов'язані з розвитком держави, тому їх слід розглядати в межах основних періодів історії української державності та права як основного регулятора суспільних відносин.

Проте запровадження різноманітних форм контролю, зокрема громадського, створення ефективного наддержавного контрольного механізму можна спостерігати й у допенітенціарний період, коли суб'єкти контролю посідають певне місце, яке впливає на порядок виконання і відбування покарань. Яскравим прикладом є період становлення, розвитку та феодальної роздробленості Київської Русі.

Зазначимо, що кожне конкретне історичне суспільство вимагає суворо визначеної міри соціального контролю, який є особливим механізмом соціального регулювання поведінки людей, що встановлюється з метою підтримки суспільного порядку, інакше неминучими стають негативні наслідки для суспільства як системи (хаотичність або, навпаки, заорганізованість). Соціальний контроль, що виражає обсяг та інтенсивність соціального регулювання, залежить від вимог суспільної системи, від етапу розвитку суспільства, рівня його організованості. Еволюційний шлях розвитку громадського контролю за виконанням покарання нерозривно пов'язаний з основними етапами розвитку суспільства та утворенням і розвитком державності. Розвиток правового інституту громадського контролю за виконанням покарань, а також його співвідношення з практикою державного контролю змінювалися в історії суспільства.

На етапі становлення й еволюції ранньофеодальної держави Київська Русь, коли ще були сильними звичаї та зберігалися родоплемінні відносини, а княжа влада була значно обмежена у своїх можливостях, велику роль у реалізації заходів примусу, що застосовувалися до порушників норм, продовжувало відігравати суспільство. Наприкінці X – початку XI ст. разом із християнством на язичницьку Русь прийшли нові законодавчі акти, переважно візантійські й пів-

деннослов'янські, які містили в собі фундаментальні основи церковного візантійського права, а згодом, на початку XI ст., стали одним із джерел Руської Правди, першого писаного зводу правових звичаїв і положень Київської Русі [1].

З розвитком держави звичай кровної помсти поступово змінювався державною владою. Спершу було обмежено коло месників, з'явилась можливість відкупитись від помсти, причому відшкодування залежало від соціального статусу убитого. Ці положення яскраво відображені в літописах і пам'ятках права Київської Русі. Про існування помсти в східних слов'ян дізнаємось зі слів літописця, який вказує, що до утворення держави древляни вбивали один одного, зокрема, відоме літописне оповідання про помсту княгині Ольги древлянам за вбивство її чоловіка Ігоря в 945 р. [2, с. 39–43].

Історично зумовленою є наявність у Київській Русі помсти як особливого виду покарання, що своїм корінням сягає первісного суспільства. Контроль за її виконанням покладался на орган місцевого самоврядування – сільську територіальну общину (верв). Найдавнішими пам'ятками писаного права Київської Русі були договори Русі з Візантією. Питання кримінального права було врегульовано у двох договорах, 911 р. та 945 р. [3, с. 42], норми яких надавали право на помсту всім родичам загиблого [4, с. 67]. Договір Русі з Візантією 911 р. передбачав кровну помсту, але укладачі договору зробили крок до її пом'якшення. Закон встановлював для родичів убитого альтернативу – або помститися вбивці, або вимагати викуп. Велика частина договорів 911 і 944 рр. містить норми, пов'язані з кримінальним правом. Ці норми починаються ст. 4 договору 911 р. про вбивство: "Про наступне. Якщо хто-небудь вб'є (кого-небудь) – русин християнина або християнин русина, – нехай помре на місці здійснення вбивства. Якщо ж вбивця втече, а виявиться їмущим, то ту частину його майна, яка належить йому за законом, нехай візьме родич убитого, але й дружина вбивці нехай збереже те, що належить їй за звичаєм. Якщо вбивця виявиться неможливим і (при цьому) він біг, то нехай опиниться під судом до тих пір, поки не буде знайдений (якщо ж буде знайдений, то) нехай помре". Тлумачення цієї статті викликало великі розбіжності серед учених. Насамперед, відзначимо те, що в ній розрізнено заможну частину суспільства й бідну та захищено інтереси їмущого класу: для "їмовітого" русина, який вчинив вбивство, смертна кара могла бути замінені конфіскацією його майна. Заміна не поширюється на неможливого: якщо його не карали, то його переслідувала кровна помста [5, с. 46].

У найдавнішій редакції Руської Правди – Короткій Правді, в першій її частині, Правді Ярослава, право помсти було обмежене рівнем спорідненості. Помститися могли лише близькі родичі: батько, син, брат, племінник, дядько; якщо таких не було, то на злочинця накладалося грошове стягнення на користь родичів загиблого [6, с. 33]. Отже, кровна помста в Київській Русі – це покарання, контроль за виконанням якого покладається не на державні органи, а на певну споріднену по крові соціальну групу людей, що є нічим іншим як формою неформального (громадського) контролю за виконанням покарань.

Основні принципи феодального права потребували відміни кровної помсти й встановлення норм, за якими життя, здоров'я, честь та майно феодалів охоронялися сильніше, ніж життя, здоров'я та майно іншої вільної людини, а тим більше, феодально зобов'язаного селянина. У часи Руської Правди помста спочатку обмежується (ст. 1 Короткої Правди), а потім повністю забороняється (ст. 2 Просторової Правди) і замінюється грошовими викупамі. Із заборонаю кровної помсти зникає одна з найдавніших форм громадського контролю за виконанням кримінальних покарань. Однак при цьому треба пам'ятати, що зникає вона лише з погляду офіційно-інституційного курсу, оскільки неофіційний супровід покарання, котрий існує й у наш час, триває й становить вагомий складову соціального впливу на людину. Будучи покараннями державними інституціями, покарані продовжували відчувати на собі соціальний тиск громади, часто отримуючи подвійну кару від двох суб'єктів соціального контролю – держави та громади.

З християнізацією Київської Русі та становленням Руської Правди архаїчне поняття покарання у виді кровної помсти набуває перехідного характеру, дедалі більше значення мають покарання компенсаційного характеру, таким чином, утворюючи новий механізм суспільного регулювання. У ньому посилюється роль держави у виконанні покарань та зменшується обсяг громадського контролю. Однак покарання в Київській Русі ще зберігає приватний характер. Значна частина самих покарань, застосовуваних до правопорушників, спочатку була звернута не на особу винного, а на його майно й частіше майно общини, до якої він належав. Про це свідчать, наприклад, положення Короткої редакції Руської Правди.

Як і в додержавний період, суспільство в період існування ранньофеодальної держави несло колективну відповідальність за належне виконання покарання. Спершу реалізація такої системи покарань значною мірою забезпечувалася самим суспільством, насамперед потерпілим і сільською громадою

(верв'ю, вервним судом), і лише згодом, з поступовим розвитком та ускладненням суспільних відносин, починає спиратися на силу державної влади, набуваючи публічного характеру.

Цікаву думку щодо дії вервного суду висловлює С. Капустін, який бачив у “дикий” вірі “відповідальність округу за його жителів, суспільства за його членів”, але не з метою запобігання злочинам та порушення “загального миру”. Учений звертає увагу на цікавий факт. Відповідальність верви поширюється лише на ті випадки вбивства, де цей злочин знаходить собі виправдання (випадковість, пристрасть, благородство в розумінні тодішнього суспільства). Таким чином, контроль суспільства, підтримка з його боку здійснюється, насамперед, стосовно “людей добрих, імовірно менш схильних до порушення загального миру”. Очевидно, вже пізніше княжа влада стала дивитися на існування такої функції суспільства, як контроль за виконанням покарань, як запоруку суспільного спокою [7, с. 1–12].

Однак у XII ст. верв уже не допомагає всім своїм членам у платежі віри, а підтримує лише тих, хто попередньо зробив внесок у “дику” віру. Наведемо конкретну норму. Як повідомляє ст. 8 Поширеної Правди: “Аже хто не вкlastися в дику віру, того люди не допомагають, але сам платити” [1, с. 64].

Громада брала безпосередню участь у здійсненні контролю за виконанням такого найсуворішого виду покарання, як “потік і розграбування”, що полягало у відмові злочинцеві в захисті з боку суспільства та участі в розподілі його майна. Іноді суспільство контролювало виконання й інших видів грошових покарань, наприклад, продажу. У додержавний період існував і такий вид покарання, як вигнання, що було найсуворішим з усіх засобів впливу на злочинця, які мало у своєму розпорядженні суспільство. Попри зовнішню м'якість, вигнання мало всі ознаки покарання. До слова сказати, у Київській Русі не вживали слова “тюрма”, оскільки більшість злочинців до вирішення їх справи залишалися за звичаєм “на поруках” у суспільства або приватних осіб, які відповідали “головою” за зникнення взятих ними на поруки.

Як бачимо, реалізація та контроль за виконанням покарань у Київській Русі спочатку забезпечувались переважно самим суспільством, передовсім потерпілим і общиною (верв'ю), і лише поступово, з розвитком та ускладненням суспільних відносин дедалі більшою мірою починали спиратися на силу державної влади, набуваючи публічного характеру.

IV. Висновки

Підбиваючи підсумки аналізу джерелознавчої бази дослідження контролю за виконанням покарань у Київській Русі, необ-

хідно констатувати, що у вітчизняній історико-правовій науці не було спеціальних комплексних досліджень історії громадського контролю за пенітенціарною системою, не вивчали цей інститут права в окремі історичні періоди, а проблема витоків та еволюції громадського контролю за пенітенціарною системою України не була предметом наукових досліджень. Акцентуємо увагу й на тому, що контроль суспільства за виконанням покарань, підтримка з його боку здійснювалися в допенітенціарний період і мали особливе значення. Досліджуючи перші уявлення про покарання додержавного та ранньодержавного періоду, слід зазначити, що громада формувала свою діяльність не самостійно, а впливала на державу тими засобами, які можна виробити через еволюційні механізми динаміки суспільства. В умовах колективності, контролю громади в індивідів почали вироблятися певні позитивні звички, мислення, традиції та принципи, що зумовило утворення спільних уявлень про ті чи інші явища дійсності, зокрема про покарання, умови його виконання й контроль за реалізацією. Починаючи з найдавніших часів, людство намагалося зрозуміти сутність такого явища, як покарання, та виробити загальні принципи контролю за його реалізацією, поступово сформувавши перші відомі нам традиційні практики застосування та реалізації таких принципів покарання, як кровна помста, табу, таліон і композиція. Контроль за виконанням покарань виявлявся в певній соціальній діяльності, заснованій

на звичаях, нормах моралі й релігії, що має суттєве значення для сучасної практики виконання покарань та контролю за його відбуванням.

Список використаної літератури

1. Российское законодательство X–XX веков / под общ. ред. О. И. Чистякова. – Москва : Юрид. лит., 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси. – 432 с.
2. Повесть временных лет. Ч. 1–2 / под ред. чл.-кор. АН СССР В. П. Андриановой-Перетц ; подгот. текста Д. С. Лихачева ; пер. Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. – Москва : Ленинград : Акад. наук СССР, 1950. – Ч. 1. – 215 с.
3. Кузнецова И. Н. История государства и права словянских народов : учеб. пособ. / под ред. И. Н. Кузнецова. – Минск : БГЭУ, 1998. – 156 с.
4. Беляев И. Д. Лекции по истории русского законодательства / И. Д. Беляев. – Москва : Типо-Лит. С. Петровского и Н. Панина, 1879. – 728 с.
5. Хачатуров Р. Л. Кровная месть во времена Русской Правды / Р. Л. Хачатуров // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2012. – № 1 (8). – С. 45–47.
6. Свердлов М. Б. От Закона Русского к Русской Правде / М. Б. Свердлов. – Москва : Юридическая литература, 1988. – 175 с.
7. Капустин С. Древнерусское поручительство / С. Капустин. – Казань : Издание книгопродавца Ивана Дубовина, 1855. – 64 с.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2015.

Пальченкова В. М. Контроль общества за исполнением наказаний в допенитенциарный период (на примере Киевской Руси)

В статье рассмотрены проблемы трансформации общественного контроля за исполнением наказаний в допенитенциарный период. Проведен анализ трансформации общественного контроля за исполнением наказаний в период становления и развития Киевской Руси и осуществлен поиск эффективных способов участия в этом процессе представителей общественности. Обосновано, что человечество пыталось понять суть наказания и предусмотреть общие принципы контроля по его реализации. Это проявилось в определенной деятельности, основанной на обычаях, нормах морали и религии, что имеет существенное значение для современной практики исполнения наказаний и контроля за его отбыванием.

Ключевые слова: государство, общественный контроль, общество, теория права.

Palchenkova V. Society Control for Penalty in Prepenitentiary Period (on Example of Kievan Rus)

The article deals with the problem of leakage of public control over the execution of punishment in prepenitentiary period. The analysis of the transformation of public control over the penitentiary during the formation and development of Kievan Rus and the search for effective measures of involvement of the representatives of the society in this process.

Based on the analysis of the database research of monitoring the implementation of penalties in Kievan Rus it is stated that in the national historical and legal science was not special complex research of public control over the penitentiary system, the institution of law was not studied in certain historical periods, and the problem of the origins and evolution of public control of the penitentiary system of Ukraine has not been the subject of research.

It is emphasized that during the Christianization of Kievan Rus and the formation of the Russian Truth, the archaic concept of punishment in the form of blood revenge gets transitional nature, more important becomes a sentence with compensatory thus forming a new mechanism of social control.

However, as in the pre-state period, the society in the period of the feudal state bore collective responsibility for the proper execution of the sentence. Firstly, the implementation of a such system of penalties was largely ensured by society, especially victims and the rural community (Verves, verve court), and only later, with the gradual development and complexity of social relations, it begins to rely on the power of the government, acquiring a public character.

The attention is paid to the idea that public control over the execution of sentences, support from its side was performed in prepenitentiary period and had a special significance. Exploring the idea of the first sentence in pre-state and early-state period, it should be noted that the community has shaped its activities not on its own, but affected the state in the means that can win through evolutionary mechanisms of the society. In terms of collective, community control, the individuals began to produce some positive habits of thinking, traditions and principles that led to the formation of common notions about certain aspects of reality, including the penalties provided its implementation and monitoring implementation.

The conclusions state that in the given period the humanity tried to understand the essence of the phenomenon of punishment, and to develop common principles for monitoring of its implementation. This was proved in some social activities based on customs, morality and religion, which is essential for the modern practice of penalties and their control.

Key words: state, community control, community, theory of law.

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

УДК 342.58(477)

Г. В. Задорожня

кандидат юридичних наук, професор

Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ

У статті на основі доктринальних та законодавчих джерел досліджено такі поняття, як “глава держави” і “конституційно-правовий статус глави держави”, а також визначено складові статусу глави держави, якими є правосуб’єктність, принципи діяльності, компетенція, гарантії та відповідальність.

Ключові слова: глава держави, конституційно-правовий статус глави держави, правосуб’єктність, компетенція, гарантії, відповідальність.

I. Вступ

Дослідження поняття “конституційно-правовий статус глави держави”, як і визначення складових його статусу, є актуальним у сучасному конституціоналізмі. Широке використання в джерелах права словосполучення “конституційно-правовий статус глави держави” є швидше даниною, усталеним формальним юридичним виразом, ніж об’єктивізацією певного юридичного змісту. Законодавство України та інших країн світу не містить дефініції “конституційно-правовий статус глави держави”, а в національних правових системах не склалася практика ухвалення узагальненого закону “Про органи державної влади”, предметом якого могли б стати наведені вище та інші споріднені питання (правосуб’єктність, відповідальність, принципи функціональної діяльності тощо). Крім того, у правовій науці немає моністичного підходу щодо визначення елементів правового статусу глави держави.

II. Постановка завдання

Тема цієї публікації зумовлює комплексний пошук відповідей на низку теоретичних і практичних питань, наприклад, у теоретико-правовому сенсі необхідно окреслити понятійно-категоріальний апарат і наповнити його відповідним змістом; сформулювати такі поняття, як “глава держави”, “конституційно-правовий статус глави держави” тощо; ідентифікувати правову природу феномена глави держави, тобто розкрити юридичну характеристику глави держави як одного з невід’ємних політико-правових суб’єктів публічного владарювання й з’ясувати, чим зумовлена практична необхідність дослідження конституційно-правового статусу глави держави.

III. Результати

Аналізуючи відповідь на питання щодо практичної необхідності дослідження стату-

су глави держави, вкажемо, що вона полягає, насамперед, у з’ясуванні нормативно визначених і фактично допустимих меж державно-владного впливу глави держави на інших суб’єктів правовідносин, зокрема й фізичних осіб, оскільки суспільство, здійснюючи в особі вчених, практикуючих юристів та політиків свого роду “моніторинг” конституційно-правового статусу глави держави, може дієво запобігти можливості узурпації ним державної влади. Відтак, практична необхідність дослідження конституційно-правового статусу глави держави зумовлена визначенням міри, меж і тенденцій його державно-правового впливу в суспільстві та в державі, а також визначенням існуючого порядку взаємодії глави держави з іншими інститутами влади.

Словосполучення “глава держави” набуло стійкого застосування в юриспруденції у зв’язку з прийняттям Французької хартії від 04.06.1814 р., яка вперше унормувала цю дефініцію: “Король – верховний глава держави” (ст. 14) [1, с. 218]. Відтоді вчені намагаються сформулювати поняття “глава держави”. Наразі є безліч його інтерпретацій. Перманентність такого процесу зумовлена: а) появою нових юридичних форм глави держави (директорія, президія рад, духовний лідер держави тощо); б) зміною ролі глави держави в механізмі державного регулювання національних систем права, якот еволюція інституту імператора Японії від всевладного правителя до номінального представника влади; в) стійкою тенденцією зростання ролі глав національних урядів (ФРН, Італія, Індія тощо) тощо. Відтак, при визначенні поняття “глава держави” необхідно знайти ті складові, які відтворюють універсальну сутність глави держави в правових системах національних країн.

Низка визначень поняття “глава держави” ґрунтується на однобічному підході до

розуміння його сутності, наприклад, поняття глави держави як “органу, що очолює систему державних органів”. Ця дефініція правильно визначає інститут глави держави за формою, тобто “це орган держави”, деякі національні конституції прямо це вказують, наприклад, “до органів державної влади належать Президент Республіки, Асамблея Республіки, Уряд, суди” (ст. 110 Конституції Португалії), проте досить дискусійною є теза – “глава держави” очолює “систему державних органів” (Ізраїль, Японія, ФРН тощо). Глава держави представляє не систему державних органів, а державу в цілому. Наслідуючи традиції, утверджені в монарший період, глава держави, незалежно від того, носієм якої юридичної форми він є, представляє свою країну і на внутрішньо-, і на міжнароднополітичному рівнях. Щоправда, якість такого представництва залежить від обсягу його повноважень (фактичних чи номінальних), визначених конституційним законодавством або традиціями в давні часи.

О. О. Максимова дещо по-іншому визначає поняття “глава держави”. На її думку, це вища посадова особа (або колегія таких осіб) і державний орган, що займає, як правило, формально вище місце в ієрархії державних інститутів [2, с. 18]. Автор цієї дефініції визначає главу держави двояко: і як “посадову особу”, і як “державний орган”. На нашу думку, ці дві категорії не можна ототожнювати, вони мають різну правову природу, оскільки “державний орган” має статус юридичної особи, чого не можна сказати про “посадову особу”. Тому правильною є позиція тих учених, які не відносять президента до посадових осіб публічної влади, оскільки вони виступають суб’єктом управління певної організаційної структури.

Інші вчені ідентифікують главу держави лише як “особу” [3, с. 9] або “посадову особу”, яка займає формально вище місце в структурі державних інститутів. У джерелах права категорія “посадова особа” визначається як керівник державного органу чи його апарату, на якого законами та іншими нормативно-правовими актами покладено виконання певних функцій і яка обіймає вищу посаду в державному органі. З наведених та інших джерел права випливає, що посадова особа займає відповідно до законодавства штатну посаду в певному органі державної влади. І тут справедливо зауважує С. Г. Серьогіна: “Якщо визнати главу держави посадовою особою, постає питання – в якому органі він займає посаду?” [4, с. 18].

У процесі формування змісту поняття “глава держави” доцільно врахувати ті складові, які відтворюють його універсальну сутність. Глава держави як орган влади наділений державно-владними повноваженнями, наявність яких означає, що він уповнова-

жений приймати правові акти, дія яких поширюється на всю територію держави, і має право домагатися за допомогою встановлених засобів легального примусу їх виконання. Таким чином, окреслюється загальнодержавність глави держави як органу державної влади.

Наступна складова інституту глави держави – його склад. Історичний досвід та аналіз законодавства країн світу вказують на те, що глава держави переважно є одноосібним органом, що є логічним, виправданим і ментально прийнятним для соціуму, проте не варто заперечувати наявність у державно-правовій практиці колегіального глави держави. Колегіальна форма глави держави, за винятком Швейцарії та деяких інших країн, властива державам перехідного, постреволюційного періоду або соціалістичним державам для прикриття тоталітарних методів управління (президія ради, джамахірія, директорія тощо). Отже, інститут глави держави може бути представлений як одноосібним, так і колегіальним складом.

Глава держави як державний орган має певні особисті й функціональні гарантії забезпечення своєї діяльності, зокрема виконує свої повноваження на постійній основі та отримує за це матеріальну винагороду. Відтак, *глава держави* – це загальнодержавний, одноосібний або колегіальний, постійно діючий орган держави, який юридично чи номінально посідає вище місце в ієрархії державних органів, відповідно до конституційного законодавства або усталених традицій здійснює верховне представництво держави всередині країни і за її межами та забезпечений дієвими гарантіями державного захисту.

У доктрині права дуже нечітким є розуміння такого поняття, як “конституційно-правовий статус”, стосовно органів публічної влади, у тому числі й глави держави. З техніко-юридичної точки зору, як показує аналіз конституційного законодавства, ситуація не краща, оскільки останнє навіть не містить слова “статус”, відповідно не формулює його нормативне визначення й однозначно не дає вичерпного переліку його складових. Натомість, законодавство національних країн містить здебільшого ті чи інші вимоги до кандидатури на пост глави держави, вказує на певні заборони щодо особи, яка набула статус глави держави, визначає щодо неї систему гарантій тощо. За такого підходу не тільки межі, а й сутність розуміння правового статусу глави держави позбавлені змістовної чіткості та нормативної визначеності.

Термін “*статус*” як політико-правова категорія набув поширення у Франції в перші роки ХХ ст. “Він позначав, – як доводить французький учений П. Розанвалон, – сис-

тему гарантій і обов'язків, що впорядковує з цієї точки зору становище чиновників" [5, с. 60]. Одним із теоретиків розробки наведеного терміна став Леон Дюї. На його думку, категорія "статус" базується на ідеї, відповідно до якої чиновник тим більше буде ідентифікувати себе зі своїм функціональним призначенням у механізмі державного управління, чим більше він відчуватиме, що міцно й надійно захищений законом як чиновник. Л. Дюї зауважував, "якщо статус і вигідний для чиновника, то він встановлюється насправді не в його інтересах, а в інтересах публічної служби" [6]. За впровадження категорії статусу в механізм державного владарювання активно ратував і такий французький учений-соціолог, як Е. Дюркгейм, який доводив, що статус сприятиме формуванню когорти професіоналів у державі, які забезпечуватимуть її функціонування шляхом ухвалення ними вольових актів, обов'язкових для громадян [7, с. 60–61]. Отже, категорія статусу в доктрині права розвинута з метою формування класу чиновників-професіоналів для здійснення управління в інтересах держави.

На нашу думку, поняття "конституційно-правовий статус глави держави" доцільно розуміти як його стійкий правовий стан у системі органів державної влади, визначений і гарантований нормами конституційного законодавства.

З огляду на те, що місце й роль глави держави в системі органів державної влади залежать від змісту його конституційно-правового статусу, оскільки статус відображає значущість суб'єкта, спробуємо окреслити складові цього статусу. Протягом тривалого часу вчені-правники дискутують питання про перелік структурних елементів статусу. У доктрині права виокремилось два основні підходи до розуміння складових правового статусу: вузький і розгорнутий. Вузький передбачає віднесення до нього лише основних елементів, а саме: прав та обов'язків – до фізичних осіб і компетенцію – до юридичних осіб, що стосується інших можливих складових, то вони є лише доповнювальними, вторинними. Конституційно-правовий статус глави держави, на нашу думку, має компонуватися з розгорнутої системи елементів.

Правосуб'єктність є першим елементом статусу глави держави. Вона вказує на здатність того чи іншого суб'єкта бути носієм певного правового статусу. Не будучи суб'єктом спеціальної конституційної правосуб'єктності, неможливо стати носієм такого правового статусу, як глава держави. Правосуб'єктність є "перепусткою" для участі юридичних осіб у правовідносинах. Правосуб'єктність глави держави є комплексним поняттям, яке охоплює низку складових, таких як порядок зайняття ним поста, вимоги до кан-

дидата на цей пост, строковість чи безстроковість перебування особи на посту глави держави, порядок припинення його повноважень тощо. Дослідження наведених питань дає змогу не тільки інституційно відмежувати главу держави від інших органів влади, а й глибше дослідити його правову природу як юридичного явища.

Другим елементом конституційно-правового статусу глави держави є *принципи діяльності*. Принципи є тими нормативними векторами, які зумовлюють певну функціональну спрямованість буття й розвитку глави держави як органу публічної влади. Принципи діяльності глави держави можна умовно порівняти із злітними смугами аеродрому, які, з одного боку, зумовлюють нормативну регламентацію стосовно глави держави в певних правових межах ("смугах"), а з іншого – визначають напрями розвитку й руху норм права в частині нормативної регламентації статусу глави держави.

Третім елементом конституційно-правового статусу глави держави є його *компетенція*, реалізація якої здійснюється відповідно до мети й функціонального призначення органу в механізмі державної влади. Компетенція глави держави – це встановлені та гарантовані конституційним законодавством його права і обов'язки, форми й методи їх реалізації, а також предмети відання, тобто це той суспільний простір, на який поширюється його владно-регуляторний вплив шляхом ухвалення ним обов'язкових до виконання правових актів. Компетенція є обов'язковим елементом правового статусу органу державної влади. Подібно до того, як норма права не може існувати без диспозиції, яка об'єктивує сутність юридичного змісту норми, так і орган державної влади априорі не може функціонувати поза межами компетенції, оскільки за таких обставин втрачається доцільність його створення.

Гарантії є четвертим елементом конституційно-правового статусу глави держави. Доктрина права не виробила моністичного підходу в частині розуміння сутності "гарантій" як правового явища. До того ж питання системи гарантій глави держави не представлено комплексними дослідженнями, що залишає відкритим простір для наукових розвідок у цій сфері. Конституційна практика доводить, що на главу держави покладається обов'язок бути гарантом найважливіших державно-правових інститутів. Наприклад, Президент Польщі є "гарантом безперервності державної влади", "стежить за дотриманням Конституції, стоїть на варті суверенітету і безпеки держави, а також недоторканності і неподільності її території" (ст. 126 Конституції Польщі), Президент Португалії "забезпечує національну незалежність, єдність держави і нормальне функціонування

демократичних інститутів" (ст. 120 Конституції Португалії) та ін.

Відтак, постає логічне питання: чи зможе глава держави дієво забезпечити непорушність наведених та інших надважливих державно-правових інститутів у разі, якщо його компетенційні повноваження не будуть вичерпно забезпечені. Відповідь лежить на поверхні. Наявність компетенції в глави держави поза межами гарантій їх реалізації, на нашу думку, не варте паперу, на якому вони задекларовані. Отже, гарантії є невід'ємним елементом конституційно-правового статусу глави держави.

Відповідальність є п'ятим елементом правового статусу глави держави. Необхідність віднесення цього елемента до системи правового статусу глави держави зумовлена об'єктивними чинниками:

1) глава держави, отримавши від суспільства (здебільшого шляхом його мовчазної згоди) систему гарантій для виконання ним повноважень, зумовлює зворотний зв'язок, який полягає в забезпеченні гарантій суспільству від утвердження в державі тиранії, безпосереднім носієм якої може стати глава держави;

2) за логікою теоретичної юриспруденції, права і обов'язки – взаємопов'язані категорії, тому праву глави держави в демократичному суспільстві вчиняти певні державно-владні дії чи утримуватися від них кореспондують його зобов'язання дотримуватися вимог законодавства. Проте необхідно зауважити, що йдеться саме про політико-правову (або конституційно-правову) відповідальність.

IV. Висновки

Підсумовуючи наведене, можна зробити такі висновки: а) *глава держави* – це загальнодержавний, одноосібний або колегіальний, постійно діючий орган держави, який

юридично чи номінально посідає вище місце в ієрархії державних органів, відповідно до конституційного законодавства або усталених традицій здійснює верховне представництво держави всередині країни і за її межами та забезпечений гарантіями державного захисту; б) *конституційно-правовий статус глави держави* – це його стійкий правовий стан у системі державних органів, визначений і гарантований конституційним законодавством, складовими якого є правосуб'єктність, принципи діяльності, компетенція, гарантії та відповідальність.

Список використаної літератури

1. Алексеев А. С. Монархический принцип в конституционном государстве / А. С. Алексеев // Юридические записки. – 1908. – Вып. 1. – С. 1–250.
2. Максимова О. О. Конституционно-правовой статус главы государства в Китае : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Максимова. – Москва, 2012. – 32 с.
3. Тодыка Ю. Н. Президент Украины: конституционно-правовой статус / Ю. Н. Тодыка, В. Д. Яворский. – Харьков : Факт, 1999. – 256 с.
4. Серьогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні / С. Г. Серьогіна. – Харків : Ксілон, 2001. – 280 с.
5. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон ; пер. з фр. Є. Т. Марічев. – Київ : К-Ма, 2009. – 286 с.
6. *Traité de droit constitutionnel*, op. cit., s. III. – Paris [s. a.], [s. d.]. – P. 110.
7. Durkheim É. *Leçons de sociologie. Physique des mœurs et du droit* / É. Durkheim. – Paris : PUF, 1950. – P. 61.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2015.

Задорожня Г. В. Конституційно-правовий статус глави государства

В статье на основе доктринальных и законодательных источников исследованы такие понятия, как "глава государства" и "конституционно-правовой статус главы государства", а также определены составляющие статуса главы государства, которыми являются правосубъектность, принципы деятельности, компетенция, гарантии и ответственность.

Ключевые слова: глава государства, конституционно-правовой статус главы государства, правосубъектность, компетенция, гарантии и ответственность.

Zadorozhnyia H. Constitutional-legal Status of Chapter of the State

In the article on the basis of doctrine and legislative sources are investigational such concepts as a "chapter of the state" and a "constitutional-legal status of chapter of the state" and also the constituents of status are certain chapter of the state which, in opinion of author, there are legal personality, principles of activity, jurisdiction, guarantees and responsibility.

It is well-proven that a chapter of the state is a national, individual or collective, constantly operating organ of the state, which legally or nominally occupies a higher place in the hierarchy of public organs, in accordance with a constitutional legislation or withstand traditions carries out the supreme representative office of the state up country and after its limits and provided with the effective guarantees of state defence.

Done conclusion, that constitutional-legal status of chapter of the state is the proof legal consisting of the system of public authorities, certain and assured the norms of constitutional legislation.

Key words: a chapter of the state, constitutional-legal status of chapter of the state, legal personality, jurisdiction, guarantees and responsibility.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 342

Т. М. Олексенко

аспірант
Класичний приватний університет

ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Громадське об'єднання серед суб'єктів адміністративного права вирізняється рядом ознак, основні з яких увійшли до змісту поняття цього виду недержавних організацій. У процесі своєї діяльності об'єднання громадян можуть вступати в суспільні відносини, врегульовані нормами не тільки адміністративного, а й інших галузей права. Особливістю адміністративно-правового статусу громадського об'єднання як комплексу його повноважень є те, що ці повноваження є закріпленими в нормах адміністративного права і здійснюються у сферах адміністративно-правового регулювання у відносинах з органами виконавчої влади та іншими органами держави. Адміністративно-правовий статус об'єднань громадян розглянуто як комплексну категорію, що включає в себе ряд елементів, які виділяються за ознакою етапності діяльності громадських об'єднань.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, об'єднання громадян, адміністративно-правовий статус об'єднань громадян, вертикально-імперативна модель, горизонтально-інституціоналізаційна модель.

І. Вступ

Тема відносин держави й громадських об'єднань, держави та структур громадянського суспільства традиційно є однією з пріоритетних у теорії держави і права загалом та теорії адміністративного права зокрема. У працях Г. В. Ф. Гегеля, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. Де Токвіля було закладено філософсько-правові засади розуміння громадянського суспільства як сфери самоорганізації приватних інтересів, яка охоплює сукупність нерегламентованих державним управлінням економічних, соціальних, моральних та інших відносин між державою й приватною особою та об'єднаннями приватних осіб, які діють згідно з корпоративною логікою егоїстичних угруповань [2; 9; 11].

Поняття "громадянське суспільство" за змістом охоплює особливу частину (сферу) суспільства, в якій відбувається приватне життя і яка є протиположною сфері державного управління, в якій реалізується загальнодержавне (публічне) життя суспільства. У цьому розумінні будь-які об'єднання громадян сучасного суспільства є інтегрованими одночасно в дві засадничі сфери – в громадянське суспільство і в державу (у вузькому,

адміністративно-правовому розумінні – в адміністративну регламентацію).

У деяких наукових джерелах, представлених, зокрема, російськомовною літературою в галузі теорії держави і права, конституційного права та філософії політики (М. М. Алексєєв, В. М. Гессен, Н. М. Коркунов, Б. М. Чичерін), під громадянським суспільством мають на увазі особливий історичний тип суспільства, характерною рисою якого є високий ступінь емансипованості приватного життя від державної регламентації та адміністративно-бюрократичного контролю. Найвищим фазисом розвитку такого суспільства є стан, за умов досягнення якого сфера громадянського суспільства починає домінувати над сферою адміністрування в розв'язанні проблем управління. Ознаки саме такого стану соціуму є індикаторами сучасного західного, ліберально-демократичного суспільства, яке характеризується саме внаслідок цієї обставини як громадянське суспільство.

Прийнятною для нас є позиція російського дослідника А. Сунгурова, згідно з якою громадянське суспільство – "не вся недержавна сфера суспільства, а лише та її частина, в якій діють недержавні і некомерційні організації громадянського суспільства – об'єднання громадян" [3, с. 60]. Така дефіні-

ція, по суті, впливає з першого розуміння громадянського суспільства як приватної сфери суспільного життя, на яку не поширюється адміністративно-правове регулювання. Однак, унаслідок деякої нечіткості визначення діючих у цій сфері організацій, зміст цієї дефініції залишається недостатньо повним, зокрема, невизначеним є питання про легітимність діяльності об'єднань громадян [3, с. 60].

Незважаючи на ряд об'єктивних обставин, які істотно стримували свободу наукових пошуків у радянський період (ідеологічна цензура в суспільствознавстві, політичні переслідування вільнодумства та опозиційності тощо), питання відносин держави й об'єднань громадян (у юридичній літературі 1960–1980-х рр. їх називали “громадські об'єднання”) активно досліджували Н. Ю. Беляєва, М. І. Данченко, Г. А. Кудрявцева, Б. М. Лазарєв, О. П. Лук'янов, С. А. Солдатов, А. І. Щиглік, Ц. А. Ямпольська та ін. Попри ідеологізованість наукових праць того часу, яка багато в чому набувала вимушеного характеру, зазначені автори суттєво збагатили спектр наукових уявлень про правовий статус громадських об'єднань [15].

У працях С. А. Авак'яна, А. О. Алієва, А. А. Безуглова, З. М. Зотової, А. Н. Кокотова, В. А. Лебедева, Е. А. Лукашевої, А. Ф. Малого, Д. А. Малого, В. С. Нерсисянца, С. А. Солдатова, В. Н. Шеломенцева, Д. В. Шутько, А. І. Щигліка, С. С. Юр'єва та інших широко висвітлено різні аспекти відносин держави та інститутів громадянського суспільства, у тому числі з питань державної реєстрації, державного контролю, нагляду, державної підтримки діяльності громадських об'єднань, співпраці держави та інститутів громадянського суспільства.

Комплексному дослідженню розглянутої проблеми присвячені праці сучасних учених-конституціоналістів А. С. Автономова, С. Д. Будака, Л. Ю. Грудцина, А. А. Даркова, С. Є. Заславського, О. А. Кожевникова, В. В. Лисенка, Д. Є. Мерешкіна, А. В. Орлова, Р. В. Уткіна, І. С. Фатова, Н. Л. Хананашвілі, Л. А. Чистового та ін. У працях згаданих учених розглянуто проблеми конституційно-правового статусу громадських об'єднань, їх участі в політичних процесах, різні форми відносин, що існують між державою та громадськими об'єднаннями [4; 5; 8; 10; 12; 13].

На дисертаційному рівні за останні роки ґрунтовно досліджено правовий статус громадських об'єднань. Увагу вчених привертають такі питання, як: конституційно-правовий статус громадських об'єднань та механізм його реалізації в становленні громадянського суспільства; державний контроль за діяльністю громадських об'єднань; роль громадських об'єднань у формуванні громадянського суспільства; розвиток законодав-

ства про громадські об'єднання; конституційно-правові засади взаємодії державних органів і громадських об'єднань [5; 12–15].

На основі узагальнення теоретичного та нормативного матеріалу, викладеного у вищезазначених джерелах, можна сформулювати дефініцію поняття об'єднання громадян.

Об'єднання громадян – це група людей, яка персоніфіковано виступає від імені мікроспільноти, виконує власні корпоративні завдання й функції, не володіє державно-владними повноваженнями, діє без втручання держави та не фінансується з державних фінансових фондів.

Об'єднання громадян володіють ознаками, які відрізняють їх від усіх інших недержавних організацій, зокрема:

а) добровільність формування об'єднань громадян (об'єднання громадян створюються на засадах горизонтальних зв'язків та домовленостей у конвенційному форматі);

б) організація діяльності об'єднань громадян на засадах самоврядування (об'єднання громадян функціонують на засадах внутрішньої системи управління);

3) некомерційний характер формування (об'єднання громадян створюються не задля отримання прибутку, а для соціокультурних, гуманітарно-просвітницьких та інших цілей);

4) засновництво й створення об'єднання громадян групою фізичних осіб і, разом з ними, юридичними особами – громадськими об'єднаннями;

5) створення об'єднань громадян для реалізації спільних цілей, зазначених у статуті;

6) персоніфікована реалізація прав і обов'язків у правовідносинах (об'єднання громадян виступає тільки від свого імені);

7) відсутність у об'єднання громадян державно-владних повноважень, тобто його виключеність із державно-владної вертикалі управління.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення теоретико-методологічних засад дослідження правосуб'єктності об'єднань громадян у теорії адміністративного права. Завданнями статті є: визначення теоретичних засад дослідження правосуб'єктності об'єднань громадян в адміністративному праві; визначення засадничих формоелементів правосуб'єктності об'єднань громадян у теорії адміністративного права.

III. Результати

На базі вивчення правової літератури [1; 3; 4; 5; 12–14] та узагальнення нормативних актів можна дійти висновку щодо одностайності більшості дослідників у виділенні типових адміністративно-правових ознак громадських об'єднань, а саме: *добровільність, самоврядність, некомерційність формування, створення з ініціативи фізичних*

осіб, юридичних осіб, персоніфікованість у реалізації спільних цілей, зазначених у його статуті, відсутність державно-владних повноважень.

Таке визначення цілком узгоджується з позицією українського законодавця, яка викладена в Законі України “Про громадські об’єднання” [6]. У Законі (ч. 1–5 ст. 1) ідеться, зокрема, про те, що громадське об’єднання – це добровільне об’єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

У ч. 2–5 ст. 1 зазначено, що громадське об’єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка; його засновниками та членами (учасниками) є фізичні особи. При цьому громадське об’єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об’єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

Об’єднання громадян володіє специфічним адміністративно-правовим статусом.

Щодо розуміння адміністративно-правового статусу об’єднання громадян точки зору дослідників розділились на дві діаметрально протилежні групи.

Перша група дослідників [1; 3; 4–5], наголошуючи на принципі самоорганізації в утворенні об’єднань громадян, вважає, що під адміністративно-правовим статусом громадського об’єднання слід розуміти комплекс самоорганізаційних програм, напрацьованих учасниками об’єднання громадян для здійснення функцій управління ним як мікроспільнотою.

Друга група дослідників [8; 10; 12–14] наголошує на регламентованості адміністративно-правового статусу об’єднань адміністративним законодавством і визначає адміністративно-правовий статус громадського об’єднання як комплекс його повноважень, закріплених нормами адміністративного права і здійснюваних у сферах адміністративно-правового регулювання.

Виходячи із певної протилежності сформульованих позицій, вважаємо за необхідне запропонувати власне визначення адміністративно-правового статусу громадського об’єднання, яке б враховувало як першу, так і другу групу ознак, виділених авторами. У нашому визначенні варто було б конкретизувати складники адміністративно-правового статусу та врахувати дві компоненти управління: державно-владного й самоврядного.

Таким чином, під адміністративно-правовим статусом громадського об’єднання ми будемо розуміти комплекс самоорганізацій-

них програм, напрацьованих учасниками об’єднання громадян для здійснення функцій управління ним як мікроспільнотою, закріплених нормами адміністративного права і здійснюваних у сферах адміністративно-правового регулювання, елементами яких виступають: адміністративно-правові норми, що регулюють цілі діяльності суспільних об’єднань; порядок їх створення, у тому числі державної реєстрації; права громадських об’єднань; їх обов’язки; права-обов’язки громадських об’єднань; порядок зупинення діяльності громадських об’єднань; їх відповідальність; порядок ліквідації громадських об’єднань; гарантії їх статусу.

Цілком самостійним питанням адміністративно-правового статусу об’єднань громадян є проблема їх типологізації. Саме типологізація дає можливість зрозуміти весь спектр відносин внутрішнього (самоорганізаційного) управління та державно-владного управлінського впливу.

У кожного громадського об’єднання, за справедливим зауваженням Ц. Ямпольської [15, с. 80–81], є два виміри його діяльності: зовнішньоорганізаційний (формально-інституційний) та змістовно-функціональний.

У зв’язку із зазначеним, критерії розподілу об’єднань громадян на види та типи, що використовують у юридичній літературі, на думку авторки, необхідно згрупувати залежно від того, належать вони до організаційної чи змістовної сторони їх діяльності.

Таким чином, підставами поділу громадських об’єднань за критерієм організаційної структури є:

- а) організаційно-правова форма громадських об’єднань;
- б) територіальна сфера діяльності громадських об’єднань;
- в) наявність (відсутність) державної реєстрації громадських об’єднань;
- г) принцип організації, засновники громадських об’єднань.

До підстав поділу за змістовною ознакою діяльності належать:

- а) галузь діяльності громадського об’єднання;
- б) цільове призначення діяльності;
- в) наявність (відсутність) повноважень щодо здійснення заходів примусу зовні.

На основі дослідження норм адміністративного права, що регулюють порядок створення громадських об’єднань, і теоретичних розробок із цього питання можна дійти висновку про те, що в Україні існує два способи утворення громадських об’єднань: явочний і явочно-реєстраційний.

З урахуванням аналізу практики застосування органами державної влади таких заходів державного примусу щодо об’єднань громадян, як письмове попередження та призупинення діяльності громадського об’єд-

нання, пропонуємо віднести їх до заходів адміністративного примусу.

Громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи, підлягає реєстрації в порядку, визначеному Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців", з урахуванням особливостей, установлених цим Законом. Законом передбачено безоплатність реєстрації громадського об'єднання органами виконавчої влади, на які відповідно до законодавства покладені повноваження з питань реєстрації громадських об'єднань (далі – уповноважений орган з питань реєстрації), за місцезнаходженням громадського об'єднання.

Для реєстрації громадського об'єднання керівник або особа (особи), яка має право представляти громадське об'єднання для здійснення реєстраційних дій, протягом 60 днів з дня утворення громадського об'єднання подають (надсилають поштовим відправленням) до уповноваженого органу з питань реєстрації за місцезнаходженням громадського об'єднання заяву за формою, затвердженою Міністерством юстиції України, до якої додаються:

1) примірник протоколу установчих зборів, оформленого з дотриманням вимог частин другої, п'ятої, сьомої статті 9 цього Закону;

2) статут (у двох примірниках);

3) відомості про керівні органи громадського об'єднання із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (за наявності), дати народження керівника, членів інших керівних органів, посади в керівних органах, контактного номера телефону та інших засобів зв'язку, а також зазначені відомості про особу (особи), яка має право представляти громадське об'єднання для здійснення реєстраційних дій, до яких додається письмова згода цієї особи, передбачена частиною шостою статті 9 цього Закону, якщо така особа не була присутня на установчих зборах;

4) заповнена реєстраційна картка на проведення державної реєстрації юридичної особи.

Заяву та документи, зазначені в пунктах 3 і 4 частини третьої цієї статті, підписує керівник або особа (особи), яка має право представляти громадське об'єднання для здійснення реєстраційних дій. Справжність підпису зазначеної особи на заяві про реєстрацію громадського об'єднання засвідчується нотаріально.

Для реєстрації громадської спілки, крім документів, передбачених частиною третьою цієї статті, подаються документи, які містять відомості щодо структури власності засновників – юридичних осіб та фізичних осіб – власників істотної участі цих юридичних осіб.

У разі якщо засновником (засновниками) громадської спілки є іноземна юридична осо-

ба, крім документів, передбачених частиною третьою цієї статті, додатково подається легалізований у встановленому порядку документ про підтвердження реєстрації іноземної юридичної особи в країні її місцезнаходження – витяг із торговельного, банківського або судового реєстру, що відповідає вимогам Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців" [7].

IV. Висновки

Дослідження теоретичних і практичних питань, пов'язаних з функціонуванням об'єднань громадян як суб'єктів адміністративного права, дає змогу зробити ряд висновків. Громадські об'єднання є одним із типів недержавних організацій, і тому для найкращого з'ясування поняття громадського об'єднання необхідно, перш за все, визначити поняття недержавної організації. На основі аналізу ознак недержавної організації під останньою пропонуємо розуміти групу людей, яка виступає персоніфіковано від свого імені, виконує власні корпоративні завдання й функції, не володіючи державно-владними повноваженнями, діючи без втручання держави та не отримуючи державного фінансування.

Громадське об'єднання серед суб'єктів адміністративного права вирізняється рядом ознак, основні з яких увійшли до змісту поняття цього виду недержавних організацій. Громадське об'єднання – це добровільне, самоврядне, некомерційне формування, створюване з ініціативи фізичних осіб, юридичних осіб – громадських об'єднань, що виступає від свого імені для реалізації спільних цілей, зазначених у його статуті, і не володіє державно-владними повноваженнями.

Це визначення, на відміну від наведених у юридичній літературі, дає змогу врахувати такі важливі ознаки громадських об'єднань, як: можливість створення їх не тільки фізичними особами, а і юридичними особами; можливість виступати тільки від свого імені; відсутність, як правило, державно-владних повноважень.

У процесі своєї діяльності об'єднання громадян можуть вступати в суспільні відносини, врегульовані нормами не тільки адміністративного, а й інших галузей права. Особливістю адміністративно-правового статусу громадського об'єднання як комплексу його повноважень є те, що ці повноваження є закріпленими в нормах адміністративного права і здійснюються у сферах адміністративно-правового регулювання у відносинах з органами виконавчої влади та іншими органами держави.

Адміністративно-правовий статус об'єднань громадян розглядається як комплексна категорія, яка включає в себе ряд елемен-

тів, що виділяються за ознакою етапності діяльності громадських об'єднань. Одним з елементів адміністративно-правового статусу громадських об'єднань є норми адміністративного права, що регулюють порядок їх створення, зокрема, державної реєстрації.

Норми, що складають адміністративно-правовий статус громадських об'єднань, містяться у великій кількості нормативних актів, у зв'язку з чим доцільним є поділ нормативних актів на групи, а саме:

1) нормативні акти, які поширюють свою дію на всі громадські об'єднання (Цивільний кодекс, Закони "Про некомерційні організації", "Про громадські об'єднання" тощо);

2) нормативні акти, які регулюють діяльність окремих видів громадських об'єднань (наприклад, Закони "Про політичні партії", "Про релігійні організації" тощо);

3) нормативні акти, що зачіпають питання діяльності окремих видів громадських об'єднань, при цьому регулюють суспільні відносини в певній галузі управління (наприклад, Закон "Про освіту"), або правовий статус певної групи осіб (Закони "Про соціальний захист ветеранів", "Про соціальний захист інвалідів" тощо).

За порушення норм права, що допускаються громадськими об'єднаннями, до них можуть бути застосовані органами державної влади за результатами контрольної, наглядової та контрольної-наглядової діяльності заходи державного примусу. Так, органи юстиції мають право застосувати до об'єднань громадян письмове попередження, а суди – призупинити їх діяльність або ліквідувати. При цьому письмове попередження та призупинення діяльності громадського об'єднання можна розглядати як заходи адміністративного примусу, а саме заходи адміністративного припинення.

У конституційно-правовому полі не будуть реалізовані в процесі двосторонньої діяльності відносини державних органів і громадських об'єднань можуть бути охарактеризовані як взаємодія. Відносини набувають характеру взаємодії за наявності таких умов: зазначені відносини знаходять своє вираження в активній фактичній діяльності суб'єктів з реалізації прав і виконання покладених на них обов'язків; зазначена діяльність має двосторонній характер і спрямована на спільне вирішення питань, що перебувають у віданні обох учасників або одного з учасників відносин; у процесі взаємодії суб'єкти правовідносин виступають як добровільні партнери, які мають можливість вибору поведінки чи впливу на досягнення правового результату.

Відносини між державними органами й об'єднаннями громадян, залежно від правового становища суб'єктів і характеру розв'язуваних завдань, можуть виражатися в різних

формах, з-поміж яких слід відзначити державну реєстрацію й державний контроль, нагляд за здійсненням статутної діяльності громадських об'єднань, державну підтримку діяльності громадських об'єднань, взаємодію державних органів і громадських об'єднань.

У правовому полі сформувалося дві моделі механізмів правового регулювання відносин державних органів і об'єднань громадян:

1) вертикально-імперативна модель (державна через нормативні правові акти імперативно регламентує відносини органів державної влади з громадськими об'єднаннями);

2) горизонтально-інституціоналізаційна модель (державні органи та громадські об'єднання самостійно визначають форми відносин, які із часом набувають характеру правових звичаїв і традицій або інституціоналізуються законодавцем у вигляді правових норм).

У комплексі реалізованих громадським об'єднанням суб'єктивних прав у відносинах з органами державної влади слід розрізняти права об'єднання громадян як добровільного самоврядного об'єднання громадян та права громадського об'єднання як юридичної особи. Нетотожність соціально-правового походження зазначених прав знаходить вираження у правозастосовчій практиці, частина прав яких хоча й належить об'єднанням як добровільним самокерованим утворенням, проте, реалізація їх стає можливою тільки за наявності державної реєстрації як юридичної особи.

Список використаної літератури

1. Автономов А. С. Правовая онтология политики: к построению системы категорий / А. С. Автономов. – Москва : ООО Фирма "Инфограф", 1999. – 384 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с.
3. Гражданское общество: первые шаги / под ред. А. Ю. Сунгурова. – Санкт-Петербург : Норма, 1999. – 272 с.
4. Грудцына Л. Деятельность некоммерческих общественных организаций по содействию реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина / Л. Грудцына // Право и жизнь. – 2007. – № 116 (11).
5. Дарков А. А. Конституционно-правовой статус общественных объединений в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук / А. А. Дарков. – Москва, 1999. – 207 с.
6. Про громадські об'єднання : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
7. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : За-

- кон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
8. Заславский С. Е. Политические партии России : Проблемы правовой институционализации / С. Е. Заславский. – Москва : Институт права и публичной политики, 2003. – 300 с.
 9. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // Антология мировой политической мысли. – Москва, 1997. – Т. 1.
 10. Мерешкин Д. Е. Конституционно-правовой статус общественных объединений в современной России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. Е. Мерешкин. – Санкт-Петербург, 2006. – 23 с.
 11. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескье ; сост., пер. А. В. Матешук. – Москва : Мысль, 1999. – 672 с.
 12. Орлов А. В. Правовое положение общественных объединений в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Орлов. – Москва, 2004. – 225 с.
 13. Уткин Р. В. Развитие законодательства об общественных объединениях в Российской Федерации (вопросы теории и практики) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Р. В. Уткин. – Казань, 2007. – 30 с.
 14. Фатов И. С. Конституционно-правовой статус общественных объединений и механизм его реализации в становлении гражданского общества России : дис. ... канд. юрид. наук / И. С. Фатов. – Москва, 2008. – 161 с.
 15. Ямпольская Ц. А. Общественные организации в СССР. Некоторые политические и организационно-правовые аспекты / Ц. А. Ямпольская. – Москва, 1972. – 216 с.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2015.

Олексенко Т. М. Объединение граждан как субъект административного права

Общественное объединение среди субъектов административного права отличается рядом признаков, основные из которых вошли в содержание понятия данного вида негосударственных организаций. В процессе своей деятельности объединения граждан могут вступать в общественные отношения, урегулированные нормами не только административного, но и других отраслей права. Особенностью административно-правового статуса общественного объединения как комплекса его полномочий является то, что эти полномочия являются закрепленными в нормах административного права и осуществляются в сферах административно-правового регулирования во взаимоотношениях с органами исполнительной власти и другими органами государства. Административно-правовой статус объединений граждан рассматривается как комплексная категория, включающая в себя ряд элементов, выделяемых по признаку этапности деятельности общественных объединений.

Ключевые слова: административно-правовой статус, объединение граждан, административно-правовой статус объединений граждан, вертикально-императивная модель, горизонтально-институционализационная модель.

Olexenko T. Association of Citizens as Subjects of Administrative Law

Public association among the subjects of administrative law stands Sheregesh features, most of which went to the meaning of this type of non-government organizations. In the course of the activities of the association may engage in public relations, regulated by rules not only administrative, but also other areas of law. Feature administrative and legal status of public association as a set of his authority is that these powers are enshrined in the rules of administrative law and implemented in the areas of administrative and legal regulation of relations with the executive and other organs of state. Administrative and legal status of associations is seen as a complex category which includes a number of elements that phasing out the grounds of public associations. The relationship between public authorities and citizens' associations, depending on the legal status and the nature of tasks, can be expressed in different forms, among which should be noted state registration and state control, oversight of statutory activities Citizen associations, state support of public associations, interaction of state bodies and public associations. In the legal field formed two models of the mechanisms of legal regulation of relations between state bodies and public associations: 1) Vertical imperative model (through state regulations governing the relationship imperative public authorities with associations); 2) horizontal instituzialisation model (state bodies and public associations independently determine forms of relationships, which eventually assume the character of legal customs and traditions or instytutstyalizuyutsya legislator in the form of law). In the complex realized public association subjective rights in relations with public authorities to distinguish between the rights of citizens as a voluntary association of self-governing citizens' associations and rights public association as a legal entity. Nonidentical social and legal origin of these rights is reflected in law enforcement, of the rights which although owned by the association as a voluntary self-governing entity, but their implementation is possible only with the state registration as a legal entity.

Key words: administrative and legal status, associations, administrative and legal status of associations, Vertical imperative model, horizontal model of instituzialisation.

А. В. Чернєй

аспірант
Класичний приватний університет**МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ**

У статті розглянуто досвід зарубіжних країн у сфері державних закупівель. Вони покликані зменшити вплив іноземних інвестицій на внутрішню економіку країни та створити умови для постачання за кордон товарів власного виробництва. Якість товарів постійно підвищується, а відповідно, враховуючи низьку ціну та високу якість, попит товарів збільшується, тим самим забезпечується розвиток економіки держави.

Ключові слова: тендер, державні закупівлі, штрафні санкції, процес закупівель, тендерний комітет.

I. Вступ

Державні закупівлі виступають галуззю, яка потребує найбільших державних витрат для забезпечення нормального функціонування держави в цілому. Великий обсяг закупівель, обіг великих грошей – усе це тягне за собою зловживання для чийогось збагачення. До проблем цієї сфери економіки можна віднести й невміле управління та недостачу можливостей для запобігання зловживанням.

II. Постановка завдання

Мета статті – розкрити міжнародний досвід у сфері державних закупівель.

III. Результати

Постійні зловживання завдають збитків, насамперед, в енергетичній сфері та житлово-комунальній.

Жорсткі штрафні санкції, визначені в законодавстві Китаю, дають змогу досить значно зменшити кількість правопорушень у сфері державних закупівель.

Враховуючи досить жорстокі умови доступу на національний ринок Китаю, мала кількість іноземних підприємств змогла розпочати роботу на ринку.

Дослідження декількох країн, у яких проводяться державні закупівлі, свідчить, що за основу при розробці системи було взято модель державних закупівель США.

Європейські країни проводять процедури закупівель за аналогією процедури в США. Але протягом останніх років європейські країни реформували, вносили зміни в процедури, тим самим ускладнюючи сам процес.

На міжнародному ринку також проводяться торги, які мають назву “тендер”. Термін “тендер” походить з англійської та означає офіційну пропозицію. Тобто тендер – це ті самі процедури закупівлі, що відбуваються в кожній країні, але проводяться на міжнародному ринку.

Головною функцією тендеру є організація та проведення торгів, задоволення потреб різних країн у певних товарах чи роботах.

Сам процес закупівель включає в себе такі етапи:

- повідомлення про проведення тендеру;
- подання певного комплексу документації;
- заповнення документа, який підтверджує згоду учасника на участь у тендері, тобто певне анкетування;
- підтвердження учасника щодо участі в закупівлі;
- проведення самої закупівлі та підписання контракту на поставку товару чи виконання робіт.

Міжнародні тендери дають змогу стимулювати розвиток конкуренції, замовникам – визначитися з найбільш вигідним та найменш витратним варіантом закупівлі.

Міжнародні закупівлі проводить багато країн з метою введення на національний ринок іноземних товарів, тим самим посилюючи економіку держави. Введення іноземного капіталу дає змогу запровадити розвиток економічного стану в країні. Ще одним нюансом є наповнення ринку дефіцитними товарами, які неможливо виробити всередині самої країни-замовника.

Багато країн, які перебувають на стадії розвитку, беруть участь у міжнародному тендері у зв'язку з відсутністю навичок щодо укладення контрактів безпосередньо з державою-постачальником та для економії власних коштів.

До функцій таких закупівель належать:

- 1) фінансові – забезпечення раціонального використання державних коштів;
- 2) торговельна – продаж товару та його закупівля на вигідних для обох сторін умовах;
- 3) науково-технічна – досить часто товаром виступають наукові дослідження, попит на які лише стимулює розвиток цього напрямку;
- 4) цінова – встановлення реальних цін на певний товар;
- 5) якісна – виставлення на тендер товарів найвищої якості.

Так, у міжнародних тендерах можуть брати участь як іноземні країни, так і національні постачальники, тобто всі бажаючі.

Початок процедури такий самий, як і всередині кожної держави, повідомлення про проведення закупівель публікують у міжнародних виданнях.

Проведення тендеру з участю великої кількості дає змогу стимулювати розвиток конкуренції, але не завжди може забезпечити ефективність закупівлі, оскільки ніхто не застрахований від придбання неякісного товару в некваліфікованій фірмі.

Існує вид міжнародних тендерів – закритий, до участі в якому запрошуються лише декілька фірм, яким надсилають повідомлення в індивідуальному порядку.

У такому разі необов'язково перевіряти фірми на відповідність усіх документів, наявність кваліфікованих працівників. До кола таких фірм входять лише ті, які вже визнані.

Проведення таких торгів не зменшує конкуренцію, а лише дозволяє рівнозначним фірмам, які надають однакові послуги, запропонувати найвигідніші умови.

Міжнародний тендер має вигляд цивільної угоди, але з урахуванням проведення декількох етапів перед укладанням договору.

Проведенням тендеру займається спеціально створений тендерний комітет, який виконує такі функції, як здійснення публікації усіх повідомлень, збирання конкурсної документації в учасників, оцінювання учасників та відбір переможця, після визнання переможця – укладення з ним контракту.

Кожна фірма-замовник має право організаційну частину проведення тендеру передати консультаційній фірмі. За результатами виконаної ними роботи оцінюють пропозиції та визначають переможця.

Багато учасників, для недопущення зловживання з боку інших осіб, подають свої пропозиції в останній момент. Несвоєчасне надіслання пропозиції тягне за собою недопущення до участі в тендері, а тому конкурсні пропозиції надсилаються декількома транспортними компаніями. Якщо ж учасник встиг надати пропозиції, вноситься застава, яка не повертається в разі, якщо паперова конкурсна пропозиція не встигла дійти до отримувача. Тим самим учасник залишається без вигідного контракту та втрачає певну грошову суму.

Дослідивши декілька країн з різними економічними станами, можна визначити, що початок системи закупівель бере з США, європейські країни при будівництві власної системи за основу брали її.

Вдосконалення сфери державних закупівель у деяких країнах дало змогу майже викоринити правопорушення, в тому числі й корупційні прояви.

Грузія, серед усіх держав, розробила найефективніший метод запобігання вчиненню правопорушень, запровадивши повну відкритість та вільний доступ будь-якої особи до інформації про стан закупівлі під час проведення електронної процедури закупівлі.

Міжнародні тендери не досить відкриті, а тому під час проведення закритих тендерів можуть вчинятися правопорушення, тому їх система не є досконалою.

IV. Висновки

Отже, реформування сфери закупівель України та запровадження електронного реверсивного аукціону дасть змогу зменшити прояви бюрократії, забезпечити інформаційну підтримку учасників процедур та забезпечити рівні умови для всіх осіб, які беруть участь у закупівлі.

Список використаної літератури

1. Рейтинг стран мира по уровню восприятия коррупции. Гуманитарная энциклопедия [Электронный ресурс] / Центр гуманитарных технологий. – 2010.12.05 (последняя редакция: 2014.10.13). – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index/info>.
2. Шейко О. Способи протидії корупції у сфері державних закупівель [Електронний ресурс] // ДЗУ. – 2007. – № 7 (37). – Режим доступу: <http://e-tenders.com.ua/article/?article=209>.
3. Международные правовые акты и законодательство отдельных стран по коррупции. – Киев, 1999. – С. 102.
4. Міщенко О. Особливості проведення торгів у країнах Центральної та Східної Європи / О. Міщенко // Державні закупівлі в Україні. – 2008. – № 7. – С. 32–40.
5. Чорна І. Здійснення державних закупівель в Молдові / І. Чорна // Державні закупівлі в Україні. – 2007. – № 7. – С. 36–43.
6. Сидоренко І. Система державних закупівель в Латвії / І. Сидоренко // Державні закупівлі в Україні. – 2007. – № 10. – С. 37–44.
7. Харченко Г. А. Міжнародний досвід у системі державних закупівель / Г. А. Харченко // Економіка та держава. – 2009. – № 11. – С. 200–204.
8. Бондар І. Державні закупівлі в Швейцарії / І. Бондар // Державні закупівлі в Україні. – 2007. – № 11. – С. 41–44.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2015.

Черней А. В. Международный опыт в сфере государственных закупок

В статье рассмотрен опыт зарубежных стран в сфере государственных закупок. Они призваны уменьшить влияние иностранных инвестиций на внутреннюю экономику страны и создать условия поставки за рубеж товаров собственного производства. Качество товаров

постоянно повышается, а соответственно, учитывая низкую цену и высокое качество, спрос товаров увеличивается, тем самым обеспечивается развитие экономики государства.

Ключевые слова: *тендер, государственные закупки, штрафные санкции, процесс закупок, тендерный комитет.*

Cherney A. International Experience in the Field of Public Procurement

In article is considered an experience of foreign countries in the sphere of state procurements. Government procurements are urged to reduce the influence of foreign investments on internal national economy, and creation of conditions for delivery abroad of goods own production. The quality of goods increases constantly, and respectively, considering the low price and high quality demand of goods increases, development of economy of the state thereby is provided.

The sphere of state procurements is the leading branch in economy of Ukraine. However, a large number of abuses of participants purchases does this branch rather corrupted.

For possibility of further reforming of the sphere of state procurements in Ukraine, the international experience was investigated.

Almost each country takes part in the international tenders. It depends on, whether the country can satisfy own needs for a certain type of goods. The international tenders allow to stimulate development of the competition at world level.

It allows to increase the level of economic condition of the state who sells goods. Act is as functions of such purchases financial, trade, scientific and technical, price, qualitative.

Different types of the international tenders allow to define a circle of participants who will take part in purchase procedures.

Having investigated world experience of carrying out purchases in article it is possible to define that the most effective purchases happen in Georgia. It entered electronic purchases which allow to make procedure honest and transparent. For effective reforming of the Ukrainian legislation regulating the sphere state procurements it is necessary to be its experience as the basis.

Key words: *tender, government procurements, penalties, process of purchases, tender committee.*

ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.73

Д. А. Коваль

здобувач

Національний університет "Одеська юридична академія"

ПОНЯТТЯ ФОРМИ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З МЕТОДАМИ

У статті досліджено деякі форми податкового контролю, наведено аргументи на користь їх розмежування з методами. Зосереджено увагу на ревізії, податковій перевірці та обліку платників податків як найбільш спірних формах податкового контролю.

Ключові слова: форми та методи, ревізія, облік платників податків, податкова перевірка, контролюючі органи, податковий контроль.

I. Вступ

Будь-яка людська діяльність, як і діяльність уповноважених державних органів, набуває певних форм та має зовнішній прояв. Форми діяльності останніх упорядковані й передбачені правом. Не є винятком діяльність органів податкового контролю.

У звичайному житті розмежування форм і методів людської діяльності не викликає серйозних проблем. Втім, у межах дослідження форм і методів фінансового (у тому числі податкового) контролю науковцям тривалий час не вдається досягти консенсусу.

II. Постановка завдання

Мета статті – надання власної оцінки окресленої проблеми, з'ясування поняття форм податкового контролю, виявлення відмінності їх від методів такого контролю.

III. Результати

Перш за все, спробуємо навести кілька факторів, які, на нашу думку, спричинили такий стан невизначеності в досліджуваній проблематиці. Певне зерно (чи "яблуко розбрату") посіяв сам законодавець через непослідовне використання тих чи інших термінів, якими він позначав і позначає форми та методи контрольної діяльності. Наведемо кілька яскравих прикладів. Багато вчених називають "ревізію" методом контролю [2, с. 64; 9, с. 188; 13, с. 181; 14, с. 225]. Привід для такого хибного висновку одночасно багатьом дослідникам давало законодавче визначення ревізії як "методу документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації..." [12, у ч. 2 цієї статті було зазначено, що "державний контроль здійснюється у формі ревізій і перевірок". Очевидно, що істинним може бути лише одне з двох тверджень, які суперечать одне одному. Ревізія є формою, а не методом фінансового конт-

ролю. Згодом, при викладенні цього Закону в іншій редакції законодавець виправив свою помилку і згадує лише про ревізію як про форму контролю (ст. 4 Закону № 2939-XII).

Дозволимо собі ще одну паралель для пояснення того, чому ревізія є саме формою фінансового контролю. Гра на музичному інструменті може відбуватися в різних формах (дитина грає у музичній школі під керівництвом учителя, вуличний музикант грає на площі міста, професійний виконавець грає на концерті у складі оркестру тощо). При цьому особа використовує той чи інший спосіб отримання звуку, який, як правило, залежить від обраного музичного інструменту (удар руки по струнах гітари, тертя смичка по струнах скрипки тощо), хоча окремі віртуози можуть застосовувати й методи, не характерні для певного музичного інструменту (барабанити по деці гітари, наприклад). Так само й ревізія є зовнішнім виразом контрольної діяльності уповноваженого державного органу (на сьогодні, наприклад, Державної фінансової інспекції). Вона здійснюється у виїзному порядку (за місцем розташування підконтрольної установи), посадовими особами компетентного органу, яких було уповноважено на її проведення, в межах встановлених законом граничних термінів, з відповідним оформленням її результатів тощо. По суті, ревізія є назвою контрольного заходу й одночасно однією з форм фінансового контролю. Уже в межах цього контрольного заходу "перевіряючі" застосовують ті чи інші (у межах своїх повноважень) способи контролю, які вони вважають доцільними й адекватними тій ситуації, з якою стикаються на місці. Такими можуть бути методи документального контролю (без них не відбувається жодна ревізія) та методи фактичного контролю (у разі необхідності). Це визнає й законодавець, визначаючи, що ревізія "полягає у документальній і фактич-

ній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи” (ст. 4 Закону № 2939-XII у новій редакції), а не виключно метод документального контролю, як раніше. Причому органи контрольно-ревізійної служби й раніше мали серед повноважень можливість застосовувати інвентаризацію як спосіб фактичного контролю в ході ревізії (п. 4 ч. 1 ст. 10 Закону № 2939-XII у початковій редакції).

Інші фактори, що детермінують множинність поглядів на вказану проблему, влучно описані В. Л. Андрущенко та О. Д. Даниловим при характеристиці методології фінансової науки. Вона спирається на оцінку судження (погано – добре), на соціально-етичні погляди дослідника індивідуалістично-суб’єктивного характеру, нормативне знання існує у формі пропозицій і рекомендацій. Суб’єктивність та варіантність робить їх доступними для критики й заперечення, коли опонент вважає висновки помилковими, поділяє протилежні погляди, не згодний із доказами, на основі яких зроблені пропозиції. Враховуючи це, деякі теоретики вважають нормативні розробки більше політикою, ніж наукою [3, с. 75].

Третій і головний фактор поліваріантності поглядів на співвідношення форм та методів податкового контролю впирається у складнощі філософських аспектів взаємозв’язку таких категорій, як зміст і форма. Звернемося до усталеного філософського розуміння цієї проблеми.

Форма – це, насамперед, зовнішній обрис, зовнішній вигляд предмета, зовнішнє вираження будь-якого змісту, а також і внутрішня будова, структура, що визначає порядок предмета або порядок перебігу процесу, на відміну від його “аморфного” матеріалу (матерії), змісту або вмісту [16].

Філософські категорії, у взаємозв’язку яких зміст є визначальним елементом цілого, становить сукупність частин (елементів) предмета і їх взаємодій між собою та з іншими предметами, а форма є внутрішньою організацією змісту. Співвідношення форми й змісту характеризується *єдністю, що доходить до їх переходу один в одного*, проте ця єдність є відносною [17].

Як бачимо, у філософії термін “форма” може означати як зовнішній вираз змісту, явища, предмета, так і його внутрішню організацію. Така подвійність розуміння форми простежується й у поглядах учених-юристів та економістів при характеристиці проявів податкового контролю.

Апелюючи до діяльнісної теорії, В. І. Гудімов зазначає, що зміст і форма діяльності співвідносяться як загальні категорії, що відображають взаємозв’язок двох сторін будь-якої реальності. При цьому зміст являє со-

бою визначальний бік предмета, а форма – спосіб його вираження і внутрішньої організації, що змінюються й модифікуються зі зміною змісту [8, с. 81]. Форми податкового контролю покликані організувати весь процес здійснення податково-контрольних заходів, окремих дій (змісту). Під формою податкового контролю В. І. Гудімов розуміє встановлені нормами податкового законодавства способи організації, здійснення й формального закріплення результатів податково-контрольної діяльності, що являють собою єдину систему дій уповноважених органів з виконання конкретних завдань податкового контролю [5, с. 33].

Тобто одні автори акцентують увагу на зовнішньому вираженні контрольної діяльності, а інші – на способах організації, здійснення й закріплення результатів діяльності, що перегукується зі змістом такої діяльності та її способами, і саме на цьому перетині виявляються проблеми взаємодії та перетікання певних форм і методів контрольно-перевірочної роботи.

Численні змістовні зв’язки між діяльністю контролюючих органів щодо обліку платників податків, інформаційно-аналітичними процедурами й заходами податкового контролю дають змогу певним авторам у тих чи інших варіаціях поєднувати ці напрями. З цього випливає, що одним з ключових питань у вирішенні проблеми співвідношення форм і методів податкового контролю є вирішення питання співвідношення діяльності з обліку платників податків та інформаційно-аналітичного забезпечення контролюючих органів власне з їх контрольною діяльністю.

Деякі автори (Г. С. Айтхожина, А. В. Бризгалін, В. І. Гудімов, Ю. О. Соловйова та ін.) [1; 4; 6; 15] вважають облік платників податків самостійною формою податкового контролю нарівні з податковими перевітками. Дехто з науковців називає облік платників податків попереднім податковим контролем [10, с. 87] або способом податкового контролю [7, с. 311]. Автори коментаря до ПК РФ вважають, що облік платників податків разом з проведенням податкових перевірок та провадженням у справах про податкові правопорушення слід відносити до провадження щодо податкового контролю [4, с. 218].

Поштовх до таких висновків знову дає закон. Вітчизняний законодавець способами здійснення податкового контролю називає ведення обліку платників податків, інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів та перевірки й звірки (ст. 62 ПК України). До глави 14 Податкового кодексу Російської Федерації включено норми, якими врегульовано і питання податкового контролю (з виділенням його форм – ст. 82, 87–93), і процедури обліку фізичних осіб й організацій (ст. 83–85), і питання ви-

требування інформації, вилучення документів (ст. 93.1, 94), і провадження щодо справ про податкові правопорушення (ст. 101.4).

Форма податкового контролю – явище більш загальне і всеохоплююче, воно поєднує в собі всю діяльність уповноваженого контролюючого суб'єкта (сукупність дій) щодо отримання, обробки податкової інформації та зіставлення фактичного й нормативного стану підконтрольного суб'єкта в межах заданих параметрів (період, що перевіряється, перелік податків і зборів, що підлягає перевірці, стан касової дисципліни тощо), у межах встановленої податкової процедури (підстави проведення, порядок повідомлення про початок перевірки, строки проведення тощо), результатом якої є задокументовані висновки на предмет і ступінь такої відповідності (чи виявлено/не виявлено порушення вимог податкового закону (іншого законодавства, підконтрольного контролюючим органам); чи занижені/завищені податкові зобов'язання з того чи іншого податку, якщо так, то в якій сумі, за який період тощо).

Будь-яка форма як податкового, так і інших напрямів фінансового контролю має назву, і за великим рахунком вона і є назвою так званого контрольного заходу. Тобто ревізія, податкова перевірка, державний фінансовий аудит, інспекційна перевірка НБУ – це і назва контрольного заходу, і, як правило, відповідна форма фінансового контролю. Чому як правило – тому що з цього правила є невеличкий виняток чи, скоріше, уточнення, яке ми зараз охарактеризуємо.

Багато авторів називають податкову перевірку основною формою податкового контролю [18, с. 74]. Це твердження не потребує окремого доведення, оскільки є загальноприйнятим.

Але спочатку про уточнення до вищеведеного переліку форм фінансового контролю. Можна сказати, що не податкова перевірка є самостійною формою податкового контролю, а певні види податкових перевірок є окремими формами такого контролю, оскільки за багатьма ознаками та принциповими параметрами той чи інший вид податкової перевірки може значно відрізнятися від іншого, що унеможливорює об'єднання їх в одну форму. До таких параметрів слід віднести, зокрема, предмет перевірки (дотримання власне вимог податкового законодавства, та/чи законодавства у сфері використання РРО, касових операцій, законодавства у сфері вироблення та обігу підкацизних товарів тощо), місце проведення контрольного заходу (виїзний/невиїзний), обсяг владних повноважень у межах заходу (можливість відбирати пояснення, вилучати документи, проводити експертизу, хронометраж, контрольні розрахункові операції тощо), застосування програмно-технічних засобів чи інших інструментів, порядок оформлення результатів контрольного заходу

(акт/довідка чи тільки довідка) тощо. Тобто податкова перевірка – це узагальнююче поняття різних форм податкового контролю з назвою перевірка. Такий висновок знаходить підтримку й у працях інших авторів. Так, Г. С. Айтхожина вважає, що, враховуючи все різноманіття контрольно-перевірочної роботи, видається некоректно об'єднувати податкові перевірки в одну форму [1].

Науковці розглядають значно більше видів податкових перевірок, ніж передбачено чинним законодавством і відомчими нормативними актами. Так, крім згаданих, називають: оперативну перевірку, рівночасну (одночасне проведення на кількох підприємствах чи підприємствах однієї галузі), зустрічну, інформативну (спрямовану на запобігання податковим правопорушенням на новостворених підприємствах), попередню (її матеріали використовують для підготовки, планування та організації всіх видів наступних перевірок) [11, с. 112].

IV. Висновки

Проведений аналіз податкового законодавства засвідчив неналежний рівень правового регулювання, “розпорошеність” у законодавстві наведених форм податкового контролю. Крім того, на законодавчому рівні необхідно визначити порядок проведення кожної з форм контролю, закріпити мету та випадки застосування, порядок оформлення документів за наслідками їх проведення. Це конкретизує повноваження податкових органів, підвищить якість податкового контролю та одночасно звузить можливості підміняти більш м'які форми (наприклад, надсилення платнику запитів) більш жорсткими (наприклад, виїзні податкові перевірки).

Список використаної літератури

1. Айтхожина Г. С. Налоговые проверки как формы налогового контроля [Электронный ресурс] / Г. С. Айтхожина // Вестник Омского университета. Серия “Экономика”. – 2010. – № 3. – С. 145–149. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/nalogovye-proverki-kak-formy-nalogovogo-kontrolya>.
2. Андреев А. Г. Правовые основы финансового контроля / А. Г. Андреев, А. Д. Соменков // Финансы. – 1999. – № 12.
3. Андрущенко В. Л. Податкові системи зарубіжних країн : навч. посіб. / В. Л. Андрущенко, О. Д. Данілов. – Київ : Комп'ютерпрес, 2004. – 300 с.
4. Брызгалин А. В. Комментарий к налоговому кодексу Российской Федерации, части первой с постановками материалами официальных органов / А. В. Брызгалин, В. Р. Берник, А. Н. Головкин ; под ред. А. В. Брызгалина и А. Н. Головкин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Аналитика-Пресс, 2001. – С. 488.
5. Гудимов В. И. Налоговый контроль: процессуально-правовая характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 /

- В. И. Гудимов. – Москва : РГБ, 2006. – С. 35.
6. Комментарий к Налоговому кодексу РФ, части 1 (постатейный, расширенный) / под ред. А. В. Брызгалина. – Москва : Аналитика-Пресс, 1999. – С. 364.
 7. Кучерявенко М. П. Податкове право України : підручник / М. П. Кучерявенко. – Харків : Право, 2013. – 536 с.
 8. Орлюк О. П. Фінансове право : навч. посіб. / О. П. Орлюк. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – С. 229.
 9. Пацурківський П. С. Правові засади фінансової діяльності держави: проблеми методології / П. С. Пацурківський. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – 244 с.
 10. Піддубна Д. В. Правове регулювання обліку платників податків як елемент податкової діяльності держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Д. В. Піддубна. – Київ, 2008. – 201 с.
 11. Податковий аудит : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Онищенко, А. О. Чугаєва. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2003. – С. 263.
 12. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні : Закон України в первинній реакції.
 13. Ровинский Е. А. Основные вопросы теории советского финансового права / Е. А. Ровинский. – Москва : Госюриздат, 1960. – 193 с.
 14. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Леся Анатоліївна Савченко. – Ірпінь, 2002. – 455 с.
 15. Соловйова Ю. О. Організаційно-правові засади здійснення податкового контролю в Україні : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.07. – Київ, 2011. – 20 с.
 16. Философия : энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. – Москва : Гардарики, 2004.
 17. Философская энциклопедия : в 5 т. / под ред. Ф. В. Константинова 1960–1970 [Электронный ресурс]. – Москва : Советская энциклопедия. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/7576/%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90.
 18. Шевчук О. А. Форми та методи податкового контролю: світовий досвід та українська практика / О. А. Шевчук // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 1–2 (1). – С. 73–76.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2015.

Коваль Д. А. Понятие формы налогового контроля и ее соотношение с методами

В статье осуществляется исследование некоторых форм налогового контроля и приводятся доводы их разграничения с методами. Сосредоточено внимание на ревизии, налоговой проверке и учете налогоплательщиков как наиболее спорных формах налогового контроля.

Ключевые слова: формы и методы, ревизия, учет налогоплательщиков, налоговая проверка, контролирующие органы, налоговый контроль.

Koval D. Form of Tax Control and its Correlation with Methods

The article is the study of some forms of tax control and argues their separation methods. Focus on audit, tax audit and tax payers, as the more controversial forms of tax control.

Form controls to tax – something more general and comprehensive, which combines all the activities authorized by the controlling entity (set of actions) to obtain, process tax information and comparison of actual and standard state-controlled entity within specified parameters (period audited, list of taxes and fees to be audited, the state cash discipline, etc.) within the statutory tax procedure (grounds of, for the notification of the beginning of verification, timing of, etc.) which results documented findings on the subject and the extent of such compliance (or found/found no violation of tax law (other legislation, regulatory authorities controlled) or too low/too high tax liabilities of a tax, and if so, in what amount, for how long, etc.).

Content and form of correlated as general categories that reflect the relationship of the two sides of any reality. The content is a crucial side of the subject and form – his way of expressing the internal organization and the changing modified with changing content. The forms of tax control designed to organize the entire process of tax-control measures, specific actions (content).

Most authors called tax audits, the basic form of tax control. Revision of a form, and not by the financial control. Subsequently, the presentation of this law in a new version.

Give a general description of tax inspections as a form of control. It seems that no tax audit is an independent form of tax control, and certain tax audits are separate forms such control because in many ways, the principal parameters of a particular type of tax audit may differ significantly from the other, making it impossible combining them into one shape. Tax audit – a general meaning of the various forms of tax control named test.

In law should determine the order of each of the forms of control, secure purpose and use cases, the order of execution of documents by the consequences of their conduct.

Key words: forms and methods, inspection, registration of taxpayers, tax audit, supervisory authorities, tax control.

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОДАТКОВИХ РЕЖИМІВ

У статті розглянуто класифікацію податкових режимів за найбільш широким колом критеріїв. Особливу увагу приділено поділу податкового режиму на загальний та спеціальний. Виокремлено ознаки спеціального податкового режиму. Проаналізовано відмінності цих двох видів режимів та визначено їх співвідношення.

Ключові слова: критерії класифікації, загальний податковий режим, спеціальний податковий режим.

I. Вступ

Класифікація будь-якого правового явища здійснюється з метою поглибленого вивчення предмета дослідження. Велика кількість аспектів, граней у предмета дослідження дає велику кількість підстав для поділу його на певні види. Класифікація податкових режимів дає змогу більш глибоко вивчити це правове явище, з'ясувати їх зміст, визначити місце в системі правових режимів.

Актуальність теми зумовлена тим, що при розробці нового українського законодавства, в тому числі податкового, все більша роль відводиться правовій теорії, теоретичним і прикладним дослідженням. При цьому їх якість значною мірою залежить від ефективності використовуваних класифікацій, рівня оволодіння знаннями в галузі наукової класифікації.

Класифікацію правових режимів наводили у своїх працях такі вчені, як: С. С. Алексєєв, О. А. Бондаренко, В. Ю. Жданова, Г. В. Жировий, І. В. Зінов'єва, А. В. Малько, О. С. Матинова, Н. И. Матузов, С. С. Овчинникова, Ю. А. Тихоміров.

Ці автори зробили значний внесок у розробку теорії правових режимів, зокрема їх класифікації. Положення цих досліджень використані як основа для вивчення саме податкових режимів.

Класифікації саме податкових режимів у науці присвячено значно меншу увагу. Цією проблемою опікувались К. В. Андрієвський, А. В. Бризгалін, Д. В. Вінницький, Л. К. Воронина, Н. С. Іващенко, В. Я. Князькова, М. П. Кучерявенко, Н. І. Химічева, А. А. Шахмамєтьєв.

Згадані автори не здійснювали комплексну класифікацію податкових режимів, кожен з них обирав значущі, на його думку, критерії для класифікації на власний розсуд. У результаті аналізу теоретичної літератури було з'ясовано, що відсутній єдиний підхід до визначення критеріїв класифікації.

Деякі види спеціальних податково-правових режимів висвітлено в працях Т. З. Васильєвої, М. Н. Злобіна, Д. Д. Коссе, О. Г. Коршунова, Л. В. Крупи, В. В. Крюкова, Е. В. Шаповал. Зазначені науковці приділяли увагу окремому податковому режиму, досліджуючи його сутність і особливості, проте не акцентували місце й взаємозв'язок з іншими режимами, не здійснюючи їх класифікації.

Таким чином, відсутність комплексності в попередніх дослідженнях, значення класифікації для з'ясування правової природи правових і, зокрема, податкових режимів, а також для правозастосування й правотворчості зумовлює актуальність обраної теми.

II. Постановка завдання

У правовій науці існує значна кількість критеріїв класифікації податкових режимів. Більшість із них дублюють різні автори, але існують і цікаві критерії, які виділяють окремі науковці. Метою статті є здійснення найбільш повної класифікації податкових режимів за визначеними критеріями.

III. Результати

Традиційно в науці класифікацію правових режимів здійснюють за галузевою ознакою (предметом правового регулювання). Критерієм класифікації в цьому випадку є норми, які містяться в структурі режиму, точніше належність цих норм до галузі права. Всередині галузі права залежно від специфіки правовідносин, співвідношення прав та обов'язків суб'єктів, наявності в їхніх правах обов'язків або додаткових пільг чи обмежень можна виокремити підгалузеві та спеціальні галузеві режими [1, с. 40–47].

1. Серед податкових режимів виділяють первинні та вторинні похідні режими. Цей поділ відображає структуру цілісної галузі податкового права. До первинних режимів можна віднести податковий режим як сукупність норм, що регулюють суспільні відносини, які збігаються за складом із галуззю права. На основі галузевих правових режимів створюються спеціальні режими вторинного похідного рівня (наприклад, режими соціальних процесів, видів діяльності, спе-

ціальних об'єктів (предметів) та територій, окремих дій). Вони доповнюють первинний режим або пільгами, або обмеженнями, що виявляються в додаткових заборонах або позитивних зобов'язуваннях.

Сюди можна віднести, наприклад, режим спрощеного оподаткування, режим оподаткування нерезидентів, режим оподаткування в умовах дії угоди про розподіл продукції та інші, норми яких за складом збігаються з інститутами податкового права.

У свою чергу, І. В. Делягін, досліджуючи адміністративно-правові режими, до первинних відносить режими підгалузей, інституційні та спеціальні [2]. Таким чином, постає питання: спеціальний податковий режим є первинним (як складова загального податкового режиму) чи вторинним (похідним від загального податкового режиму).

Вважаємо більш доцільно підтримати думку К. В. Андрієвського, який зазначає, що спеціальні податкові режими є похідними від режиму, в основі якого лежать загальні правила поведінки. Це пояснює той факт, що будь-який спеціальний податковий режим не може бути єдиною системою потенційних правових наслідків, що встановлюються для розподілу обтяжень несення витрат держави й органів місцевого самоврядування між членами суспільства [5, с. 21].

2. Класифікувати податкові режими можна за концепцією С. С. Алексєєва, залежно від способу правового регулювання, який лежить в основі правового режиму, – заборони, дозволи або позитивні зобов'язування.

Основним способом регулювання у сфері оподаткування, безумовно, є позитивне зобов'язування. Разом з тим позитивні зобов'язування не існують окремо від дозволів і заборон. Позитивні зобов'язування в податковому праві доповнюються дозволами й заборонами, оскільки вони необхідні для їх повноцінної реалізації.

Для податкового законодавства останніх років характерно зміщення акценту із зобов'язування на дозвіл як спосіб впливу на поведінку платника податків. Це виявляється в закріпленні в податкових нормах імперативно-диспозитивних конструкцій, що передбачають певну самостійність платника податків. Зокрема, і можливість застосування спеціальних податкових режимів: спрощеної системи оподаткування та фіксованого сільськогосподарського податку, засновано на добровільних засадах [14, с. 245].

У режимах диспозитивного типу основну увагу приділяють дозволу. Якщо в основі первинного податково-правового режиму лежить імперативний спосіб правового регулювання, який у системі дозволів, заборон і зобов'язань основний акцент робить на зобов'язанні, то в межах вторинних податково-правових режимів ці заборони трансформу-

ються вже у відповідні права і обов'язки управомочених і зобов'язаних суб'єктів [5, с. 20].

3. Податкові режими класифікують за масштабом волі громадян і організацій у використанні своїх можливостей для реалізації суб'єктивних прав. За цим критерієм розрізняють пільгові та обмежуючі режими.

Перші надають громадянам і організаціям додаткові права і свободи або пільги при здійсненні ними певних прав чи свобод, наприклад, пільги для сільськогосподарських виробників. Другі, навпаки, запроваджують особливі права використання громадянами й організаціями своїх прав і свобод або встановлюють заборону на здійснення ними певних прав і свобод [6, с. 269].

Це, наприклад, стосується ліцензування окремих видів підприємницької діяльності, яка пов'язується зі сплатою торгового патенту. Здійснення певних різновидів торговельної діяльності або надання побутових послуг, організація грального бізнесу або операцій з обміну валютних цінностей можуть здійснюватися тільки за наявності патенту. Ці види діяльності у певних випадках можуть підлягати й ліцензуванню (це, зокрема стосується реалізації спортивної й мисливської вогнепальної зброї, деяких видів послуг, пов'язаних з ремонтом і будівельною діяльністю тощо). Тому наявність торгового патенту в суб'єктів підприємництва, що здійснюють таку діяльність, не звільняє їх від необхідності тримання відповідної ліцензії [5, с. 14].

Потрібно зазначити, що Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" від 28.12.2014 р. № 71-VIII було скасовано збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності. І хоча податкове навантаження на платника не зменшується (оскільки за попереднім законодавством сума нарахованого ПДФО від підприємницької діяльності зменшувалась на вартість сплачених патентів), відсутність необхідності придбання торгового патенту лібералізує податкові відносини, зменшує в них обмежувальну складову.

О. С. Олійник вважає, що логічною є можливість поєднання як "пільгової", так і "обмежувальної" складової податкового режиму, наприклад, у випадках, коли "пільгова" складова в деяких аспектах діяльності може застосовуватися тільки разом з "обмежувальною" складовою в інших аспектах [7, с. 287]. Таким чином, можна припустити існування змішаного, пільгово-обмежувального податкового режиму, залежно від пропорції цих складових.

4. За функціональним призначенням можна виокремити регулятивні та охоронні ре-

жими. Регулятивні режими включають у себе норми, що закріплюють систему суб'єктів податкового права, їх загальний податково-правовий статус, регулюють поведінку конкретних учасників податкових правовідносин, особливості їх податково-правового статусу. Охоронні режими передбачають використання заходів державного примусу, впливу на суб'єктів, що порушують приписи податкових норм. Способи і форми державного примусу деталізуються через санкцію податково-правових норм. У чистому вигляді охоронних або регулятивних режимів майже не існує, у більшості випадків вони діють у поєднанні один з одним [15].

5. Серед видів податкових режимів виокремлюють матеріальні і процесуальні. Матеріальні режими закріплюють вимоги до встановлення податків та формування податкового обов'язку, що пов'язується з поняттям правового механізму податку. Процесуальні режими відображають організаційні відносини й мають організаційно-управлінський характер. Вони відображають особливий порядок, форми та методи реалізації норм матеріального права [5, с. 12]. До процесуальних можна віднести режим відповідальності за порушення приписів податкового права, режим податкового контролю [15].

6. Поміж багатьох досліджених класифікацій цікавою є думка В. І. Теремецького. Він розподіляє податкові режими за критерієм правового регулювання порядку обчислення й сплати податків та зборів на режими оподаткування й інші податково-правові режими, що регулюють загальні питання, які стосуються оподаткування [10].

До режимів, які регулюють загальні питання, можна віднести ті, правові засоби яких виступають заходами захисту й гарантують підтримання цього режиму в заданих законом параметрах. До них належать режим адміністративного звернення та адміністративної апеляції, режим проходження державної служби в податкових органах [17, с. 68–69].

7. К. В. Андрієвський поділяє види податкових режимів залежно від форми виразу в юридичній науці на визначені, тобто встановлені нормативно-правовим або адміністративно-правовим актом, та не визначені в законодавстві [5, с. 20].

8. Спеціальні податкові режими можна класифікувати залежно від підходу до їх формування. Перший підхід полягає у спрощенні порядку розрахунку та справляння податків, передбачених загальним режимом оподаткування. Другий підхід передбачає оцінювання потенційного доходу платника податку на підставі непрямих ознак і встановлення фіксованих платежів до бюджету, які замінюють один або кілька традиційних податків. Перший підхід застосовують на

практиці в ряді країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Другий підхід у розвинених країнах у чистому вигляді не застосовують, хоча в багатьох країнах оцінювання податкової бази за аналогією з іншими платниками податків використовують у тих випадках, коли податкова адміністрація має підстави сумніватися в правильності обчислення податкових зобов'язань.

Вивчивши наявну нормативну базу та теоретичну літературу, використовуючи гносеологічний і системно-структурний методи дослідження, ми виокремили критерії класифікації, які раніше не застосовували до податкових режимів:

1. Важливим елементом правового режиму є визначення просторово-часових меж його дії. При цьому деталізується, на якій території буде введено режим і протягом якого часу він буде діяти.

Податкові режими можуть діяти як на території всієї держави, так і в окремих її регіонах чи місцях, територіях окремих територіальних громад.

Наприклад, режим вільної економічної зони або режим спеціальної митної зони встановлює на окремій території порядок оподаткування, відмінний від порядку, що діє на іншій "загальній" території.

За часом дії можна виокремити загальний часовий та спеціально-часовий податкові режими. Загальний часовий режим діє постійно, поки не буде скасований або замінений новим. Кінцевий момент його дії не встановлений.

Тривалість дії спеціально-часового податкового режиму залежить від заздалегідь визначених часових меж або настання певних обставин. Наприклад, вільна економічна зона "Крим" запроваджена на 10 повних календарних років, починаючи з моменту набрання законом чинності [12]. Часові межі можуть визначатись конкретною датою. Наприклад "...Тимчасово, з 1 січня 2013 року до 1 січня 2023 року, звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції з постачання програмної продукції..."

Прикладом зв'язку часових меж дії режиму з настанням певної обставини може слугувати звільнення певних категорій платників від оподаткування "період підготовки до проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012" [13].

2. Залежно від об'єкта оподаткування можна виокремити режими оподаткування майнових об'єктів (майна, майнових прав, угод із цінними паперами), доходу (прибутку) або його частини, обороту з реалізації товарів (робіт, послуг) та режими оподаткування певних видів діяльності (операції з постачання товарів, виконання робіт, надання послуг).

3. Податкові режими можна класифікувати за критерієм правового статусу суб'єктів оподаткування. Залежно від цивільно-правового статусу суб'єктів виокремлюють правовий режим оподаткування неприбуткових установ та організацій, приватних підприємств, фізичних і юридичних осіб тощо.

За належністю суб'єкта до податкової юрисдикції України можна назвати режим оподаткування юридичних та фізичних осіб резидентів і нерезидентів.

Правовий режим оподаткування взаємозалежних осіб та правовий режим оподаткування незалежних один від одного суб'єктів можна виокремити за ознакою наявності чи відсутності взаємозв'язку між учасниками правовідносин.

4. Всі податкові режими об'єднуються спрямованістю на забезпечення надходження податків та зборів до бюджетів, що є метою їх формування та функціонування.

Критерієм класифікації можуть бути податкові цілі створення певних податкових режимів:

- зниження податкового навантаження на пріоритетні сфери економіки;
- зменшення тіньового обороту;
- спрощення процедур податкового адміністрування;
- підвищення інвестиційної активності населення та малого бізнесу;
- підтримка сільськогосподарського виробництва та стимулювання галузі сільського господарства;
- залучення інвестицій у певну галузь економіки, наприклад, у розробку надр;
- стимулювання розвитку тих територій, які з об'єктивних причин не можуть функціонувати в режимі саморозвитку;
- активізація й ресурсна підтримка соціальної мобільності населення окремих регіонів (направлена міграція);
- створення умов для виникнення та функціонування державно значущих потенційних “точок зростання” (наприклад, вільних економічних зон, технопарків тощо);
- забезпечення виконання окремими територіями загальнодержавних функцій (наприклад, утримання на території об'єктів і галузей державного значення, утримання курортів та інших оздоровчих місць державного значення тощо).

Доцільно буде звернути окрему увагу на одну з найважливіших класифікацій податкових режимів, тобто їх поділу на загальні та спеціальні. З метою здійснення зазначеної класифікації податкових режимів необхідно визначити ознаки цих понять, а також їх співвідношення.

В українському законодавстві, незважаючи на доволі часте використання, не закріплено поняття загального податкового режиму. Податкове законодавство України вико-

ристовує поняття “загальний режим оподаткування”, “оподаткування в загальному порядку” (зокрема ст. 210, пп. 141.4.7 ст. 141, п. 197.3 ст. 197 ПК України), а також “загальна система оподаткування” як антипод “спрощеної системи оподаткування” (зокрема п. 6 Підрозділу 10, п. 21 Підрозділу 2 Перехідних положень, ст. 177 ПК України).

Тобто законодавець використовує це поняття для визначення “спеціального податкового режиму” як відмінного від загального. У правовій науці єдиного підходу до визначення загального податкового режиму також не існує. Безумовно, вказані поняття слід розглядати в комплексі, в зв'язку із їх взаємозалежністю, оскільки тільки в порівнянні із “загальним” можна визначити “особливе” і навпаки.

К. В. Андрієвський зазначає, що загальним є режим, який забезпечується державою в певній сфері регулювання й діє на всій території держави, а також охоплює як загальнодозволяючий, так і дозвільний режими. Встановлений законодавцем правовий режим, відмінний від загальнодержавного (стосовно того ж самого об'єкта правового регулювання), слід вважати спеціальним правовим режимом [5].

Т. П. Мінка, досліджуючи правові режими, зазначає, що за видами адміністративно-правового регулювання можна виділити загальні та спеціальні режими, при цьому останні регулюють конкретну специфічну сферу суспільних відносин [1, с. 46].

На думку Є. А. Опрі, “податковий режим” визначає загальний порядок обчислення і сплати податків, який застосовують до всього загально платників, а “спеціальний режим оподаткування” (спеціальний – такий, що має особливе значення, призначений виключно для чогось) означає встановлення особливого порядку нарахування та сплати обов'язкових платежів державі щодо окремих категорій платників.

Б. Я. Бляхман надає своє визначення спеціального податкового режиму, а також виділяє особливий режим. Він зазначає, що якщо з метою регулювання суспільних відносин законодавець виокремлює будь-які особливості об'єкта або суб'єкта права, наділяючи їх пільгами, привілеями, обмеженнями чи заборонами, то такий правовий режим можна визначити як спеціальний (він характеризує особливості тільки об'єкта або суб'єкта права).

Якщо ж законодавець використовує в регулюванні суспільних відносин особливості об'єкта, а також наділяє такими особливостями суб'єкт, то такі правові режими можна характеризувати як особливі, виокремлюючи їх поряд зі спеціальними, оскільки вони закріплюють особливості як об'єкта, так і суб'єкта права [11 с. 46–48].

Згідно з пунктами 11.2 і 11.3 ст. 11 ПК України, спеціальний податковий режим – це система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів. Спеціальний податковий режим може передбачати особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків і зборів [13].

Відповідно до змісту цього визначення можна сформулювати такі ознаки спеціального податкового режиму:

- 1) окрема система заходів з оподаткування;
- 2) закріплює особливий порядок визначення елементів податку і збору, у тому числі оподаткування окремих категорій платників;
- 3) передбачає звільнення від сплати окремих податкових платежів [18, с. 6].

К. В. Андрієвський, предметом дослідження якого виступали саме спеціальні податкові режими, вирізняє такі їх ознаки:

- спеціальний податково-правовий режим містить у собі сукупність юридичних засобів, що створюють для його суб'єктів ті чи інші потенційні правові наслідки, можливість яких передбачена правовими нормами, унаслідок чого він належить до різновидів правового режиму;
- метою встановлення сукупності потенційних податково-правових наслідків, що становлять спеціальний податково-правовий режим, є залучення членів суспільства до сплати податків і зборів;
- крім зазначеної основної мети, кожному спеціальному податково-правовому режиму властива наявність додаткової, яка може полягати у стимулюванні окремих видів економічної діяльності, полегшенні податкового тягаря для суб'єктів, що належать до окремих категорій тощо;
- спеціальний податково-правовий режим може існувати лише як доповнення до загального [16, с. 254].

Загальний режим об'єднує декілька спеціальних режимів єдиною метою – забезпечення надходження податків і зборів до бюджетів. Спеціальним щодо нього виступає кожен режим, який слугує, крім загальної, ще і своїй специфічній меті – гарантуванню сплати конкретного виду податку або збору. Загальний податково-правовий режим характеризується тим, що базовим елементом у ньому виступають правові наслідки, можливість настання яких встановлена набором загальних нормативних розпоряджень. Спеціальні податково-правові режими коригують ці загальні розпорядження і їх базові елементи встановлюються за допомогою норм, що є винятками з правил, закріплених загальним податково-правовим режимом. Сукупність юридичних засобів та їх потен-

ційних правових наслідків опосередковує досягнення приватної мети та включається у загальний режим, що гарантує реалізацію загальної мети в регулюванні оподаткування. Досягнення мети одного або декількох режимів виражає і здійснення головної мети загального податкового режиму. Якщо загальний податковий режим направлений на забезпечення своєчасної й повної сплати податків та зборів, то спеціальні податкові режими, реалізуючи цю ж мету, уточнюють форму її здійснення (спрощене, фіксоване оподаткування тощо) [5].

Узагальнюючи вказані вище ознаки спеціального податкового режиму, можна констатувати, що ними виступають:

1) окрема система заходів з оподаткування, оскільки саме режим є системою правил та заходів, які необхідні для досягнення певної мети, умови діяльності чи функціонування чого-небудь, що повністю збігаються із сутністю податкового режиму в цілому та спеціального податкового режиму зокрема;

2) переважно виступає підсистемою в межах загального режиму оподаткування;

3) стосується окремих категорій господарюючих суб'єктів, що відобразилося і в його законодавчому визначенні;

4) стосується особливих груп об'єктів оподаткування, якими можуть виступати не лише дохід (прибуток) чи вартість майна (землі), а й вид діяльності, який здійснює суб'єкт чи тариф на постачання послуг;

5) може застосовуватися до певної території чи галузі економіки, що, зокрема стосується фіксованого сільськогосподарського податку;

6) передбачає застосування альтернативних податків та поряд із ними додаткових зборів, що збільшують податкове навантаження для окремих категорій платників, наслідком чого є особливий порядок визначення елементів податку і збору, у тому числі звільнення від сплати окремих податкових платежів;

7) застосовується у відповідний податковий період, яким, як правило, є період, протягом якого для платника діє спеціальний податковий режим.

С. В. Сарана стосовно застосування альтернативних податків і зборів, які виступають додатковими до платежів загальної системи оподаткування, зазначає, що вони можуть мати фактично самостійний характер. Це зумовлено тим, що вони не пов'язані з податками і зборами загального податкового режиму (не є їх альтернативою або будь-яким спрощенням), а, отже, використовують лише загальну структуру елементів податку та діють у межах чинного податкового режиму й тому можуть розглядатися як самодостатні податкові платежі [18, с. 17].

Зважаючи на думки більшості авторів та здійснивши діалектичний аналіз наданих ними понять, можна підкреслити, що спеціальні податково-правові режими можуть існувати тільки за наявності загального податково-правового режиму.

Наприклад, Н. С. Іващенко розглядає зазначені режими не як окремо взяті категорії, а як ціле (загальний податковий режим) і частину цілого (спеціальний податковий режим). При загальному режимі оподаткування встановлюють ті загальні норми та правила, дія яких поширюється і на загальний, і на спеціальний податковий режим. Наприклад, загальним режимом оподаткування визначено, що платниками податку є організації та фізичні особи, на яких покладено обов'язок сплачувати відповідні податки та збори. Спеціальний податковий режим конкретизує склад зазначених платників податків. При цьому обов'язок зі сплати певної сукупності податків і зборів, що виникає при загальному режимі, при спеціальному податковому режимі замінюється обов'язком зі сплати одного податку [9, с. 25].

С. В. Сарана зазначає, що, враховуючи відсутність законодавчо закріплених взаємозв'язків між податками і зборами спеціальних податкових режимів, ці збори за їх формальними ознаками можна віднести до загальної системи оподаткування, якщо не брати до уваги те, що вони застосовуються до окремих категорій господарюючих суб'єктів [18, с. 17].

Підбиваючи підсумок, можна зазначити, що, аналізуючи податкові режими, науковці найчастіше класифікують їх за такими критеріями:

- 1) за структурою галузі податкового права: первинні та вторинні похідні;
- 2) за способом правового регулювання, який лежить в основі режиму: зобов'язуючі, дозволяючі, забороняючі;
- 3) за масштабом волі суб'єктів: пільгові й обмежуючі;
- 4) за функціональним призначенням: регулятивні та охоронні;
- 5) за регулятивною спрямованістю норм режиму: матеріальні і процесуальні;
- 6) за критерієм правового регулювання порядку обчислення і сплати податків та зборів: режими оподаткування й податково-правові режими, що регулюють загальні питання;
- 7) за формою виразу: визначені та не визначені в законодавстві;
- 8) за підходом до формування податкового режиму: режим спрощення порядку розрахунку та справляння податків і режим спеціального оцінювання податкової бази.

Класифікації податкових режимів на загальні та спеціальні науковці приділяють найбільшу увагу. Її важливість зумовлена тим,

що вона дає змогу зрозуміти сутність спеціального податкового режиму та його місце в системі податкового права.

Автором запропоновано такі критерії, які раніше щодо податкових режимів не застосовувались:

- 1) за просторово-часовими межами: загальний часовий та спеціально-часовий режим, режими, що діють на всій території держави, і режими, що діють на окремій території;
- 2) за об'єктом оподаткування: режим оподаткування майнових об'єктів, режим оподаткування доходу (прибутку), режими оподаткування певних видів діяльності;
- 3) за критерієм правового статусу суб'єктів оподаткування: режим оподаткування неприбуткових установ та організацій, приватних підприємців, фізичних і юридичних осіб, резидентів та нерезидентів, взаємозалежних і незалежних осіб;
- 4) за додатковою метою створення податкового режиму.

Деякі з них виокремлено на підставі норм податкового законодавства, інші – за аналогією з критеріями класифікації режимів інших галузей права.

Таким чином, поєднавши найбільш поширені критерії та ті, що виокремлюють певні науковці, із критеріями, запропонованими щодо спеціальних податкових режимів уперше, можна здійснити комплексну класифікацію.

IV. Висновки

Враховуючи взаємозв'язок досліджуваних понять на глибинному рівні, спеціальний податковий режим не може існувати без загального податково-правового режиму. Спеціальний податковий режим не самодостатній і є частиною загального податкового режиму, він являє собою особливий порядок правового регулювання податкових відносин, що виражається в певному поєднанні юридичних (правових) засобів та створює конкретні (спеціальні) умови для забезпечення нормального функціонування цих відносин з метою задоволення інтересів суб'єктів податкового права.

За результатом дослідження можна зробити висновок, що не існує єдиного підходу до класифікації податкових режимів. Проведення класифікації ускладнюється дискусійністю визначення податкового режиму й спеціального податкового режиму та відсутністю законодавчого врегулювання.

Здійснення ґрунтовної видової класифікації сприятиме подальшому систематичному вивченню процесів становлення й розвитку інститутів податкового права, детальному ознайомленню з еволюцією цієї правової галузі, адже класифікація – це не тільки спроба, спираючись на визначені ознаки, упорядкувати знання про досліджуване пра-

вовє явище, а й одночасно відображення повноти та глибини знання.

Запропонована класифікація, на думку автора, повною мірою розкриває сутність спеціальних податкових режимів і допомагає зрозуміти правову природу податкових режимів.

Список використаної літератури

1. Мінка Т. П. Підходи щодо класифікації адміністративно-правових режимів / Т. П. Мінка // Публічне право. – 2011. – № 2. – С. 40–47.
2. Делягин И. В. Сущность и содержание административно-правового режима [Электронный ресурс] / И. В. Делягин // Труды Академии управления МВД России. – 2008. – № 3. – Режим доступа: <http://jurnal.amvd.ru/indviewst.php?stt=80&SID=>.
3. Князькова В. Я. Спеціальні податкові режими в сучасній теорії оподаткування / В. Я. Князькова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 11 (138). – С. 44.
4. Шахматев А. А. Категория “режим” в правовом механизме налогообложения / А. А. Шахматев // Журнал Высшей Школы Экономики. Право. – 2009. – № 1.
5. Андрієвський К. В. Спеціальні податкові режими : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К. Андрієвський. – Харків, 2009. – 29 с.
6. Адміністративне право України : підручник [для юрид. вузів і ф-тів] / Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Паращук та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. – Харків : Право, 2000. – 520 с.
7. Олійник О. С. Поняття та особливості спеціального правового режиму в сучасних умовах господарювання / О. С. Олійник // Зб. наук. праць викладачів Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 287.
8. Адміністративне право України / за заг. ред. Г. Ю. Гулевської, Т. О. Коломоець. – Київ : Істина, 2007. – 216 с.
9. Иващенко Н. С. Специальный и общий налоговый режим / Н. С. Иващенко // Налоги и налогообложение. – 2004. – № 7.
10. Теремецький В. І. Поняття та види податково-правового режиму [Електронний ресурс] / В. І. Теремецький. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2011_55/55/41.pdf.
11. Бляхман Б. Я. Правовой режим в системе регулирования социальных отношений. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 1999. – С. 46–48.
12. Про створення вільної економічної зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12.08.2014 р. № 1636-VII // Урядовий кур’єр. – 2014 р. – № 185.
13. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=35&nreg=2755-17>.
14. Варийчук Е. К. Место дозволеній в налогово-правовом регулюванні / Е. К. Варийчук // Российский юридический журнал. – 2009. – № 5. – С. 245.
15. Кучерявенко Н. П. Налоговый процесс : учеб. пособ. [Электронный ресурс] / Н. П. Кучерявенко. – Киев : Алерта : КНТ, ЦУЛ, 2010. – 392 с. – Режим доступа: http://pidruchniki.com/1343111951819/fina_nsi/nalogovyy_protssess.
16. Андрієвський К. В. Спеціальний податково-правовий режим: поняття, ознаки / К. В. Андрієвський // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 102. – С. 248–254.
17. Настюк В. Я. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія / В. Я. Настюк, В. В. Белєвцева. – Харків : Право, 2009. – 128 с.
18. Сарана С. В. До питання поняття спеціального податкового режиму / С. В. Сарана // Фінансове право. – 2011. – № 4 (18). – С. 15.
19. Кочемазова Н. В. Сущность и виды специальных налоговых режимов для малого и среднего бизнеса [Электронный ресурс] / Н. В. Кочемазова. – Режим доступа: <http://www.scienceforum.ru/2014/632/2405>.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2015.

Марихин К. В. Классификация налоговых режимов

В статье рассмотрена классификация налоговых режимов по наиболее широкому кругу критериев. Особое внимание уделено разделению налогового режима на общий и специальный. Выделены признаки специального налогового режима. Проанализированы различия этих двух видов режимов и определено их соотношение.

Ключевые слова: критерии классификации, общий налоговый режим, специальный налоговый режим.

Marihin K. Classification Tax Regime

The article describes the classification of tax regimes on the widest range of criteria.

The article relevance is the fact that the classification can more deeply explore the legal phenomenon of tax regimes, clarify their meaning, and determine their place and importance in the system of other legal regimes.

It was found that most scientists classify tax regime on such criteria as the structure of tax law; method of legal regulation of tax regime; liberty scale of entities; functionality; regulatory focus of legal rules; criteria to regulate the calculation and payment of taxes and fees; form of expression; theoretical approaches to the formation of the tax regime.

After the study of existing legislation and theoretical literature, the author highlighted classification criteria have not previously applied to the tax regime. There was criteria such as spatial and temporal framework; object of taxation, the legal status of the subjects of taxation, an additional goal of a tax regime.

Author comes to conclusion that there is no single approach to the classification of tax regimes. In addition, classifying complicated by ambiguity determination of general tax regime and special tax regimes and lack of legislative regulation.

Particular attention is paid to the classification for general tax regime and special tax regime. Ukrainian legislation often uses the notion of general tax regime, but it is not fixed. Also, in legal science there is no single approach to determine general tax regime. This makes it difficult to determine the special tax regime. According to the author, these concepts should be considered in combination, as they are interdependent, and the special part can be determined only in comparison with the general part and vice versa.

Author singles out the characteristics of a special tax regime, examines the differences between the two kinds of regimes and determines their interdependence.

Taking into account the opinion of most authors can conclude that the special tax regimes can only exist if there is a general tax regime. Special tax regime is not self-sufficient and is part of the general tax regime. The thorough classification, which was carried out will contribute to further systematic study of the processes of formation and development of tax law institutions and to detailed familiarization to the evolution of the legal industry.

Key words: *classification criteria, general tax regime, special tax regime.*

УДК 347.73:336.225.611

О. В. Покатаєва

доктор юридичних наук, професор

О. О. Ковалькандидат юридичних наук
Класичний приватний університет**ПРАВОВА ПРИРОДА ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ**

В статті розкрито правову природу податкового обов'язку шляхом узагальнення наукових поглядів українських та російських науковців. Виділено його особливості в контексті вітчизняного податкового законодавства. Уточнено момент виникнення та припинення податкового обов'язку. Досліджено поняття "податкове зобов'язання", "грошове зобов'язання", "податковий борг".

Ключові слова: правова природа, податковий обов'язок, платник податку, юридичний обов'язок, податкове зобов'язання, грошове зобов'язання, податковий борг.

I. Вступ

Поняття податкового обов'язку є однією із центральних категорій податкового права. Водночас обов'язок зі сплати податків є першочерговим і безумовним, таким, що впливає з норми, закріпленої у ст. 67 Конституції України, де регламентовано, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (тобто без урахування резидентського статусу платника податку та незалежно від факту здійснення ним діяльності). Не є визначальним для цілей оподаткування й факт отримання доходу чи прибутку, адже податковий обов'язок має й матеріальні підстави, які пов'язані з наявністю в платника податку певних матеріальних цінностей (ця норма діє залежно від правової природи об'єкта оподаткування). Тому найважливішим питанням є з'ясування моменту, з якого виникає обов'язок сплачувати податок.

Дослідженню цього питання присвятили свої праці вітчизняні науковці, серед яких: Л. Воронова, Н. Воротіна, Л. Касьяненко, І. Криницький, М. Кучерявенко, О. Орлюк, Н. Пришва, Л. Савченко, В. Федоров та ін. Істотне значення мають праці російських учених у галузі фінансового права: В. Бєлих, А. Бризгаліна, Д. Вінницького, В. Гурєєва, О. Горбунової, М. Карасьової, О. Козиріна, Ю. Крохіної, М. Мілякова, С. Пепеляєва, Г. Петрової, М. Піскотіна, Н. Хімічевої, Д. Черника, Д. Щокіна.

II. Постановка завдання

З набуттям чинності Податковим кодексом України не тільки суттєво змінено порядок справляння багатьох видів податків і зборів, а, перш за все, розширено коло прав і обов'язків платників податків, що зумовлює необхідність дослідження податкового обо-

в'язку з урахуванням норм чинного податкового законодавства.

III. Результати

Насамперед, необхідно встановити правову природу та сутність самого поняття "податковий обов'язок". Питання податкового обов'язку в податковому праві вже тривалий час є предметом досліджень таких науковців, як: О. Дмитрик, М. Кучерявенко, Ю. Костенко, М. Перепелиця та ін. При цьому вони розглядали, як правило, окремі аспекти податкового обов'язку, що викликає потребу в комплексному та всебічному аналізі цього поняття. На думку М. Легкової, податковий обов'язок – це обов'язок платника податку сплатити в бюджеті або в державні цільові фонди відповідну суму коштів у порядку і строки, встановлені податковим законодавством [1].

М. Кучерявенко зауважує, що зміст податкового обов'язку визначається, насамперед, імперативними методами фінансово-правового регулювання, особливостями відносин, що складаються між суб'єктами з приводу сплати податків і зборів. Така особливість полягає в наявності державного управління у сфері фінансів, яке вимагає підпорядкування суб'єкта вимозі уповноваженої особи, що здійснює фінансову діяльність держави. Саме тому правове регулювання відносин у сфері фінансової діяльності держави орієнтовано на односторонні владні розпорядження державних органів щодо суб'єктів, які беруть участь у фінансовій діяльності держави. А владність розпоряджень державних органів виявляється в прийнятті рішень, що є обов'язковими для іншої сторони правовідносин [2]. Імперативний характер податкового обов'язку впливає з природи податкових правовідносин, які є формою реалізації публічних інтересів, тобто є відносинами владного характеру (це зумов-

лено тим, що вони є формою реалізації податкової норми, яка має імперативний характер).

Визначенню правової природи податкового обов'язку приділяли увагу й російські науковці. Податковим зобов'язанням, на думку Г. Петрової, є обов'язок платника податків сплатити певний податок (збір) за наявності обставин, встановлених актом податкового законодавства. Податкове зобов'язання покладається на платника податків з моменту виникнення встановлених податковим законодавством зобов'язань, що передбачають сплату податку (збору). Воно є першочерговим щодо інших, наявних у платника податків неподаткових зобов'язань [3, с. 55].

Але М. Кучерявенко диференціює податковий обов'язок за видовими ознаками, що виникають за кожним податком чи збором. На його думку, сукупність подібних окремих обов'язків становитиме комплекс податкових обов'язків платника податків або податковий обов'язок у широкому розумінні. Однак податковий обов'язок у широкому розумінні включає не тільки обов'язок сплати платника податку до бюджетів усіх рівнів або до державних цільових фондів певної суми коштів, а й обов'язок ведення податкового обліку, складання та подачі податкової звітності [2]. Податковий обов'язок, який виникає за кожним окремим податком, збором та обов'язковим платежем, є розуміння сутності обов'язку в більш вузькому значенні. Проте не варто забувати, що він має ще більш конкретну деталізацію, оскільки передбачає не тільки сплату, а й обов'язок, пов'язаний з обчисленням кожного окремого податку чи збору, обов'язок подачі декларації, звітності та інших документів до контролюючих органів.

Податковий обов'язок можна поділити на окремі складові: введення податкового обліку, сплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів і складання та подальша подача податкової звітності. І якщо може виникнути ситуація щодо звільнення платника від сплати податку, то обов'язок з введення податкового обліку та подачі звітності в нього залишається. Так, якщо підприємство здійснює діяльність щодо організації освітньої, виховної або наукової діяльності у вигляді провадження операцій з постачання послуг зі здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти; навчання аспірантів і докторантів та слухачів підготовчих відділень вищих навчальних закладів, то це є підставою для звільнення від сплати податку на додану вартість. Проте такий платник податку зобов'язаний вести податковий облік та подавати згідно з вимогами податкового законодавства протягом 20 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного періоду по-

даткову декларацію (пп. 49.18.1 п. 49.18 ст. 49 ПК України [4]).

А. Дьомін також вважає, що податковий обов'язок можна вживати в широкому й вузькому значенні. У першому випадку під податковим обов'язком мають на увазі будь-який юридичний обов'язок платника податків, встановлений податковим законодавством, у другому – виключно обов'язок зі сплати податку [5].

Крім того, для з'ясування вищезгаданого припущення необхідно дослідити правову природу терміна "юридичний обов'язок". Як вважає М. Цвік, це вид і міра необхідної поведінки, встановлена законом, в основу якого покладено закріплення необхідності. Юридичний обов'язок складається з певних елементів, таких як: необхідність здійснення певних дій або утримання від них; необхідність для зобов'язаної особи відреагувати на законні вимоги, які були звернені до неї уповноваженою особою; необхідність нести відповідальність за невиконання цих вимог; необхідність не перешкоджати контрагенту користуватися тим благом, на яке він має право [6, с. 344].

Таке визначення підходить до поняття "податковий обов'язок", оскільки, згідно з п. 16.1 ст. 16 ПК України, платник податків зобов'язаний здійснити певні дії, такі як: стати на облік у контролюючих органах; вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення й сплати податків і зборів, та подавати до контролюючих органів; сплачувати податки й збори в строки та в розмірах, встановлених законодавством, тощо. Крім того, платник податку повинен виконувати законні вимоги контролюючих органів щодо усунення виявлених порушень законів з питань оподаткування та митної справи й підписувати акти про проведення перевірки. Платники податків або податкові агенти в разі вчинення порушень, податкового законодавства, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених п. 109.1 ст. 109 та п. 110.1 ст. 110 ПК України, несуть відповідальність.

Такої самої думки й російські науковці, які визначають, що юридичний обов'язок – це міра належної поведінки. Суб'єктивне право визначають як гарантовану законом міру можливої (дозволеної, уповноваженої) поведінки суб'єкта. Але виділяють як окреме поняття суб'єктивний юридичний обов'язок як міру передбаченого законом необхідного (належного) вчинення зобов'язаною особою певної дії (або утримання від такого) з метою дотримання суб'єктивного права [7].

Ю. Крохіна поділяє податковий обов'язок за типами податкових правовідносин на обов'язок активного типу, який включає: сплату податків і зборів до бюджету та позабюдже-

тних фондів; з надання податкових відстрочок, розстрочок, податкового кредиту, інвестиційного податкового кредиту тощо. Такі правовідносини “працюють” через активну поведінку зобов’язаної особи. Обов’язок суб’єктів у податкових правовідносинах активного типу є дуже “жорстким” і стабільним. Найчастіше він безпосередньо для кожного конкретного суб’єкта господарювання випливає з нормативного правового акта. Відповідно, такий обов’язок виникає в суб’єктів податкових правовідносин щоразу за наявності відповідних юридичних фактів доти, поки діє нормативний акт, який передбачає цей обов’язок. Тому встановлення, зміна, скасування того чи іншого податкового обов’язку пов’язуються зі скасуванням, зміною або прийняттям нового правового акта [8, с. 199–201].

Обов’язок зі сплати податку чи збору виникає, змінюється чи припиняється за наявності підстав, установлених податковим законодавством, тому найважливішим питанням при регулюванні відносин з приводу сплати податків і зборів є з’ясування моменту, з якого виникає обов’язок сплачувати податок. Нормативні акти, що регулюють порядок внесення цих платежів, пов’язують обов’язок їхньої сплати з настанням певних обставин, передбачених законами і підзаконними нормативними актами. Такою основою може бути наявність у платника податку об’єкта оподаткування або вчинення певних дій, у результаті яких у платника податку виникає обов’язок зі сплати податку. До таких дій можна віднести:

- отримання прибутку суб’єктами господарювання – юридичними та фізичними особами – суб’єктами підприємницької діяльності, що сплачують податки на загальних підставах. У цьому випадку в таких платників податку виникають обов’язки зі сплати податку на прибуток підприємств, який розраховується шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду (пп. 134.1.1 п. 134.1 ст. 134 ПК України [4]);
- отримання доходу фізичною особою, як резидентом, так і нерезидентом, з джерелом походження з України, які повинні сплатити податок з доходів фізичних осіб, що розраховується шляхом зменшення загального оподатковуваного доходу з урахуванням норм п. 162 Податкового кодексу України на суму податкової знижки звітного року (пп. 164.1 ст. 164 ПК України [4]);
- здійснення операцій з постачання товарів, послуг на митну територію України, ввезення таких товарів чи послуг на митну територію України в митному режимі

імпорту або реімпорту або вивезення в режимі експорту (реекспорту). Адже при вчиненні вищевказаних дій фізична чи юридична особа повинні сплатити податок на додану вартість (пп. 185.1 ст. 185 ПК України [4]);

- здійснення операції з реалізації чи передачі підакцизних товарів, незалежно від мети споживання, якщо особа ввозить такі товари на митну територію України або здійснює реалізацію конфіскованих товарів, спричиняє виникнення в юридичної чи фізичної особи обов’язку зі сплати акцизного податку (п. 213.1 ст. 213 ПК України [4]);
- набуття права власності на об’єкт житлової нерухомості або земельну ділянку, у результаті чого в особи виникає обов’язок зі сплати податку на нерухоме майно (пп. 265.2.1 п. 265.2 ст. 265 ПК України [4]), або земельного податку (п. 270.1 ст. 270 ПК України [4]);
- здійснення першої реєстрації транспортних засобів в Україні, що є об’єктами оподаткування (ст. 232 ПК України [4]);
- вчинення юридично значущих дій, таких як: відчуження власного майна, що потребує нотаріального посвідчення, внаслідок чого в платника податку виникає обов’язок зі сплати державного мита (пп. 267.1.1 п. 267.1 ст. 267 [4]).

Це не є вичерпним переліком дій, у результаті яких в особи виникають зобов’язання зі сплати податків і зборів. Але хотілося б конкретизувати, що вищевказані дії є юридичними фактами. Юридичний факт – конкретна життєва обставина, з настанням якої норма права пов’язує виникнення, зміну або припинення правовідносин. Вони є реальними явищами дійсності, яким притаманна конкретність та індивідуальність; стосуються лише прав і інтересів суспільства, держави; прямо передбачаються нормами права та викликають передбачені законом правові наслідки [9, с. 492–493].

Такої самої думки і Ю. Крохіна, яка зазначає, що податковий обов’язок виникає в суб’єктів податкових правовідносин щоразу за наявності відповідних юридичних фактів. У свою чергу, юридичні факти виконують у механізмі правового регулювання податкових відносин специфічну роль. Найголовніше завдання юридичного факту в межах механізму податково-правового регулювання полягає в забезпеченні безперервності зв’язку між податково-правовою нормою й конкретними суб’єктами, які перебувають у заданій нормою ситуації. Таким чином, юридичний факт відіграє роль своєрідного “провідника”, який пов’язує ідеальні моделі податкових відносин та реальні податкові правовідносини. Але, на думку Ю. Крохіної, податковий обов’язок існує доти, поки діє нормативний акт, який пе-

редбачає цей обов'язок. Тому встановлення, зміна, скасування того чи іншого податкового обов'язку пов'язуються зі скасуванням, зміною або прийняттям нового правового акта [8, с. 171, 201].

Аналогічної думки й Н. Хімічева, але вона конкретизує, що обов'язок платників податків зі сплати податків і зборів виникає, змінюється і припиняється за наявності підстав, встановлених законодавчим актом. Підставою виникнення обов'язку сплатити будь-який податок є, насамперед, наявність у нього відповідного об'єкта оподаткування [10, с. 257]. М. Кучерявенко теж вважає, що нормативні акти, які регулюють порядок внесення податкових платежів, пов'язують обов'язок їхньої сплати з настанням обставин, передбачених законами й підзаконними актами. Такою основою, зокрема, може бути наявність об'єкта оподаткування, але при обов'язковому одержанні податкового повідомлення. Повідомлення є юридичним актом індивідуального характеру, що конкретизує зміст правовідносин щодо окремого суб'єкта [11, с. 254]. С. Ципкін робить висновок, що для виникнення податкових правовідносин необхідна наявність як матеріальних умов, так і особливих актів фінансових органів. У такий спосіб формується складний юридичний факт (фактичний склад), точно зазначений у гіпотезі фінансово-правової норми [12, с. 68]. Тому некоректно виділяти як підстави виникнення податкових правовідносин лише наявність нормативних актів, а як зазначалося раніше, і матеріального предмета, що є об'єктом оподаткування (транспортного засобу, земельної ділянки, житлової нерухомості тощо).

Але слід пам'ятати, що податковий обов'язок є динамічним, тобто може змінюватися. Про це зазначав ще відомий радянський науковець – фахівець у галузі фінансового права С. Ципкін. На його думку, права і обов'язки конкретного платника податку не залишаються завжди незмінними, вони можуть і змінюватися. Така зміна прав та обов'язків платника податків може бути пов'язана зі зміною його майнового становища, з переходом його з однієї групи платників в іншу, зі зміною джерел доходу і перерахунком первинно обчисленого податку, з наданням податкових пільг [12, с. 45]. Із цим цілком можна погодитися, враховуючи особливості сучасної податкової системи.

Так, згідно з п. 167.1 ст. 167 ПК України, ставка податку на доходи фізичних осіб становить 15% бази оподаткування, якщо загальна сума отриманих доходів платником податку у звітному податковому місяці перевищить десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством на 1 січня звітного податкового року, ставка збільшується до 17% від суми пере-

вищення [4]. Тобто відбувся певний юридичний факт – збільшення отриманих доходів, що призвело до зміни майнового становища платника податку і, як наслідок, до збільшення суми податкового обов'язку. Прикладом зміни майнового становища платника податку та збільшення суми податкового обов'язку може бути виникнення юридичного факту, як-то купівля об'єкта житлової нерухомості більшої площі, оскільки базою оподаткування для податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є житлова площа об'єкта нерухомості, а ставка податку встановлюється в розрахунку за 1 кв. метр такого об'єкта (пп. 265.5.1 п. 265.5 ст. 265 ПК України [4]).

Може відбутися юридичний факт, як-то отримання інвалідності, який за здійсненням певних процесуальних дій приведе до переходу платника податку з однієї групи в іншу. До таких дій можна віднести обов'язок хворих, що досягли повноліття, чи потерпілих від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, з метою виявлення ступеня обмеження життєдіяльності, причини й часу настання інвалідності та відповідної її групи, згідно з нормами Положення "Про медико-соціальну експертизу" [13] і Положення "Про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності" [14], звертатися до медико-соціальної експертної комісії (далі – МСЕК). МСЕК проводить медико-соціальну експертизу особам, що звертаються для встановлення інвалідності, за направленням лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я після проведення діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів за наявності відомостей, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлених захворюваннями, наслідками травм чи вродженими вадами, які спричиняють обмеження життєдіяльності [13].

Керуючись Інструкцією "Про встановлення груп інвалідності", комісія залежно від ступеня обмеження життєдіяльності встановлює I, II, III групу інвалідності, а також причини її настання [13; 15]. Лише після проведення вищезгаданих процесуальних дій платник податку отримує статус інваліда, що надає йому можливість переходу з однієї групи платників в іншу, додатково отримавши право на податкові пільги та зменшення податкового обов'язку. Так, згідно з абз. "г" пп. 169.1.3 п. 169.1 ст. 169 ПК України, платник податку, що є інвалідом I або II групи, у тому числі з дитинства, може скористатися податковою соціальною пільгою у розмірі 150% від суми пільги, визначеної для всіх інших категорій платників. Пп. 281.1.1 п. 281.1 ст. 281 ПК України повністю звільняє вищевказану категорію платників від сплати земельного податку. Ці особи, згідно із законодавством, не можуть бути платниками і

туристичного збору (пп. 268.2.2 п. 268.2 ст. 268 ПК України [4]).

Щодо припинення податкового обов'язку, то для цього існує декілька підстав: ліквідація юридичної особи; смерть фізичної особи, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою; втрата особою ознак платника податку, які визначені податковим законодавством; скасування податкового обов'язку у передбачений законодавством спосіб (п. 37.3 ст. 37 [4]). Крім того, податковий обов'язок можна вважати припиненим у разі його належного виконання. До того ж слід пам'ятати, що податковий обов'язок пов'язується не тільки з підставами його виникнення, а й чітко визначеними конкретними термінами (строками), протягом яких він має бути виконаний. Виконання податкового обов'язку розглядають переважно саме як сплату податку. Натомість сплата податку повинна здійснюватися платником безпосередньо відповідно до вимог, передбачених законодавством щодо статусу самого платника: чи то він особисто, чи податковий агент або ж податковий представник. Що стосується термінів сплати податків, то можна зазначити, що вони відрізняються залежно від виду податку та особливостей його справляння й обчислюються: роками, кварталами, місяцями, декадами, тижнями, днями або вказівкою на подію, що повинна настати або відбутися (ст. 31 ПК України).

Як зазначалося вище, податковий обов'язок можна поділити на першочерговий та похідний. Перший вид було досліджено, а що стосується похідних обов'язків, вважаємо доцільним більш детально на них зупинитися. Згідно з податковим законодавством, виконанням податкового обов'язку є сплата в повному обсязі платником відповідних сум податків і зборів у встановлений податковим законодавством строк (п. 38.1 ст. 38 ПК України [4]). Але сплата податкових платежів тісно пов'язана з виконанням інших зобов'язань, як-то ведення податкового обліку, складання податкової звітності, без виконання яких неможливо реалізувати першочерговий обов'язок. Ці обов'язки платника податку закріплені у ст. 16 ПК України, де вказано, що він зобов'язаний: вести в установленому порядку облік доходів і витрат; складати звітність, що стосується обчислення і сплати податків та зборів; забезпечувати збереження документів, пов'язаних з виконанням податкового обов'язку, протягом законодавчо встановлених строків.

Проте податковий обов'язок пов'язується не тільки з підставами його виникнення, а й чітко визначається конкретними термінами, протягом яких він має бути виконаний. Виконання податкового обов'язку реалізується сплатою податку, збору (обов'язкового платежу). Виконання обов'язку зі сплати подат-

ків і зборів ґрунтується на кількох факторах, серед яких: рівень правової культури та податкової дисципліни платника податків; можливість застосування державного примусу в разі порушення норм податкового законодавства. Проте, встановлення відповідальності за податкові правопорушення не може забезпечити повної і своєчасної сплати податків і зборів. Тому виникає необхідність у запровадженні спеціальних забезпечувальних заходів, зміст яких зумовлюють специфічні особливості предмета й методу правового регулювання в межах окремих галузей права. Механізм забезпечення виконання податкового обов'язку спрямований винятково на сплату податків і зборів. Якщо податковий обов'язок у широкому розумінні охоплює обов'язок з ведення податкового обліку, сплати податків і зборів, подання податкової звітності, то способи забезпечення виконання податкового обов'язку стосуються гарантій реалізації податкового обов'язку лише в частині сплати сум податків і зборів [11, с. 275]. У свою чергу, способи, що забезпечують сплату податкових платежів, передбачають забезпечення як безпосередньо суми самих платежів, так і компенсацію втрат бюджетів від несвоєчасної сплати податків і зборів (сплата штрафу, пені), а також витрат на примусове виконання податкового обов'язку.

На сьогодні Податковим кодексом України передбачено такі способи забезпечення виконання податкового обов'язку: податкова застава; податкова порука; пеня; адміністративний арешт активів платника податків. Механізм забезпечення виконання податкового обов'язку спрямований винятково на сплату податків і зборів. Якщо в широкому розумінні податковий обов'язок охоплює обов'язок з ведення податкового обліку, сплати податків і зборів, подання податкової звітності, то способи забезпечення виконання податкового обов'язку стосуються гарантій реалізації податкового обов'язку лише в частині сплати сум податків і зборів, що забезпечується додатковими гарантіями, які примушують платника податків виконувати податковий обов'язок повною мірою й у встановлений законодавством термін. У свою чергу, способи забезпечення сплати податків і зборів передбачають як безпосередньо суми податкових платежів, так і компенсацію втрат бюджетів від несвоєчасної сплати податків і зборів, а також витрат на примусове виконання податкового обов'язку.

Як уже зазначалося, податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені Податковим кодексом України та законами з питань митної справи (п. 36.1 ст. 36 ПК України [4]).

Проте, якщо казати про виконання податкового обов'язку у вигляді сплати податку чи збору, то законодавець використовує термін "податкове зобов'язання", тобто сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством (пп. 14.1.156 п. 14.1 ст. 14 ПК України).

Відповідно до п. 57.1 ст. 57 ПК України, платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену в поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого ПК України для подання податкової декларації, крім окремо встановлених податковим законодавством випадків.

До того ж законодавець конкретизує, якщо грошове зобов'язання визначається контролюючим органом, то платник податків зобов'язаний сплатити нараховану суму грошового зобов'язання протягом 10 календарних днів, що настають за днем отримання податкового повідомлення-рішення (п. 57.3 ст. 57 ПК України). Винятком є початок процедури оскарження рішення контролюючого органу.

Неоднозначний зміст містить у собі поняття "грошове зобов'язання": з одного боку, воно є ширшим, ніж податкове зобов'язання (яке є лише сумою коштів, що платник податків чи податковий агент повинен сплатити як податок або збір), оскільки включає в себе, крім поняття податкового зобов'язання, і штрафні (фінансові) санкції, що справляються з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового законодавства (пп. 14.1.39 п. 14.1 ст. 14 ПК України [2]), з іншого боку – є вужчим, свідченням чого є наявність сполучників та/або, тобто за певних умов у платника податку можуть бути лише штрафні (фінансові) санкції. Проте в такому разі має йтися не тільки про грошове зобов'язання, але й податковий борг.

Аналіз змісту пп. 14.1.175 п. 14.1 ст. 14 ПК України вносить корективи, що податковим боргом може вважатися лише сума узгодженого грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), але не сплаченого платником податків у встановлений строк ПК України, а також пеня, нарахована на суму такого грошового зобов'язання.

Тобто для того, щоб сума грошового зобов'язання набула ознак податкового боргу, таке зобов'язання повинно бути, перш за все, узгодженим. Узгодженою вважається сума грошового зобов'язання, яку платник податків самостійно обчислив та зазначив у податковій (митній) декларації або уточню-

ючому розрахунку, що подається контролюючому органу у встановлені законодавством строки (п. 54.1 ст. 54 ПК України [2]).

Проте п. 56.2 ст. 56 ПК України наголошує, якщо платник податків вважає, що контролюючий орган неправильно визначив суму грошового зобов'язання або прийняв будь-яке інше рішення, що суперечить законодавству або виходить за межі повноважень контролюючого органу, встановлених ПК України, він має право звернутися до контролюючого органу вищого рівня із скаргою про перегляд цього рішення.

П. 56.15 ст. 56 ПК України наголошує на тому, що скарга, подана до контролюючого органу вищого рівня у письмовій формі (та у разі потреби – з належним чином засвідченими копіями документів, розрахунками та доказами, які платник податків вважає за потрібне надати) протягом 10 календарних днів, що настають за днем отримання платником податків податкового повідомлення-рішення, зупиняє виконання платником податків грошових зобов'язань, визначених у податковому повідомленні-рішенні (рішенні), на строк від дня подання такої скарги до контролюючого органу до дня закінчення процедури адміністративного оскарження. До того ж протягом зазначеного строку податкові вимоги з податку, що оскаржується, не надсилаються, а сума грошового зобов'язання, що оскаржується, вважається неузгодженою.

Відповідно до п. 56.18 ст. 56 ПК України, платник податків має право оскаржити в суді податкове повідомлення-рішення або інше рішення контролюючого органу про нарахування грошового зобов'язання у будь-який момент після отримання такого рішення. І в такому випадку, тобто коли платник податків звертається до суду з позовом щодо визнання недійсним рішення контролюючого органу, грошове зобов'язання вважається неузгодженим до дня набрання судовим рішенням законної сили [2]. Але в цій ситуації можна зробити висновок, що платник податку може і зловживати своїм законним правом, наданим йому п. 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 ПК України щодо можливості оскарження рішення, дій (бездіяльності) контролюючих органів або їх посадових осіб з метою відстрочення строку погашення податкового боргу.

Але виникає питання: яке рішення може винести суд у такій ситуації? Якщо допустити, що суд, до якого було подано позов, візьме до уваги норму п. 56.18 ст. 56 ПК України, зміст якої говорить про ситуацію, коли податкове зобов'язання вважається неузгодженим, то він може відмовити в позові або зупинити провадження до ухвалення рішення щодо поданого платником податків позову. До того ж не існує норми, яка б визнача-

ла подальші наслідки для платника податків такого рішення. Тому вважаємо, що зміст цього пункту ПК України потребує уточнення.

IV. Висновки

Узагальнення наукових поглядів з приводу визначення сутності податкового обов'язку, підстав його виникнення та припинення з урахуванням дослідження його особливостей у контексті чинного податкового законодавства дає можливість уточнення його природи. Отже, податковий обов'язок впливає з конституційної норми: є першочерговим та безумовним; виникає між суб'єктами з приводу сплати податків та зборів за наявності підстав, як-то: наявність у платника податку об'єкта оподаткування або вчинення певних дій, у результаті яких у платника податку виникає такий обов'язок. До таких дій можна віднести: отримання прибутку суб'єктами господарювання – юридичними та фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності, що сплачують податки на загальних підставах; отримання доходу фізичною особою, як резидентом, так і нерезидентом з джерелом походження з України, здійснення операцій з постачання товарів, послуг на митну територію України; здійснення операції з реалізації чи передачі підакцизних товарів; набуття права власності на об'єкт житлової нерухомості або земельну ділянку, здійснення першої реєстрації транспортних засобів в Україні, вчинення юридично значущих дій, що потребують нотаріального посвідчення. Податковий обов'язок пов'язаний з юридичними фактами; є динамічним, що зумовлено змінами суб'єктивного чи об'єктивного характеру, пов'язаними зі зміною майнового становища платника податку; його переходом з однієї групи платників до іншої; зміною джерел доходу й перерахунком первинно обчисленого податку; наданням податкових пільг.

Встановлено, що виконання податкового обов'язку у вигляді сплати податку чи збору тісно пов'язане з терміном "податкове зобов'язання", тобто сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством.

Виявлено, що поняття "грошове зобов'язання" має неоднозначний зміст: з одного боку, є ширшим, ніж податкове зобов'язання, оскільки включає в себе, крім поняття податкового зобов'язання, і штрафні (фінансові) санкції, з іншого – є вузьким, тому що за певних умов у платника податку можуть бути лише штрафні (фінансові) санкції. Це надає можливість говорити не тільки про грошове зобов'язання, але й податковий борг. Доведено, що для того, щоб сума грошового зобов'язання набула ознак податкового боргу,

таке зобов'язання повинно бути, перш за все, узгодженим.

Список використаної літератури

1. Легкова М. Ф. Податкове право : посібник [Електронний ресурс] / М. Ф. Легкова, В. Б. Марченко. – Режим доступу: <http://www.abetka.org/yurydychna-osvita/podatkovye-pravo/podatkovye-pravo---posibnik---legkova-m-f-marchenko-v-b->.
2. Податкове право : навч. посіб. / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, Д. А. Кобильник та ін. ; за ред. проф. М. П. Кучерявенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 400 с.
3. Петрова Г. В. Налоговое право : учебник для вузов / Г. В. Петрова. – Москва : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 271 с.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
5. Дёмин А. В. Налоговое право России : учеб. пособ. / А. В. Дёмин ; Федеральное агентство по образованию ; Краснояр. гос. ун-т ; Юрид. гос. ин-т. – Красноярск : РУМЦ ЮО, 2006. – 329 с.
6. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
7. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – 3-е изд. – Москва : Юриспруденция, 2000. – 528 с.
8. Налоговое право России : учебник для вузов / отв. ред. д. ю. н., проф. Ю. А. Крохина. – 2-е изд., перераб. – Москва : Норма, 2004. – 590 с.
9. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навч. посіб. / В. В. Сухонос. – Суми : Університетська книга, 2005. – 536 с.
10. Химичева Н. И. Финансовое право : учеб.-метод. комплекс / Н. И. Химичева, Е. В. Покачалова. – Москва : Норма, 2005. – 464 с.
11. Кучерявенко М. П. Податкове право України: академічний курс : підручник / М. П. Кучерявенко. – Київ : Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. – 701 с.
12. Цыпкин С. Д. Доходы государственного бюджета СССР: правовые вопросы / С. Д. Цыпкин. – Москва : Юрид. лит., 1973. – 222 с.
13. Про медико-соціальну експертизу : положення, затверджене Постановою КМУ від 03.12.2009 р. № 1317 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1317-2009-%EF&p=1296559695694401>
14. Про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності : положення, затвер-

джене Постановою КМУ від 03.12.2009 р. № 1317 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1317-2009-%EF&p=1296559695694401>.

15. Про встановлення груп інвалідності : інструкція від 07.04.2004 р. № 183 : наказ Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. – Ст. 1. – П. 1.2. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0516-04>.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2015.

Покатаева О. В., Коваль А. А. Правовая природа налогового обязательства

В статье раскрывается правовая природа налогового обязательства (долга) путем обобщения научных взглядов отечественных и российских ученых. Выделены его особенности в контексте отечественного налогового законодательства. Уточнен момент возникновения и прекращения налогового обязательства. Исследовано понятие "налоговое обязательство", "денежное обязательство", "налоговый долг".

Ключевые слова: правовая природа, налоговый долг, налогоплательщик, юридическая обязанность, налоговое обязательство, денежное обязательство, налоговый долг.

Pokatayeva O., Koval A. Legal Nature Tax Obligation

The legal nature of the tax obligation by summarizing scientific views of domestic and Russian scientists. Highlight features in the context of its domestic tax laws. Specified point of origin and termination of tax debt.

Found that the content of the tax obligation is determined by means mandatory financial regulation, especially the relations between business on taxes and fees. This feature is available in public finance management which requires submission of the request entity authorized persons engaged in financial activities of the state.

It was established that the tax obligation can be divided into separate components: input tax accounting, taxes, fees and other mandatory payments and preparation and subsequent filing of tax returns.

It is proved that the obligation to pay taxes or duties arising changes or terminated on the grounds prescribed by tax legislation, as the most important issue in the regulation of relations concerning taxes and fees is to ascertain the date on which there is a duty to pay tax. Indicated that regulations governing the procedure for making these payments associated with the payment of their duty onset of certain conditions set laws and regulations. This foundation may be the object of a taxpayer or tax certain acts which result in the taxpayer's obligation arising from the tax.

Proved that the tax obligation is dynamic, that can change. This change in the rights and obligations of the taxpayer may be associated with a change in his financial situation, with its transition from one group of taxpayers to another, changing sources of income and recalculation initially calculated tax, providing tax incentives

It was established that the implementation of the tax obligation in the form of tax or fee, is closely linked with the term "tax liability" – that is, the amount of money that the taxpayer, including a tax agent shall pay the appropriate budget as tax or fee based, in the manner and terms defined by the tax legislation.

Found that the term "bond" is ambiguous meaning, on the one hand – is a broader than tax liability because includes in addition the concept of tax liability and penalty (financial) sanctions, on the other hand – is narrower, because, under certain conditions, the taxpayer can only penalty (financial) sanctions. This allows you to not only talk about the bond but also tax debt. However, it is proved that to the amount of the liability tax debt received indications that commitment should be, above all, consistent.

Key words: legal nature of a tax obligation, the taxpayer, a legal obligation, tax liability, bond, tax debt.

УДК 347.73

М. І. Трипольськакандидат юридичних наук
Класичний приватний університет**ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПОДАТКОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Статтю присвячено висвітленню податкового правопорушення як підстави фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства. Виявлено недоліки правового регулювання фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства. На основі результатів дослідження ознак податкового правопорушення запропоновано його наукове визначення.

Ключові слова: фінансово-правова відповідальність, податкова відповідальність, податкове правопорушення.

I. Вступ

Відповідно до ст. 111 Податкового кодексу України, “за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладений на контролюючі органи, застосовуються такі види юридичної відповідальності: 1) фінансова; 2) адміністративна; 3) кримінальна” [1]. Проте положення, які регулюють фінансово-правову відповідальність за порушення податкового законодавства, викликають багато питань. Зокрема, невизначеною є правова природа податкового правопорушення, його взаємозв'язок з поняттям “порушення законів з питань оподаткування”, яке використане в Податковому кодексі України. Деякі питання викликає й визначення податкового правопорушення, яке міститься в Податковому кодексі України.

Дослідженню податкового правопорушення у своїх працях приділяли увагу такі вчені: З. М. Будько, Д. Г. Вігдорчик, О. О. Гогін, О. В. Демін, Е. С. Дмитренко, О. В. Зимін, А. Й. Іванський, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Оніщука та ін.

Незважаючи на законодавче визначення та наявність достатньої кількості наукових праць, присвячених питанню податкового правопорушення як підстави фінансово-правової відповідальності, воно потребує подальшого дослідження. Розкриття правової природи та визначення податкового правопорушення можливі лише на підставі наукового дослідження його ознак.

II. Постановка завдання

Метою цієї статті є дослідження податкового правопорушення як однієї з підстав фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства, визначення його правової природи та основних ознак, на підставі яких може бути сформульоване його наукове визначення.

III. Результати

Частина 1 ст. 109 ПК України визначає, що податковими правопорушеннями є протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених цим Кодексом та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [1].

На наш погляд, це визначення не позбавлено недоліків і потребує суттєвого доопрацювання. Визначення поняття будь-якого явища повинно ґрунтуватися на дослідженні ознак, які йому притаманні. У визначенні податкового правопорушення, яке міститься у Податковому кодексі України, є всі суттєві ознаки, які йому притаманні, тому їх розгляд є важливим для формулювання наукового та уточнення законодавчого визначення податкового правопорушення.

Слід зауважити, що податкове правопорушення наділено, насамперед, загальними ознаками, які притаманні будь-якому виду правопорушень. Так, на думку О. Е. Лейста, “будь-яке правопорушення являє собою винне і протиправне діяння, шкідливе чи небезпечне для суспільних відносин” [2, с. 62].

На сьогодні немає єдності поглядів щодо того, чи наділені властивістю суспільної небезпечності правопорушення, які не містять ознак складу злочину. Це стосується й податкового правопорушення, адже, виходячи з визначення, яке наведене у ч. 1 ст. 109 Податкового кодексу України, не можна зробити остаточний висновок про те, чи є воно суспільно небезпечним чи шкідливим, або ж наділене обома цими властивостями.

На думку одних авторів, суспільна небезпечність властива всім правопорушенням. Деякі наголошують, що суспільна небезпечність властива лише злочинам та адміністративним правопорушенням, інші ж правопорушення (цивільно-правові, дисциплінарні тощо) наділені лише властивістю суспільної шкідли-

вості. Інші автори вважають, що суспільна небезпечність властива лише злочинам.

Встановити зв'язок суспільної небезпечності та шкідливості правопорушення, а також можливості віднесення їх до ознак податкового правопорушення можна лише шляхом розкриття змісту та сутності кожного із цих явищ. Суспільна небезпечність за своєю сутністю полягає в загрозі настання негативних для суспільства наслідків. Суспільна шкідливість властива діянню, яке спричиняє настання негативних для суспільства наслідків матеріального або нематеріального характеру.

Вдало із цього приводу зауважує А. О. Штанько: "Загроза не може ототожнюватися із самими наслідками, так само як бажане або передбачуване – з дійсністю" [3]. Тож суспільна небезпечність та суспільна шкідливість співвідносяться одна з одною як можливе й дійсне. До того ж суспільна небезпечність є явищем більш загальним, суспільна шкідливість має більш конкретний характер, адже має прив'язку до конкретних шкідливих негативних явищ.

Цікавою, на нашу думку, є позиція професора В. К. Колпакова, яка полягає в тому, що, "на відміну від шкоди (шкідливості) проступку, яка встановлюється за об'єктивними ознаками, висновок про суспільну небезпечність діяння ґрунтується на всіх суб'єктивних і об'єктивних чинниках, які утворюють теоретичну категорію "склад правопорушення" [4, с. 31]. Тобто наявність шкоди є лише фактом, який є підставою для відкриття провадження у справі, визнання діяння суспільно небезпечним можливе лише після встановлення всіх ознак складу правопорушення.

Враховуючи те, що фінансово-правова відповідальність, на відміну від інших публічних видів юридичної відповідальності, таких як кримінальна та адміністративна, має певну специфіку, яка полягає у відмінності цілей її застосування (вона зазвичай не спрямована на виховання особистості порушника, а покликана лише відновити порушений стан речей та компенсувати завдані порушенням збитки), це, на нашу думку, накладає певний відбиток і на властивості підстав її застосування. Виходячи із цього, податкове правопорушення обов'язково має бути суспільно шкідливим, а отже, залишати відповідні негативні наслідки.

А. О. Штанько визначає суспільну шкідливість як шкоду, що завдається або може бути завдана правопорушенням окремим особам, державі, суспільству, яка вимірюється в кількісному та (або) якісному співвідношенні й виражається в майнових, немайнових та інших наслідках, у результаті чого порушується унормований стан соціальних зв'язків у суспільстві [5, с. 12]. Відповідно до ч. 1 ст. 109 Податкового ко-

дексу України, податкові правопорушення – це діяння, які призводять до невиконання або неналежного виконання вимог, встановлених зазначеним кодексом та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Отже, для того, щоб діяння можна було кваліфікувати як податкове правопорушення, необхідні наслідки у вигляді порушення податкової дисципліни, які виражаються, як у матеріальному, так і в нематеріальному вигляді, або має бути загроза настання матеріальних наслідків.

Розрізняють юридичний та матеріальний аспекти суспільної шкідливості діяння суб'єктів фінансового права. Юридичний аспект виражається в порушенні суб'єктивних прав та юридичних обов'язків або перешкоджанню їх виконання, а матеріальний – у заподіянні суб'єктом фінансового права матеріальної шкоди [6, с. 34].

Таким чином, суспільна шкідливість податкового правопорушення виражається в порушенні суб'єктивних прав та юридичних обов'язків або перешкоджанні їх виконанню, а також полягає в здатності загрожувати спричиненням суспільно шкідливих наслідків або в завданні цих суспільно шкідливих наслідків об'єктам фінансово-правової (податково-правової) охорони.

Наступною ознакою, яка характеризує податкове правопорушення, є протиправність. Ця ознака є загальною для всіх видів правопорушень, адже діяння можна вважати правопорушенням, якщо воно порушує норми права, що містять юридичні обов'язки та заборони [7, с. 35]. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 109 Податкового кодексу України, податковим правопорушенням є діяння, яке порушує вимоги Податкового кодексу України та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. На нашу думку, все це можна об'єднати поняттям "податкове законодавство". Отже, податковим правопорушенням може бути визнане не будь-яке діяння, яке загрожує настанню або спричиняє суспільно шкідливі наслідки у сфері охорони податкової дисципліни, а лише те діяння, яке порушує норми податкового законодавства, що встановлюють податкові обов'язки та заборони.

Важливою умовою розкриття змісту протиправності податкового правопорушення є встановлення того, що слід розуміти під податковим законодавством.

У науці склалося неоднозначне розуміння поняття "законодавство". Основні підходи до його визначення зводяться до звуження чи розширення його змісту. Так, під поняттям "законодавство" зазвичай розуміють:

1) систему законів України, що формується Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади. До цієї категорії

також належать міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України шляхом прийняття закону про ратифікацію відповідного договору (ст. 9 Конституції України);

2) в широкому значенні – систему законів та інших нормативних актів, що приймаються Верховною Радою України та вищими органами виконавчої влади, – постанови Верховної Ради, укази Президента України, постанови і декрети Кабінету Міністрів України. Ці акти розвивають, конкретизують відповідні закони і не мають їм суперечити. Юридична сила таких нормативних актів визначається компетенцією державного органу, який приймає відповідні акти;

3) у найширшому значенні – система законів і постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов, декретів і розпоряджень Кабінету Міністрів України, а також нормативних актів міністерств і відомств, місцевих рад та місцевих державних адміністрацій [8].

Що стосується податкового законодавства, то, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 3 Податкового кодексу України, його слід розуміти саме в широкому значенні, адже, відповідно до цієї статті, воно складається з Конституції України; Податкового кодексу України; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України (далі – законами з питань митної справи); чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які регулюють питання оподаткування; нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи; рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами, встановленими цим Кодексом.

Традиційно у вітчизняній науці винність визнають однією з головних ознак правопорушення, без наявності якої особа, яка вчинила діяння, яке містить об'єктивні ознаки складу правопорушення, не може бути притягнута до юридичної відповідальності. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 109 Податкового кодексу України, вина не визначається як обов'язкова ознака складу податкового правопорушення. Проте деякі статті Податкового кодексу України все ж такі містять вказівку на вину певних суб'єктів податкових правовідносин або передбачають звільнення особи від відповідальності за її відсутності. Наприклад, відповідно до п. 129.6 ст. 129 Податкового кодексу України, за порушення строку зарахування податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів або

державних цільових фондів з вини банку такий банк сплачує пеню за кожний день прострочення, включаючи день сплати та штрафні санкції, а також несе відповідальність, встановлену Податковим кодексом. При цьому платник податків звільняється від відповідальності за несвоєчасне сплатування або перерахування не у повному обсязі податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів. Відповідно до п. 49.6 ст. 49 Податкового кодексу України, у разі втрати або зіпсування поштового відправлення чи затримки його вручення органу державної податкової служби з вини оператора поштового зв'язку, такий оператор несе відповідальність відповідно до закону.

Зміст зазначених статей Податкового кодексу України свідчить про те, що інститут вини в ньому не знайшов такого чіткого відображення, як це має місце в кримінальному чи адміністративному законодавстві, проте робити висновок про його відсутність у податковому законодавстві також передчасно, враховуючи вказівки на обов'язковість встановлення вини певних суб'єктів податкових правовідносин для застосування заходів фінансово-правової відповідальності. Враховуючи це, на наш погляд, ознака винності податкового правопорушення має бути визнана обов'язковою, а сам інститут вини в податковому праві потребує додаткового дослідження з метою розроблення більш досконалої моделі його закріплення в податковому законодавстві.

Ще однією ознакою податкового правопорушення є те, що воно має зовнішню форму виразу, тобто вчиняється у формі діяння (дії або бездіяльності). Дія є активною формою податкового правопорушення й виражається у вчиненні тих дій, від яких відповідно до чинного податкового законодавства слід було утриматися. Говорити ж про бездіяльність можна в тому випадку, коли на порушника покладається обов'язок здійснити певні дії, а він від них утримується. Існують випадки, коли одне й те саме податкове правопорушення може вчинятися як у формі дії, так і у формі бездіяльності.

Останньою, не менш важливою, ознакою податкового правопорушення є караність. Зазвичай у юридичній науці діяння може бути визнане правопорушенням лише у тому випадку, якщо за його вчинення законодавством встановлена юридична відповідальність. Без наявності відповідальності визначення діяння правопорушенням втрачає будь-який сенс і перетворюється на просту констатацію факту. Стосовно податкового правопорушення ця ознака полягає в тому, що для визнання суспільно шкідливого, протиправного, винного діяння податковим правопорушенням необхідно, щоб за його вчи-

нення податковим законодавством було передбачено застосування заходів фінансово-правової відповідальності. Відповідно до ч. 2 ст. 111 Податкового кодексу України, фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені. Отже, діяння, які підпадають під ознаки складу податкового правопорушення, є караними.

Аналіз наведених положень дає можливість сформулювати такі ознаки податкового правопорушення:

- податкове правопорушення є основною підставою фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства, адже, враховуючи його фінансово-правову природу, воно є різновидом фінансового правопорушення;
- податковим правопорушенням властива суспільна шкідливість, яка виражається в порушенні суб'єктивних прав та юридичних обов'язків або перешкоджанні їх виконання, а також полягає в здатності загрожувати спричиненням суспільно шкідливих наслідків або завданні цих суспільно шкідливих наслідків об'єктам фінансово-правової (податково-правової) охорони;
- податковим правопорушенням може бути визнане не будь-яке діяння, яке загрожує настанню або спричиняє суспільно шкідливі наслідки у сфері охорони податкової дисципліни, а лише те діяння, яке порушує норми податкового законодавства, що встановлюють податкові обов'язки та заборони;
- податковим правопорушенням має визнаватися лише винне діяння, проте, враховуючи невизначеність на сьогодні обов'язкового характеру вини у податковому законодавстві, це питання потребує детального наукового дослідження для формулювання моделі вини, яка буде придатною для її подальшого закріплення в податковому законодавстві;
- податкове правопорушення завжди має зовнішню форму виразу та вчиняється у формі діяння (дії або бездіяльності);
- діяння, які підпадають під усі ознаки складу податкового правопорушення, є караними, а отже, за їх вчинення в податковому законодавстві передбачені заходи фінансово-правової відповідальності.

Враховуючи всі вищенаведені ознаки податкового правопорушення, видається можливим сформулювати таке його визначення. Податковим правопорушенням є суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність) платників податків, податкових агентів та інших осіб, за вчинення

якого податковим законодавством передбачено застосування заходів фінансово-правової відповідальності.

IV. Висновки

Податковим правопорушенням властиві такі ознаки: є основною підставою фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства; їм властива суспільна шкідливість, протиправність, винність; вчиняються у формі діяння (дії або бездіяльності); є караними (за їх вчинення в податковому законодавстві передбачені заходи фінансово-правової відповідальності). Виходячи із цього, податковим правопорушенням є суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність) платників податків, податкових агентів та інших осіб, за вчинення якого податковим законодавством передбачено застосування заходів фінансово-правової відповідальності.

Список використаної літератури

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Голос України. – 2010. – Ст. 229–230 (4979–4980).
2. Лейст О. Э. Санкции в советском праве / О. Э. Лейст. – Москва : Государственное издательство “Юридической литературы”, 1962. – 238 с.
3. Штанько А. О. Теоретико-правові аспекти суспільної небезпеки і соціальної шкідливості правопорушення: критерії розмежування / А. О. Штанько // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 44.
4. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
5. Штанько А. О. Правопорушення як вид правової поведінки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. О. Штанько ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2009. – 22 с.
6. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність та фінансово-правовий примус / А. Й. Іванський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 157–166.
7. Дмитренко Е. С. Поняття та ознаки правопорушення, вчиненого суб'єктом фінансового права / Е. С. Дмитренко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 8 (46). – С. 33–39.
8. Сущенко В. Тлумачення терміну “законодавство” Конституційним судом України [Електронний ресурс] / В. Сущенко // Юридичний журнал. – 2003. – № 512. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=221>.

Стаття надійшла до редакції 06.01.2015.

Трипольская М. И. Налоговое правонарушение как основание финансово-правовой ответственности за нарушение налогового законодательства

Статья посвящена исследованию налогового правонарушения как основания финансово-правовой ответственности за нарушение налогового законодательства. Выявлены несовершенства правового регулирования финансово-правовой ответственности за нарушение налогового законодательства. Рассмотрены основания финансово-правовой ответственности за нарушение налогового законодательства, одним из которых является налоговое правонарушение. На основании исследования признаков налогового правонарушения предложено его научное определение.

Ключевые слова: финансово-правовая ответственность, налоговая ответственность, налоговое правонарушение.

Tripolskaya M. Tax Offence as Base of Financial Responsibility for Violation of Tax Legislation

Article deals with the problem of tax offence as base of financial responsibility for violation of tax legislation. The author reveals the imperfections of the legal regulation of the financial responsibility for the violation of tax legislation. On the authors opinion in Tax Code of Ukraine must be fixed the definition of financial responsibility for violation of tax legislation. The concepts of the violation of the tax legislation and tax offense must be separated in the Tax Code of Ukraine.

The violations of tax legislation include a wide range of offenses, which include crimes, administrative and financial violations. Tax offenses, including their financial and legal nature, as well as fiscal, monetary, banking is a form of financial wrongdoing, and therefore is the basis of financial and legal responsibility for tax offences. Tax offenses inherent in following features: the main reason is the financial and legal responsibility for violation of tax legislation; They are characterized by social harm, unlawfulness, guilt; committed in the form of actions (or inaction); is punishable (for their commitment to the tax legislation provides for measures of financial and legal responsibility).

The base of financial responsibility for the violation of tax legislation has been considered by author. On the basis of the study of measurements of the tax offense the scientific definition of tax offence has been made by author.

Key words: financial responsibility, tax responsibility, tax offence.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343

T. Leonenko

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Classic Private University

RELIGIOUS SECTS: USE OF JUVENILES' AGE PECULIARITIES TO INVOLVE THEM IN CRIMINAL ACTIVITY

The article describes the use of topical issues of religious sects age and psychological characteristics of minors for the purpose of engaging in criminal activity.

Key words: *cult, minors, age, psychology, crime, involvement, criminal activity.*

I. Entry

Juvenile delinquent is a specific and the most problematic object of upbringing and rehabilitation. The problem is, these youngsters already have deeply-ingrained negative attitudes, judgments, habits and behaviors in their background. As a rule, they actively reject and oppose any positive influence, raising a psychological barrier of mistrust, alienation and even hostility between themselves and educators. Eliminating the barrier means creating positive preconditions for further psychological influence. It is not only about instilling or cultivating some positive attitudes and features in a teenager or adolescent, it's also about the art of correction and rehabilitation, i.e. neutralization and elimination of previously formed negative attitudes and patterns of behavior.

Age (in psychology) is the category that serves to denote temporal characteristics of individual development. Unlike chronological age, which shows how long a person has lived since the moment of birth, the idea of psychological age refers to a peculiar stage of ontogenetic development, which depends on physiological laws of body formation, living conditions, education and upbringing.

II. Statement of the Problem

The aim of the article is to analyze the use of asihologii minors for their involvement in criminal activities of religious sects

III. Results

Age crises are specific, relatively short-term (under one-year-long) periods of ontogenesis, characterized by abrupt psychological changes. Unlike crises of neurotic or traumatic character, age crises belong to standard processes which are essential parts of normal progressive process of identity development (E. Erikson). Age crises might occur when a person advances from one age category to another and they result in systematic qualitative changes in terms

of social interaction, activities and consciousness. The following crises are differentiated in childhood: first year crisis, three-year-olds' crises, 6–7 year-olds' crisis, adolescence crisis (10–11 year-olds). The above mentioned chronological periods are rather relative due to substantial differences in a range of individual, sociocultural and other factors. Individual specifics, duration and severity of crises may vary substantially due to individually typological characteristics, social and micro social conditions, family-related peculiarities of upbringing etc. The periods of age crises are characterized by transition processes and adopting new type of relations and attitudes, which take into consideration new opportunities, changed social situation of development, new kinds of activities and reorganization of the entire consciousness structure. Procedures of transition to the next stage involve confronting and mastering new and often acute challenges. Negativism, stubbornness, capriciousness, tendency to initiate conflicts and other manifestations of negative attitude in behavior, characteristic of age crises, will worsen if a child's new needs in terms of communication and activity are neglected. Otherwise, these manifestations will ease off if the child is brought up properly. As for the adults, such turning points are known to be less frequent and conspicuous in their manifestation, without noticeable changes in behavior.

In terms of norms and values, which gain particular importance later into the adulthood, every stage is characterized by specific challenges and tasks. Successful completion of these tasks not only influences personal development in general but also allows for advancing to the next stage. Among others, these tasks include choosing the career, professional training, creating one's own family etc. The course of age-related development is connected with irreversible psychophysiological changes, but there is no time

correlation between closely interrelated lines of physical (physiological), psychic and social development of an individual. The uneven pace of these sides development often results in discrepancies in the degree of physical, psychological or social maturity of an individual, calling forth such phenomena as acceleration, psychophysical and personality infantilism, mental retardation and others. Chronological boundaries of psychological age characteristics significantly vary depending on the sociocultural, economic and other factors.

There can be no fixed or stated age boundaries for age-specific development, as these boundaries are flexible, fickle, depend on historical situation and vary in different socio-economic conditions of identity development.

Contemporary scientists identify two main stages of identity development. The first one – early adolescence – is the stage of human development in the period from 11–12 to 15 years. The second one – adolescence – takes place between 15–18 years. Early adolescence is the time of intense identity formation, its enrichment by way of absorbing moral and intellectual values. It is the period of profound changes in mental activity, of body changes and physiological advancement. This is the age of the first truly self-administered, independent actions, first responsible decision making, and first serious friendship. But it is also the age when adolescents neglect social norms and demands, disrespect their elders, express cynicism, introversion, stubbornness. Early adolescence is probably the most controversial and dynamic period in human life.

Adolescence is defined as a transitional stage. It is not surprising, as an adolescent is a person who is in a state of transition from childhood to adulthood, from immaturity to maturity. Therefore, it is associated with contradictory behavior and instability, abrupt fluctuations from naive childish reactions to seriously motivated actions. As a rule, adolescents do not have any consistent and resolute course of behavior. Therefore they are particularly vulnerable to various kinds of influence, including those that lead off the right path and sometimes are the cause of serious misdoings and deviations from social norms of moral, resulting in breakdowns, moral disruption and decay of personality.

The transition from childhood to adolescence is associated with the serious reappraisal of values. This is reflected in the fact that thoughts and attitudes inherent in childhood are replaced by more mature, independent (or claiming to be independent) judgments, new estimates of the reality. The urge towards self-assertion and independent activity is

growing, too. At the same time there are often discrepancies (differences) between the previous and newly acquired judgments and estimates. This produces duality and contradictions in assertions and conclusions, pronounced attempt to dissociate themselves from everything childish, disrespect of age authority, aversion to ungrounded restrictions and so on.

Inner conflicts, acute sensitivity and vulnerability of adolescents, superficiality of their identity and self-esteem, lack of sustained interests determine adolescents' particular exposure to certain conditions. They have not yet developed the ability to assess information critically and selectively. As a result, different, sometimes even accidental circumstances may impose a deep imprint on the inner world and behavior of adolescents.

The desire for self-assertion is inextricably linked with significant changes in different spheres of adolescents' life and activities, in their psychology, their physical development. In this period young people begin to systematically master the fundamentals of science, which, in turn, requires changes in the usual patterns of working and thinking, reconsideration of attention and new techniques of memorizing. Adolescents form new feature – they get independent. Awareness of their own spiritual and physical strength naturally causes assertion of self-esteem. This feeling is based on the fact that young people are able to set and to solve some practical tasks.

Early adolescence is the period when all spiritual and physical strength of the individual flourish. It is the time when young people achieve the degree of mental, ideological and social maturity, which makes them capable of self-reliant work and social life and activity.

The new conditions of life and work significantly change the position of adolescents among other people around them, leading to an increase in the degree of their independence and activity. There are also significant changes in the spiritual life of young people. Psychologists, in particular, note the further development of mental activity. The way of thinking in late adolescence age differs from the way of thinking in early adolescence by higher level of generalization, capability of deeper understanding of the laws of the world around them.

Acceptance of rules and norms of behavior is inextricably linked with the process of young people gaining moral consciousness. It is in adolescence that people advance from knowing basic moral concepts to in-depth recognition of the most complicated moral categories – obligation, honor, social welfare, religion etc. During this period people begin to understand not only the subtlest shades of many moral concepts, but most importantly – the moral palette of different actions of other people as

well as their own actions. Hence we observe the high-level moral sensitivity of adolescents, their assessment and self-assessment. Sometimes these qualities become distorted. Thus, adolescents are morally exacting and over-demanding, which often manifests itself in exaggeration of any cases of injustice, dishonesty, unscrupulousness. Strict assessment is expressed in straightforwardness, unconditional condemnation in categorical and sometimes offensive to others judgments and conclusions.

The formation of moral consciousness is accompanied with the formation of religious belief, which has a great influence on the motivation of adolescents. These motifs are increasingly filtered through moral evaluations, increasingly "filled with" specific and important for the individual life contents. This is directly reflected in the choice of course of action in a variety of situations, displayed in courses of actions, in desire to enforce the decision made. Thus, adolescence is the relevant risk zone, when a juvenile is more than ever helpless and vulnerable to criminal suggestion as to the benefits of a particular religion.

IV. Findings

In Ukraine it is prohibited by law to involve minors and juveniles in any activities of religious organizations without the consent of their legal representatives. This prohibition stems from the fact that religious sects exercise techniques of dangerous psychological impact and other manipulations with emotional and volitional constituents of psychic setup using emotional overload, stress, individual susceptibility to suggestion, insufficient mental development and immaturity, which leads to loss of social goals and values, lower self-esteem, and mental disorders.

Examples of such organizations, built on control over their members' behavior, include Unification Church, Church of Scientology, Cult of Satanism, Transcendental Meditation movement, White Brotherhood.

The prohibition aroused great response. Some members of society perceived this provision as legal restrictions on the activities of those denominations that work with children and adolescents classified as disadvantaged groups (alcoholics, drug addicts, orphans etc.). The question arises: who has the right to grant permission to involve these children in the work of religious organizations? In any case, the very fact that the government has paid attention to this problem is a step forward in the protection of juveniles' rights.

In some cases, religious juvenile delinquency is a specific, sad indicator of adverse conditions of adolescents' life and upbringing in the family.

The most important factors that affect the formation of personality in the family are:

- Being brought up in a one-parent family
- Having problems in family life setup, especially in terms of moral, psychological atmosphere of family relationships
- Having relationship problems between parents and children, especially being unattended and not cared for

It is impossible to overestimate the damage caused to fight against crime by adult instigators and organizers of juvenile crimes. But we can not deny that they often involve in criminal activity the juveniles already predisposed and to some extent prepared for this. In addition, the fact that a crime has been committed by a juvenile indicates that there is a high social danger of religious groups' activities which inspire and provoke juveniles to commit crimes.

As a rule, juveniles join criminal groups (sects) voluntarily, without external coercion. Indeed, there are some aspects of criminal group psychology which are undoubtedly attractive to juveniles: pseudo-romantic, pseudo-heroism, unconventional and often cynical ideas and judgments on various phenomena, straightforward judgment on the aspects of life considered to be social taboos, etc. Being exposed to the influence of this psychology, juveniles' views and opinions about other people, society in general, personal or social goals and objectives start transforming considerably. Ultimately, the negative impact of the group logically results either in occasional crimes or in systematic socially dangerous group actions.

Thus, anti-social manifestations of juvenile delinquency are closely connected with the existence of criminal groups (sects). These groups represent extremely negative impact of disadvantaged family conditions on adolescents, as well as negative impact of direct domestic environment – neighbourhood, street criminals etc. When juveniles don't find understanding in their families or schools they compensate it with "understanding" and "help" in religious sects. The sect treats such youngsters with care and consideration, responding to their interests and values. It is crucial for any sect not to lose potential members and direct their activity to required goal.

Thus, there is a whole range of factors that determine the formation of a juvenile delinquent. Some of them act as direct causes of criminal actions – they determine the process of forming socially harmful impulses and infringements, as well as specifics of their implementation in socially dangerous actions and deeds. Other factors act as conditions that determine retention of these causes and facilitate their manifestation in juvenile delinquency. They tend to enhance the influence of the causes of delinquency and are in fact key factors that allow for realization of the causes

of socially dangerous actions on the part of adolescents.

The first group includes negative factors of family life and upbringing. Whichever category of juvenile delinquents is under study, all of them received their first negative content in everyday family life. This environment adds to the program of adolescent's incentives and behavior those negative traits that manifest themselves later in criminal and immoral actions.

The second group includes factors of the educational process in schools, colleges, and at work. Defects of this type of education alone can be enough to exert negative influence on adolescents' behavior. But in those cases when a youngster is additionally exposed to negative influence of family relations, there builds up a strong basis for the development of a socially dangerous individual.

Juvenile offender is a fickle and dynamic personality. Even quick study reveals odd inconsistency of judgments, opinions and motives, erratic behavior, illogical deeds and actions, etc. Delinquent's psychology represents a unity of incompatibility: duality and contradictoriness of personality basis, attitude to society, to the people around, to the norms and rules of conduct.

It goes without saying, that psychic inconsistency is inherent to adolescent psychology in general and even to young age psychology to some extent. Moreover, in this age the identity formation can occur only through overcoming internal conflicts based on their unity and struggle.

Thus, the propensity of a juvenile to commit crime on religious grounds in some cases is not the juvenile's fault but the responsibility of the environment, including parents, teachers, carers, nongovernmental organizations and the state in general. Negligence, lack of interest in the child, ignoring his/her life, interests and problems – these can all become forces pushing a young person to committing a crime. Religious organizations involved in criminal activities always admit these “problem” children and use them with criminal purposes.

When juveniles feel that they matter, listened to, directed and treated as individuals, they are ready to do whatever it takes to get what they think is care and family love. Juveniles' identity is pliable, it can be easily affected and used to reach one's own goals.

It is possible to reform juveniles who are members of totalitarian sects and have not committed a crime (though were ready to do it). Responsibility for this rests on those who once “pushed” that child towards being a

member of the sect. Only adults' legal awareness, their professionalism can help prevent a juvenile from committing a crime. Correctional work should begin before a juvenile becomes a criminal and can be convicted.

Therefore, prevention of crime should not begin with the application of penalties, but with overcoming educational negligence of a juvenile as a result of various abnormalities in his/her personality development.

References

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – Москва, 1986. – 543 с.
2. Бочелюк В. Й. Кримінально-виконавча психологія / В. Й. Бочелюк, Т. А. Денисова. – Київ, 2008. – 325 с.
3. Валицкас Г. К. Самооценка у несовершеннолетних правонарушителей / Г. К. Валицкас, Ю. Б. Гиппенрейтер // Вопросы психологии. – 1989. – № 5. – С. 45–55.
4. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А. И. Долгова. – Москва, 1981. – 269 с.
5. Королев В. В. Психические отклонения у подростков правонарушителей / В. В. Королев. – Москва, 1992. – 301 с.
6. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард; пер. с нем. – Киев, 1981. – 305 с.
7. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – Санкт-Петербург, 1997. – 306 с.
8. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. – Москва, 1994. – 276 с.
9. Фельдштейн Д. И. Психология становления личности / Д. И. Фельдштейн. – Москва, 1994. – 301 с.
10. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – Москва, 1994. – 411 с.
11. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2 т. / Х. Хекхаузен. – Москва, 1986.
12. Хьел Л. Теории личности / Л. Хьел, Д. Зиглер. – Санкт-Петербург, 1997. – 332 с.
13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – Москва, 1996. – 422 с.
14. Юнг К. Конфликты детской души / К. Юнг. – Москва, 1995. – 279 с.
15. Юридична енциклопедія / відпов. ред. Ю. С. Шемшученко. – Київ: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2000–2001. – Т. 1–5.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2015.

Леоненко Т. Є. Використання релігійними сектами вікових особливостей неповнолітніх з метою їх втягнення в злочинну діяльність

У статті розкрито проблеми використання релігійними сектами вікових і психологічних особливостей неповнолітніх з метою їх залучення до релігійних сект задля злочинної діяльності.

Ключові слова: секта, злочин, вік, психологія, неповнолітній, злочинна поведінка.

Леоненко Т. Е. Использование религиозными сектами возрастных особенностей несовершеннолетних с целью их вовлечения в преступную деятельность

В статье рассматриваются проблемы использования религиозными сектами возрастных и психологических особенностей несовершеннолетних с целью их вовлечения в религиозные секты для осуществления преступной деятельности.

Ключевые слова: секта, преступление, возраст, психология, несовершеннолетний, преступное поведение.

УДК 343.9:343.24

А. В. Градецькийкандидат юридичних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет**ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ**

У статті розглянуто процес здобуття вищої освіти засудженими як чинник їх успішної ресоціалізації та виправлення. Розкрито специфіку здобуття вищої освіти в пенітенціарних установах, що зумовлено обмеженнями та вимогами режиму виконання покарань. Враховуючи зазначені умови, особливої актуальності набувають розробка сучасних освітніх технологій та впровадження дистанційної форми навчання для засуджених до позбавлення волі. Наголошено, що освіта як педагогічний процес, який має високу виховну спрямованість, сприяє гуманізації кримінально-виконавчої системи.

Ключові слова: вища освіта, засуджені, гуманізація, ресоціалізація, пенітенціарна система.

I. Вступ

Нестабільність внутрішньополітичної та економічної ситуації в Україні спричиняє зростання злочинності. За роки незалежності в Україні за вчинення злочинів було засуджено майже 2,5 млн осіб, серед них понад 1,1 млн – до покарання у виді позбавлення волі [1]. Тобто щорічно до в'язниці потрапляє близько 60 тис. осіб, або 0,2% населення у віці від 15 до 64 років. На перший погляд, це не так багато, але фактично кількість причетних до цього значно більше, якщо враховувати не лише ув'язнених, а й членів їхніх сімей, родичів, друзів, колег [8, с. 68–76].

Покарання як специфічна, особлива форма державного примусу традиційно ставить перед собою виправну мету, психологічний та виховний вплив на конкретного засудженого, а також є одним з інструментів управління процесом соціальної реадaptaції злочинця до умов життя суспільства. Підкреслимо, що спрямування такої діяльності потрібно розглядати як концентрацію в суспільстві ідей, інтересів, поглядів, що сприятимуть кінцевим цілям покарання, зокрема виправленню та ресоціалізації засуджених.

Разом з тим, досить проблематично вважати, що система, яка побудована на ізоляції засудженого від суспільства, покаранні й пригніченні особистості, справді здатна спонукати до ресоціалізації. Високий показник рецидивної злочинності ставить під сумнів ефективність системи виконання кримінальних покарань і результативність ресоціалізуючої діяльності громадських інститутів, покликаних сприяти інтеграції колишніх засуджених до соціуму. Результати діяльності пенітенціарних установ свідчать про їх низьку ефективність з виправлення та перевиховання засуджених.

В Україні, за сучасними відомостями, середній показник рецидиву щороку становить

близько 25–28%. Ми поділяємо погляди тих науковців, які вважають, що необхідно так побудувати покарання, щоб кожен його вид мав головну мету – повернення суспільству не злочинця, а соціально відновленої особистості [3, с. 409–423].

Враховуючи зазначені обставини, практика діяльності органів і установ виконання покарань вимагає від науки кримінально-виконавчого права обґрунтованих рекомендацій щодо розширення практики застосування засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання.

Внесок у дослідження проблем виправлення і ресоціалізації засуджених зробили такі вчені, як: Л. В. Багрій-Шахматов, В. А. Бадира, М. І. Бажанов, Ю. В. Баранов, Ю. В. Баулін, О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, А. В. Губенко, М. І. Гуцал, М. Я. Гуцуляк, Т. А. Денисова, О. М. Джуза, В. О. Меркулова, Г. О. Радов, М. С. Рибак, В. П. Севостянов, А. Х. Степанюк, Б. М. Телефанко, В. М. Трубников, І. Б. Усачова, С. Я. Фаренюк, С. І. Халимон, С. В. Царюк, С. Х. Шамсунов, С. М. Школа, І. С. Яковець та ін.

II. Постановка завдання

Метою статті є розгляд процесу здобуття вищої освіти як чинника виправлення й ресоціалізації засуджених та впливу освіти на процес гуманізації пенітенціарної системи.

III. Результати

Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 було схвалено Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби, яка повинна забезпечити втілення нових підходів, використання нових форм та методів щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Концепція визначає пріоритетні напрями у сфері організації життєдіяльності засуджених, націлена на поетапне вирішення найбільш гострих пенітенціарних проблем, у тому числі й ресоціалізації засуджених [5].

Проблема виконання кримінальних покарань, при всій її різноманітності й складності, – це проблема соціально-педагогічна, адже ресоціалізація засуджених виступає важливою соціальною метою. Згідно зі ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, ресоціалізація – “свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві” [6]. Відповідно, під ресоціалізацією слід розуміти повторне засвоєння культури людських стосунків, формування певних соціальних норм, ролей і функцій, надбання умінь і навичок, необхідних для їх успішної реалізації. Це, по суті, перебудова особистості у зв’язку зі зміною обставин [2, с. 94–95].

Якщо мета виправлення й ресоціалізації особи не досягається, то система кримінального покарання і його виконання працює безрезультативно, а заходи виправлення засуджених малоефективні та не відповідають вимогам суспільства.

Таким чином, особливої актуальності набуває розробка сучасних механізмів і засобів ресоціалізації засуджених, таких, що забезпечать не лише процес розвитку особистості засудженого, а й сприятимуть формуванню моделі поведінки, необхідної для успішної подальшої соціальної інтеграції в суспільство. У зв’язку з цим у багатьох країнах світукладаються великі зусилля для вдосконалення режиму виконання й відбування покарання та забезпечення його позитивного впливу на ув’язнених. Один з найкращих засобів позитивного виправного впливу на засуджених – процес навчання, особливо здобуття вищої освіти.

Освіта як засіб виправлення засуджених до позбавлення волі є спеціально організований процес в інтересах людини, громадянина, суспільства й держави, що здійснюється в установах виконання покарань. Це нормативно врегульований, керований і контрольований активний процес навчання й виховання, спрямований на нейтралізацію негативних рис характеру та подальшу соціальну адаптацію.

Право засудженого до позбавлення волі на освіту – це гарантована державою й забезпечена нормами права можливість особи набувати позитивного досвіду, моральні якості, знання, уміння і навички, що сприятимуть її розвитку, виправленню та нормальній життєдіяльності в умовах конкретного суспільства.

Здобуття вищої освіти засудженими – один із важливих факторів зниження криміногенності в суспільстві, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення. У разі виникнення труднощів із забезпеченням засуджених роботою у ви-

правних установах здобуття вищої освіти є альтернативою праці і має позитивний вплив, а здобута під час позбавлення волі вища освіта значно полегшить засудженому працевлаштування після звільнення [9, с. 143–147].

Норми, що регламентують освіту ув’язнених, існують у країнах Європи й Америки, але спеціалізованого міжнародного документа, який об’єднував би в собі норми, що стосуються організації здобуття освіти засудженими до позбавлення волі, немає. Водночас достатня кількість міжнародних нормативних актів, які закріплюють окремі положення, що містять основи здобуття освіти.

Зокрема, Європейськими пенітенціарними правилами прямо передбачено, що в кожному місці позбавлення волі розробляється і здійснюється різнобічна програма навчання, доступ до освітніх програм має бути у всіх ув’язнених. У ст. 77 Мінімальних стандартних правил поведінки з в’язнями також наголошено на забезпеченні можливості подальшої освіти та необхідності, наскільки це можливо, пов’язувати її з діючою в країні системою освіти, щоб при бажанні звільнені могли вчитися далі без утруднень [2, с. 94–95].

Міжнародні стандарти в галузі освіти засуджених до позбавлення волі свідчать про її фундаментальність, визнають, що здобуття освіти належить до невід’ємних прав громадян і має високу значущість у розвитку людини та суспільства, є важливим засобом, що сприяє поверненню засудженого в суспільство.

Розвинені європейські країни надають можливість ув’язненим здобувати не тільки середню, а й вищу освіту. Вітчизняному законодавцю варто звернути увагу на набутий зарубіжний досвід щодо можливості навчання засуджених у вищих навчальних закладах, внести необхідні зміни до законодавства й розробити механізми його впровадження.

В Україні право осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, на здобуття освіти здійснюється відповідно до положень міжнародного та національного законодавства про освіту. Україною ратифіковано низку міжнародних нормативних документів, що визначають можливість і регламентують право на освіту в місцях позбавлення волі. Орієнтуючись на досвід передових зарубіжних країн, вітчизняна пенітенціарна система змінює принципи роботи із засудженими: спостерігається перехід від традиційних підходів виправлення засудженого до пріоритетних завдань розвитку його особистості. У цьому контексті сучасні пенітенціарні парадигми орієнтовані на мінімізацію ізоляції й максимізацію створення оптимальних умов для їх ресоціалізації.

У сучасній пенітенціарній теорії та практиці поки що відсутні єдині механізми здобуття вищої освіти засудженими, а також ґрунтовні дослідження щодо ресоціалізуючої ролі вищої освіти, незважаючи на те, що щороку збільшується потреба засуджених у здобутті вищої освіти під час перебування в пенітенціарному закладі [4, с. 90–94].

Можна сказати, що в Україні такий напрям ресоціалізації тільки розпочав свою роботу й потребує розробки як науково-методичного, так і законодавчого аспектів. Загальною проблемою здобуття вищої освіти засудженими є відсутність єдиного законодавчого механізму та організаційних засад, відповідних навчально-методичних матеріалів щодо навчання такої категорії осіб.

В установах виконання покарань створені умови лише для здобуття загальної середньої та професійно-технічної освіти, задовольнити ж потребу в здобутті вищої освіти в місцях позбавлення волі засуджені не мають можливості через фізичну ізоляцію від суспільства й неможливість здобувати освіту на денній, вечірній чи заочній формах навчання у вищих навчальних закладах України.

Відповідно до Закону України “Про вищу освіту” та зважаючи на необхідність дотримання особливих умов щодо засуджених, основні форми, які можна застосовувати для навчання в ВНЗ, – екстернатна та дистанційна. Однак ці форми все одно передбачають певну, хоча й зовсім невелику, частину навчального часу для відвідування навчального закладу, що, у свою чергу, є великою проблемою, зважаючи на першочерговість виконання режиму установи. Така проблема потребує розробки та впровадження інституту координаторів (посередників) між вищим навчальним закладом та засудженим, причому такі координатори мають бути і у ВНЗ, і у виправній установі.

Останнім часом досить затребуваним стало застосування дистанційного навчання. Дистанційна технологія дає змогу вчитися на денній формі навчання, заочно й екстерном, відповідно до соціально-психологічного стану та морально-правового становища студентів-засуджених. Навчання засуджених до позбавлення волі здійснюють за дистанційною формою, відповідно до Положення про дистанційне навчання, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 21.01.2004 р. № 40.

Дистанційна освіта має свої особливі позитивні якості:

- забезпечує рівні з іншими громадянами можливості здобуття освіти, що повністю відповідає реалізації відповідного конституційного права;
- надає засудженим додаткову гарантію на вибір професії, що підвищує ймовірність їх працевлаштування після звільнення;

- припускає можливість займатися в зручний час, в зручному місці і режимі, що не перешкоджає застосуванню основних засобів виправлення;
- відводить на вивчення дисципліни не регламентований відрізок часу, що в умовах місць позбавлення волі набуває якісно нового значення;
- за наявності мережі Інтернет, вирішує проблему забезпечення засуджених-студентів навчальними матеріалами, підручниками. Існує можливість одночасного звернення до багатьох джерел наукової інформації (електронних бібліотек, банків даних, баз знань тощо);
- надає можливість залучення до новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, спрямована на підвищення освітнього рівня;
- при дотриманні певних правил допускає спілкування через мережі зв'язку з іншими учнями і викладачами, що, з одного боку, дає їм змогу деякою мірою змінити обстановку, відчувати себе повноправними громадянами, а з іншого – усвідомити своє становище, тим самим знижуючи ймовірність вчинення злочинів у майбутньому;
- при використанні телекомунікаційних технологій дає засудженим можливість здобути вищу освіту практично в будь-якій географічній точці без відвідування ВНЗ і безпосереднього контакту з викладачами;
- створює можливість продовжити навчання після звільнення.

Дистанційне навчання сприяє поліпшенню дисципліни, а прагнення до отримання знань є важливою умовою ефективності адаптації на волі. Як свідчить статистика й ряд психолого-педагогічних досліджень, такий спосіб організації навчального процесу є дуже корисним та пізнавальним, з першого заняття створює сильну мотивацію до продовження навчання. Саме завдяки перевагам телекомунікаційної системи навчання можливе швидке вироблення в засуджених тих якостей і соціальних навичок, які будуть потрібні у нормальному житті, після звільнення з місць позбавлення волі.

IV. Висновки

Як бачимо, вища освіта в пенітенціарних установах хоча й повільно, але все ж таки набуває розвитку. Освіту в закладах відбування покарання можна розглядати не тільки як процес набуття певних знань і вмінь, але і як педагогічний процес, який має соціальну спрямованість на формування рівня загальної культури, світогляду особистості, її моральних якостей і поведінки. Освіта сприяє подальшій соціальній адаптації, професійному становленню, психологічній стійкості колишніх засуджених, запобіганню рецидивній злочинності у країні [2, с. 94–95].

Одна з головних цілей реалізації вищої освіти в пенітенціарній установі полягає в зміні ролі засудженого з об'єкта на суб'єкт громадської дії. Система освіти сприяє розвитку здатності індивіда до відтворення й удосконалення життя соціально-організаційними, інституціоналізаційними засобами, а це не що інше, як формування соціальної суб'єктності – системи прийомів, які розвивають здатність людини результативно брати участь у громадському житті, вирішувати соціально значущі проблеми. Найважливішим показником й одночасно визначальним чинником становлення та розвитку індивідуальної й соціальної суб'єктності в умовах сучасного суспільства є система цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда, що актуалізує мету досягнення життєвого успіху. Зумовлена цінностями суб'єктність засуджених виявляється в специфічній життєвій стратегії суб'єкта, яку називають життєвою стратегією самореалізації.

Необхідно зазначити, що ресоціалізація засуджених – процес індивідуальний. Її ефективність залежить, насамперед, від того, як будуть враховані й застосовані в практиці освітнього процесу соціально-психологічні закономірності розвитку особистості засудженого, специфіка їх проявів у нестандартних умовах ситуації позбавлення волі й різних видах діяльності примусового характеру.

Вказані обставини накладають на об'єктивно існуюче освітнє середовище пенітенціарної установи додаткові функції та висувають до неї широкі вимоги. Основне завдання гуманістичного принципу – спонукати індивіда до самопізнання й критичного мислення, до самостійності та здатності зробити осмислений, вільний і відповідальний вибір у будь-якій з галузей соціального життя.

При цьому необхідно підкреслити, що гуманізація в пенітенціарній системі має своє специфічне вираження. Принцип гуманізму є засадничим при реалізації пріоритетних напрямів сучасної соціально орієнтованої політики і її базових напрямів. Гуманізм щодо засудженого означає "людське" ставлення держави й суспільства до нього, але при цьому помилково зводити його до послаблень при виконанні покарання. Гуманізм у цьому аспекті – це визнання здатності кожного засудженого повернутися до законослухняного життя в суспільстві, це визнання засуджених як рівних собі. Але водночас принцип гуманізму не означає безкарність і всездозволеність, суворість режиму виконання покарання може навіть посилюватися, але подібні заходи не зобов'язані при-

зводити до руйнування людського в людині, підривати здоров'я засудженого, перетворювати його на об'єкт маніпулювання [7, с. 68–76].

Список використаної літератури

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2010 р. [Електронний ресурс] // Судова статистика. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/>.
2. Вакуленко О. В. Освіта як чинник ресоціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі / О. В. Вакуленко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : зб. наук. праць звітно-наук. конф. викладачів ун-ту за 2011 рік (9–10 лютого 2012 р.) / укл.: Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Симоненко, О. П. Ємельянова. – Київ : Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2012. – Ч. 1. – С. 94–95.
3. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності / Т. А. Денисова // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 409–423.
4. Караман О. Л. Вища освіта в процесі ресоціалізації засуджених у пенітенціарних закладах / О. Л. Караман // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 3. – С. 90–94.
5. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15127>.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : офіційне видання. – Київ : Атіка, 2003. – 96 с.
7. Леонова Е. Ю. Образовательные технологии как фактор гуманизации пенитенциарной системы [Электронный ресурс] / Е. Ю. Леонова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 4. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/110-9997>.
8. Мельниченко О. А. Ресоціалізація в'язнів як складова державної пенітенціарної політики / О. А. Мельниченко, С. С. Дипко // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2. – С. 68–76.
9. Сюр С. В. Зарубіжний досвід отримання освіти засудженими: порівняльний аналіз / С. В. Сюр // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право. – 2010. – № 1. – С. 143–147.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2015.

Градецький А. В. Образование как средство исправления осужденных

В статье рассмотрен вопрос реализации права на высшее образование лицами, осужденными к лишению свободы. Процесс получения высшего образования направлен на успешную

реализацию и исправление указанных лиц. Раскрыта специфика получения высшего образования в пенитенциарных учреждениях, которая обусловлена ограничениями и требованиями соблюдения режима. Учитывая эти факторы, актуальными становятся разработка современных образовательных технологий и внедрение дистанционной формы обучения для осужденных. Подчеркивается, что образование как педагогический процесс, который обладает высокой воспитательной направленностью, способствует гуманизации уголовно-исполнительной системы.

Ключевые слова: высшее образование, осужденные, гуманизация, ресоциализация, пенитенциарная система.

Gradetskiy A. Education as the Rehabilitation-Correctional Method of Convicted Persons

The criminal penalty as the special form of law enforcement posits the correctional aim and direct the psychological and educational impact on particular prisoner. The criminal penalty is also one of the management tool in proceedings of social adaptation of prisoner to living conditions of society. It is important to recognize that such activities is considered as the concentration of ideas, interests, opinions in the society which favour the ultimate aim of criminal penalty and namely the correction and resocialization of prisoners.

In the article is considered the question concerning the realization of the right to higher education by convicted persons. The process of the higher education receiving is intended to successful realization and correction of the indicated persons. The author pays attention to specific of higher education receiving in penitentiary establishments, that is conditioned by limitations and requirements of the mode observance. Taking into account these factors, development of modern educational technologies and introduction of distance educating form become actual for convicted persons. It is also underlined that education as a pedagogical process assists humanizing of the criminal justice system.

The right to education of the convicted person is guaranteed by the state. Discriminating against a convicted is not allowed, and laws have been passed to keep this from happening. The benefits of these laws make it easy for a convicted to readjust to society, and lift back up what they had once let down.

Receiving the education by convicted persons is one of the important factors in decrease of criminogenic situation in society, prevention of second offense. The education assists in socialization and adaptation of convicts in society after their jail-delivery. In case of difficulties of providing work of convicts in correctional institutions receiving higher education is the alternative of labour for convicts and has positive correctional influence.

The author substantiates the thesis: education of the condemned has to be directed not only on development of certain skills, abilities and knowledge within professional level, but also on positive change of the values and norms which installations motivating the personality to become the full-fledged citizen of the state and the member of society.

Key words: higher education, convicted persons, humanization, resocialization, penitentiary system.

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ, КОЛИШНІХ СПІВРОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті розкрито кримінально-виконавчу характеристику колишніх співробітників Державної пенітенціарної служби України. Зауважено на ставленні засуджених до вимог режиму виконання та відбування покарання, суспільно корисної праці, виховних заходів.

Ключові слова: засуджений, персонал, кримінально-виконавча система, позбавлення волі.

I. Вступ

Важливим напрямом наукових досліджень є розробка комплексних заходів, пов'язаних з оцінюванням ефективності діяльності кримінально-виконавчої системи (далі – КВС). Особливо це стосується установ виконання покарань (далі – УВП) у виді позбавлення волі. На першому етапі розробки критеріїв ефективності зазвичай необхідно враховувати показники, що характеризують внесок КВС у забезпечення правопорядку, захист прав і законних інтересів особи. При вирішенні більшості проблем особливу роль покладено на персонал Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС України). До цієї категорії громадян належать державні службовці, особи рядового й начальницького складу ДПтС України, інші працівники, які здійснюють правозастосовні та правоохоронні функції з виконання кримінальних покарань, що в кінцевому результаті спрямовані на забезпечення досягнення мети покарання.

Пенітенціарна система України останнім часом переживає складний період, бо виявилася заручницею змін у державі. Особливу занепокоєність викликає той факт, що працівники КВС усе частіше вчинюють правопорушення та злочини, особливо корупційного спрямування.

Перебування в місцях позбавлення волі дає мало шансів щодо повернення колишніх співробітників КВС до звичного життя після звільнення. Немає можливості щодо застосування колишніх професійних навичок, оскільки раніше засуджених осіб не приймають на службу у ДПтС. До цього можна додати соціально-побутові проблеми, руйнування сімейних відносин тощо. Усе це відбивається на подальшій долі засудженого й від того, наскільки особа може протистояти негативним наслідкам позбавлення волі, залежить можливість її соціальної адаптації. Отже, кримінально-виконавча характеристика засудженого вимагає серйозного вивчення.

На теоретичному рівні цю проблему вивчали такі науковці, як: В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, А. В. Градецький, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. Г. Колб, В. О. Меркулова, В. М. Трубников та ін.

II. Постановка завдання

Мета статті – дати кримінально-виконавчу характеристику засуджених, колишніх співробітників ДПтС України та сформулювати пропозиції щодо зменшення негативного впливу позбавлення волі з метою подальшої соціальної адаптації особи в суспільстві.

III. Результати

Держава завжди опікувалася своїми правоохоронцями, навіть тоді, коли вони порушували закон. Окремий виправний заклад для всіх тих, хто стояв на сторожі державних інтересів, – більше необхідність, ніж привілей. В Україні це Менська виправна колонія № 91. Саме в цій установі виконують покарання у вигляді арешту, позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі. З 01.01.2004 р. Менську виправну колонію Управління ДДУВП у Чернігівській області (№ 91) наказом ДДУВП № 261 від 12.12.2003 р. визнано установою середнього рівня безпеки й видано відповідний сертифікат. Наказом Голови ДДУВП № 66 від 20.04.2004 р. при Менській виправній колонії утворено сектор мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання з плановим наповненням 50 осіб та сектор максимального рівня безпеки з плановим наповненням 10 осіб. Виправна колонія є установою КВС, яка провадить у життя державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

Необхідно вказати, що основними завданнями персоналу УВП є:

- реалізація єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;
- забезпечення виконання вироків суду і застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених, забезпечення, примусового лікування засуджених хворих на алкоголізм та наркоманію;

- забезпечення додержання вимог законодавства, запобігання злочинам, дисциплінарним проступкам з боку засуджених до позбавлення волі та щодо них, їх припинення та виявлення й розкриття злочинів, проведення дізнання у справах про ці злочини, здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- організація виробничо-господарської діяльності з наданням засудженим роботи, забезпечення їх професійної підготовки та загальноосвітнього навчання.

Таким чином, виправний процес, за яким буде надано кримінально-виконавчу характеристику засуджених, складається з режиму відбування покарання, суспільно корисної праці, виховних заходів, загальноосвітнього й професійно-технічного навчання.

Основою всіх основ у колонії є вимогання адміністрації від засуджених бездоганного виконання режиму. Під режимом розуміють врегульований нормами кримінально-виконавчого права порядок і умови виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Він виражає сутність і зміст покарання, оскільки в ньому здійснюється кара, тобто сукупність заборон і правообмежень, що використовуються до засуджених. Водночас режим встановлює правила поведінки всіх суб'єктів та учасників правовідносин, їх права й обов'язки, що виникають з приводу виконання і відбування покарання. Норми режиму забезпечують порядок реалізації правообмежень, прав і обов'язків відповідних суб'єктів і учасників процесу виконання і відбування покарання. Норми режиму також створюють необхідні передумови для застосування до засуджених заходів виправного впливу, а також для запобігання здійснення злочинів та інших правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Основними вимогами режиму в колонії є:

- обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними для того, щоб виключалася можливість вчинення ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків;
- точне й неухильне виконання ними своїх громадських обов'язків;
- різні умови тримання відповідно до характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особи й поведінки засудженого.

У колонії встановлюється суворо регламентований внутрішній розпорядок. Зберігання засудженими при собі грошей і цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати в установах, не допускається. Перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати в установах, встановлено Правилами внутрішнього розпорядку.

Зазначимо, що Менська колонія є специфічною, оскільки в ній поєднані всі види режимів. Згідно зі ст. 18 КВК України, в колонії утримуються засуджені до позбавлення волі на мінімальному, середньому й максимальному рівнях безпеки. Крім того, діють такі відділення: карантину, діагностики й розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; лікувально-оздоровче; соціальної адаптації, а також дільниці соціальної реабілітації. Вказані відділення локалізовані одне від одного. У відділенні карантину, діагностики й розподілу тримають окремо за термінами прибуття всіх щойно прибулих до колонії засуджених. У відділенні ресоціалізації тримають засуджених, направлених після проходження карантину, діагностики й розподілу, а також переведених з відділень соціальної адаптації. У відділенні посиленого контролю тримають засуджених, які під час перебування у відділенні карантину, діагностики й розподілу показали високий рівень соціально-педагогічної занедбаності і потяг до продовження протиправної поведінки, а також засуджених, які не проявили готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки, переведені з відділення ресоціалізації. У відділенні соціальної адаптації тримають засуджених, які правомірно себе поведуть і сумлінно ставляться до праці, та яким до закінчення строку покарання залишається не більше року, але не менше трьох місяців до звільнення.

За підсумками дослідження було встановлено, що більшість засуджених (74,6%) вважає неприпустимим втручання у їх внутрішні справи або захист їх з боку адміністрації установи. Колишні співробітники КВС хоча й не допускають порушень закону (за винятком незначних порушень правил внутрішнього розпорядку), але досить складно йдуть на контакт з адміністрацією. Слід сказати, що вони якнайчастіше обирають нейтральне ставлення до офіційного й неофіційного порядку відбування покарання.

Що стосується дотримання засудженими кримінальних традицій, то якби ця колонія була не новою, а перепрофільованою з іншої, з кримінальними традиціями, ситуація могла б мати інший вигляд. А так подібне зустрічається дуже рідко. До порушень правил внутрішнього розпорядку більше схильні ті, хто не може похвалитися високими посадами у минулому. Їх, представників колишнього рядового і молодшого начальницького складу, найбільше в колонії – майже дві третини засуджених, а серед колишніх співробітників УВП – близько 15%.

Спецконтингент закладу має особливу ознаку. Багато з них, особливо ті, хто обіймав певні посади, так і не змогли змиритися зі своїм ув'язненням. Як слушно зазначає А. В. Градецький, «інколи вони навіть віта-

ються, за звичкою: “Здоров’я бажаю”. І саме від них, професіоналів у своїй справі, надходить найбільше скарг, вони використовують найменшу щілину в законодавстві, щоб повернути до себе увагу адміністрації. Дехто з них навіть за ґратами продовжує випускати юридичну періодику, намагається бути в курсі останніх правових новин” [1, с. 197].

Скарги та запитання у колишніх співробітників КВС бувають різними, хоча більшість із них стосується кримінальних справ, за якими вони відбувають покарання. Так, колишній заступник однієї з колоній, підполковник внутрішньої служби, засуджений за співучасть у вбивстві та зґвалтуванні, доводив, що його засудили несправедливо й до злочину, під час якого по-звірячому зґвалтували й убили молоду дівчину, він не має жодного стосунку. Проте, насправді вина його була повністю доведена. Є тут й інші специфічні риси. Зокрема, колишні співробітники КВС, на відміну від інших правоохоронців, набагато менше налаштовані на спілкування “для преси”.

Серед засуджених, колишніх співробітників КВС, спостерігається незначне підвищення кількості правопорушень (з 85 випадків правопорушень у 2013 р. до 98 випадків у 2014 р.). Найпоширенішими з порушень, які вчинюють колишні співробітники, за останні три роки є: виготовлення, придбання та зберігання заборонених предметів, виробів і речовин – 46 випадків; порушення локалізації – 28 випадків. Участь у конфліктних ситуаціях зменшилась завдяки профілактичній роботі співробітників установи з 24 до 11 випадків. Якщо порівнювати відбування покарання колишніми співробітниками КВС з іншими засудженими, то таке порушення, як зберігання колюче-ріжучих предметів, тут відсутнє.

При застосуванні до засуджених заходів стягнення в обов’язковому порядку враховується відповідність вчиненого правопорушення тяжкості покарання. Стан правопорядку та ефективність застосування заходів стягнення щомісячно аналізується на оперативних нарадах установи. Кількість осіб, до яких застосовані стягнення правами начальника (заступника) установи, зменшилась порівняно з аналогічним періодом минулого року на 4 випадки.

Як відомо, кожний засуджений повинен працювати, а адміністрація установи повинна забезпечувати залучення засуджених до суспільно корисної праці з урахуванням їх працездатності та, по можливості, спеціальності. Засуджені залучаються до праці, як правило, на виробництві цих установ, а в окремих випадках – на контрагентній основі на державних або інших форм власності підприємствах, за умови забезпечення належної охорони та ізоляції. Засуджені не мають права припиняти роботу з метою розв’язання трудових та інших конфліктів.

Припинення роботи розглядається як злісне порушення режиму відбування покарання і може потягти за собою застосування заходів дисциплінарної і матеріальної відповідальності. Необхідно вказати, що засуджені не відмовляються від праці, сумлінно виконують покладені на них обов’язки. Характерно, що значна частина з них має позови, загальна сума яких становить 7495,9 тис. грн. Кількість засуджених, що відшкодували позови, – 41 (з них 20 достроково сплачені). Загальна сума відшкодованих позовів сягає близько 4 тис. грн (з них 3 тис. грн достроково сплачені). Кількість засуджених, які мають аліменти, – 27 осіб (з них 1 достроково сплачений).

Менська колонія може виготовляти до 22 найменувань виробів: від господарських сумок і сувенірів із дерева до тротуарної плитки та кінської упряжі. Крім того, є автомайстерня. Однак колишні співробітники мало пристосовані до виробництва, лише 2% колись мали робітничу професію. Тому вони виконують роботи переважно низької кваліфікації.

У колонії з особами, позбавленими волі, проводиться виховна робота, яка спрямована на виховання їх у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, бережливого ставлення до державної власності, підвищення свідомості й культурного рівня, розвиток корисної ініціативи засуджених. Участь засуджених у виховних заходах заохочується і враховується при визначенні ступеня їх виправлення. Виховна робота з особами, позбавленими волі, проводиться диференційовано, з урахуванням виду установи, встановленого в ній режиму й особливостей різних категорій засуджених. До участі у виховній роботі залучають усі підрозділи установ, інші організації. До інших організацій слід віднести релігійні організації, конфесії, які справляють благодійний, світоглядний, духовний вплив на засуджених, котрі потребують моральної підтримки, духовної допомоги на шляху каяття в скоєному злочині й вибору соціально корисного способу життя.

Як визначають В. А. Бадира та Т. А. Денисова, виховна робота – це регламентована нормами законодавства система соціальних, психолого-педагогічних, профілактичних заходів, які здійснюються співробітниками колонії разом з іншими організаціями з метою виправлення і ресоціалізації засуджених [2, с. 29].

Необхідно зазначити, що більшість засуджених нейтрально сприймає виховні заходи. Найкраще ставлення до культурно-масової роботи, гірше – до агітаційної та пропагандистської роботи. Засуджені позитивно сприймають фізичне виховання. Вони намагаються за допомогою фізичної зарядки та інших методів підтримувати організм у гар-

ній фізичній формі, вести здоровий спосіб життя у місцях позбавлення волі та за їх межами після звільнення.

Що ж стосується загальноосвітнього та професійно-технічного навчання осіб, позбавлених волі, колишніх співробітників КВС, то засуджені намагаються опанувати певні робочі професії, особливо за якими вони можуть бути працевлаштовані у цій установі. Засудженим, які займаються самоосвітою, адміністрація установи створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час. Професійно-технічне навчання засуджених і підвищення ними своєї виробничої кваліфікації заохочується і враховується при визначенні ступеня їх виправлення та перевиховання.

IV. Висновки

Таким чином, нами встановлено, що загалом у місцях позбавлення волі особи, з числа колишніх співробітників ДПтС України, характеризуються позитивно. Значних порушень режиму відбування покарання нами не виявлено. Вони сумлінно ставляться до праці, намагаються відшкодувати збитки, спричинені злочиним. Нейтральне ставлення до виховних заходів компенсується прагненням достроково звільнитися з УВП.

Проте занепокоєння викликає те, що ця категорія засуджених важко пристосовується до існуючих умов після звільнення. Вони не мають відповідної професії, багато з них втратили соціально корисні зв'язки. Існують матеріальні, побутові та інші проблеми.

Отже, у подальшому потребує вивчення основних напрямів і форм участі інститутів громадянського суспільства в підтримці осіб, які звільняються з УВП. Крім того, актуальними є контроль за дотриманням прав людини в місцях позбавлення волі, обов'язковість контролю з боку спостережних комісій, допомога в проведенні виховної роботи не тільки персоналом, а й громадськими та релігійними організаціями.

Список використаної літератури

1. Градецький А. В. Особливості виконання режиму утримання колишніх співробітників суду та правоохоронних органів / А. В. Градецький // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 195–203.
2. Бадира В. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі : монографія / В. А. Бадира, Т. А. Денисова. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 168 с.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2015.

Доробалюк А. П. Уголовно-исполнительная характеристика осужденных, бывших сотрудников Государственной пенитенциарной службы Украины

В статье раскрыта уголовно-исполнительная характеристика осужденных, бывших сотрудников Государственной пенитенциарной службы Украины. Акцентировано на отношении осужденных к требованиям режима исполнения и отбывания наказания, общественно полезному труду, воспитательным мероприятиям.

Ключевые слова: осужденный, персонал, уголовно-исполнительная система, лишение свободы.

Dorobalyuk A. Penitentiary Characteristic Convicts Former Employees of the State Penitentiary Service of Ukraine

The article deals with criminal executing characteristic convicts former employees of the State Penitentiary Service of Ukraine. Special attention is paid to those sentenced to fixed assets fix: mode of execution and punishment, socially useful labor, educational activities, general education and vocational training.

As seen in the future requires learning the basic directions and forms of participation of civil society in support of persons released from penal institutions. Also relevant is the control of human rights in prisons, commitment control by supervisory commissions, assistance in educational work not only staff but also civic and religious organizations.

Stated that much of the former employees have a positive attitude to basic fixes. They try not to break the house rules, comply with other requirements of the regime. Conscientious attitude to work. If you do not have a working profession, then try to get some skills. Neutral include educational efforts. Positive inmates perceived physical education. They are trying to charge through physical and other methods to support the body in good physical shape, live a healthy life in prison and beyond after release.

Conclusions are drawn about the possibility of a positive impact on the convicts for their further rehabilitation.

Key words: convicted person, institutional stuff, penal system, imprisonment.

УДК 343.624

Ю. А. Кричункандидат юридичних наук, доцент
ПВНЗ "Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету"**І. І. Арделян**

Класичний приватний університет

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

У статті розглянуто кримінальне законодавство деяких зарубіжних держав у сфері кримінально-правової заборони залишення в небезпеці, здійснено порівняльний аналіз із нормою, яка встановлює кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці за Кримінальним кодексом України.

Ключові слова: залишення в небезпеці, зарубіжні держави, порівняльно-правовий аналіз, небезпечний для життя стан.

I. Вступ

На сучасному етапі розвитку України як соціальної та правової держави особливої уваги потребує забезпечення життєво важливих потреб та інтересів осіб, які належать до категорії безпорадних (малолітніх дітей, осіб похилого віку, інвалідів тощо). Для реалізації цього завдання необхідна активна участь усіх членів суспільства. У зв'язку з цим варто згадати факт, що принцип взаємодопомоги, який є основою існування людства, був закріплений у правилах людського співіснування як обов'язкова норма поведінки вже від моменту появи найперших суспільних утворень.

На сьогодні це завдання реалізується через систему відносин, у яких як на державу, так і на громадян покладають певні обов'язки щодо надання допомоги людям, які опинилися в небезпечному для життя стані й не можуть самостійно вжити заходів до самозбереження. За невиконання цих обов'язків встановлено відповідальність, зокрема кримінально-правову.

Кримінальний кодекс України в ст. 135 встановлює відповідальність за завідоме залишення в небезпеці особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані й позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, був зобов'язаний піклуватися про цю особу й мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан [1, с. 149]. Ця норма має на меті захистити життя та здоров'я особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані, ознаками якого є безпорад-

ний стан (старість, хвороба, малолітство тощо), наявність небезпеки для життя (дія небезпечних факторів зовнішнього середовища: стихійне лихо, пожежі тощо або ж унаслідок перебігу хвороби потерпілого чи розвитку хворобливого стану).

Різні аспекти кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці досліджували такі українські вчені, як: В. В. Бабаніна, І. І. Горелик, О. С. Горелик, Т. В. Кірпіченко, В. Б. Малінін, В. А. Мисливий, П. І. Орлов, О. Л. Тимчук, Є. В. Топильський, М. І. Хавронюк, Н. М. Ярмиш. Їхні наукові розвідки мають особливу наукову цінність для розвитку тих чи тих положень аналізованої проблеми, однак наразі нез'ясованими лишаються деякі питання щодо тлумачення змісту окремих ознак зазначеного злочину. З метою їх розв'язання вважаємо за доцільне вивчити зарубіжний досвід щодо застосування норми, що встановлює кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення кримінально-правових норм, спрямованих на захист особи від залишення в небезпеці, які містять кримінальні закони деяких зарубіжних держав, та порівняння їх з аналогічною нормою Кримінального кодексу України (ст. 135).

Для реалізації поставленої мети потрібно, на нашу думку, вивчити зарубіжне законодавство щодо залишення в небезпеці (на прикладі таких країн, як Австрія, Данія, Нідерланди, ФРН, Франція), виокремити позитивні ознаки й порівняти зі ст. 135 "Залишення в небезпеці" Кримінального кодексу України.

III. Результати

Життя та здоров'я особи визнаються найвищими соціальними цінностями не лише в Україні, а й за її межами. Досліджуючи

проблему кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці в Україні, вважаємо за необхідне охарактеризувати інститут залишення в небезпеці за законодавством зарубіжних держав.

Особлива частина КК Австрії в першому розділі "Злочини проти життя та здоров'я" так само, як КК України встановлює відповідальність за залишення в небезпеці. Водночас залишення в небезпеці розподіляють на два види: просте залишення в небезпеці й залишення в небезпеці потерпілого. Окрім цього, частина перша § 82 встановлює кримінальну відповідальність особи, яка створює загрозу для життя іншій особі тим, що ставить її в безпорадний стан і залишає її в такому стані. За таке суспільно небезпечне діяння встановлено кримінальне покарання у виді позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років [2, с. 44].

Таке покарання передбачає і ч. 2 § 82 щодо особи, яка створює загрозу для життя іншої людини, що перебуває під її наглядом або про яку вона зобов'язана піклуватися, шляхом залишення її в небезпеці. Частина третя цього параграфу передбачає кваліфікуючу ознаку – смерть потерпілого, а покарання – у виді позбавлення волі на строк від одного до десяти років [2, с. 44].

Слід зауважити, що КК Австрії в першому розділі "Злочини проти життя та здоров'я" містить також § 94, що встановлює кримінальну відповідальність особи за залишення в небезпеці іншої особи, якій вона сама спричинила тілесні ушкодження, зокрема з необережності, не надаючи їй при цьому необхідної допомоги. За таке діяння передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від одного року або грошового штрафу в розмірі 360 денних ставок. Але якщо внаслідок залишення в небезпеці потерпілому було завдано тяжких тілесних ушкоджень, то покарання збільшується до трьох років позбавлення волі.

Згідно із ч. 3 § 94, особа вважається невинною, якщо вона не мала можливості надати допомогу потерпілому. Особа не в змозі надати допомогу частково також тоді, коли її допомога пов'язана з небезпекою для життя або існує загроза спричинення тяжких тілесних ушкоджень, шкоди здоров'ю або порушення інших важливих інтересів суб'єкта злочину [2, с. 89].

Об'єктом злочину за ст. 135 КК України та § 82, § 94 КК Австрії є життя та здоров'я особи. Потерпілим у злочинах, передбачених ч. 1, ч. 3 § 82 та § 94 КК Австрії, є особа, яка перебуває в небезпечному для життя та здоров'я стані. Потерпілою особою від суспільно небезпечного діяння, згідно із ч. 2 § 82 КК Австрії, є особа, яка перебуває під наглядом або про яку повинен піклуватися суб'єкт злочину. Утім, зауважимо, що чіткий

перелік таких осіб Кримінальний кодекс не подає.

Юридична конструкція об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 135 КК України, виражається в бездіяльності. У свою чергу, об'єктивна сторона складів злочинів, згідно із § 82 і § 94 КК Австрії, характеризується діянням у виді як злочинної дії, так і злочинної бездіяльності, наслідками та причинним зв'язком.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. 135 КК України та § 82, § 94 КК Австрії, характеризується змішаною формою вини: діяння вчиняється навмисно, щодо наслідків можлива необережна форма вини.

Суб'єктом злочину, згідно зі ст. 135 КК України, є особа, яка досягла 16-річного віку й зобов'язана піклуватися про особу, що перебуває в небезпечному стані, або особа, яка своїми діями поставила потерпілого в небезпечний для життя стан. Якщо проаналізувати § 82, § 94 КК Австрії, то суб'єктом злочину є особа, яка створює загрозу для життя іншої людини шляхом поставлення її в небезпечний для життя та здоров'я стан (ч. 1 § 82 КК Австрії), а також особа, на яку покладено обов'язок піклуватися про потерпілого від злочину, або якщо він перебуває під її наглядом (ч. 1 § 82 КК Австрії).

Кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці встановлює також Кримінальний кодекс Данії. Так, у розділі 25 "Насильницькі злочини проти особи" у § 250 зазначено, що будь-яка особа, яка ставить іншу особу, про яку повинна піклуватися, у безпорадний стан або залишає в такому стані, підлягає ув'язненню, строк якого в результаті обставин, що обтяжують покарання, тобто в результаті смерті потерпілого або завдання йому тяжких тілесних ушкоджень, може бути збільшено до восьми років [3, с. 188].

Згідно з § 250 КК Данії, родовим та безпосереднім об'єктом злочину є життя та здоров'я особи. Потерпілою вважається особа, яка перебуває в безпорадному стані й про яку повинен піклуватися суб'єкт злочину, на відміну від потерпілої від злочину, передбаченого ст. 135 КК України, якою є особа, яка перебуває в безпорадному стані й не може вжити заходів до самозбереження через малоліття, старість або інші обставини.

Суспільно небезпечне діяння складу злочину, передбаченого § 250 КК Данії, на відміну від складу злочину, передбаченого ст. 135 КК України, може бути вчинене як у формі бездіяльності, так і у формі дії.

Суб'єктивна сторона так само характеризується змішаною формою вини. Суб'єктом злочину є особа, яка ставить іншу особу в безпорадний стан, а також яка залишає потерпілого в безпорадному стані, але при цьому зобов'язана була піклуватися про нього.

Санкція § 250 КК Данії передбачає покарання у виді ув'язнення, однак строк такого ув'язнення чітко не визначений. На відміну від кримінального законодавства України, вона не встановлює верхню та нижню межі за основний склад злочину [3, с. 188].

Згідно зі ст. 255 розділу 15 КК Нідерландів, підлягає відповідальності особа, яка навмисно ставить або утримує іншу особу в безпорадному стані, яку за законом або договором повинна утримувати, доглядати або піклуватися про неї [4, с. 367].

Стаття 256 КК Нідерландів визначає покарання за протиправні діяння особи, яка залишає дитину, що не досягла семи років.

Частина 1 ст. 257 КК Нідерландів фіксує значно суворіші покарання, якщо внаслідок будь-якого з діянь, передбачених ст. 255, 256 Кодексу, спричинено тяжкі тілесні ушкодження або смерть потерпілого [4, с. 367].

Зауважимо, що з об'єктивної сторони діяння, передбачене ст. 256, 258, 259 КК Нідерландів, виражається як у дії, так і в бездіяльності. Особа шляхом дії підкидає або залишає дитину, тоді як бездіяльність полягає в невиконанні особою обов'язків із надання допомоги потерпілому.

Суб'єктивна сторона злочину, передбачена ст. 255–259 КК Нідерландів, характеризується виною у формі прямого умислу щодо діяння та необережністю щодо зазначених наслідків; суб'єкт, так само, як і у ст. 135 КК України, – спеціальний. Згідно зі ст. 257 КК Нідерландів, суб'єктом є особа, яка підкидає або залишає дитину у віці до семи років. Водночас у диспозиції статті законодавець чітко не зазначає, чи буде в такому випадку потерпіла дитина перебувати в небезпечному для життя стані.

Отже, КК Нідерландів містить декілька складів злочинів за залишення в небезпеці, причому за ступенем суспільної небезпеки виділяє основний склад (ст. 255), кваліфікований (ст. 256, 258), тобто з обставинами, що обтяжують покарання, особливо кваліфікований (ст. 257) та привілейований (ст. 259), тобто з обставинами, що пом'якшують покарання.

У результаті аналізу санкцій щодо кримінально-правової заборони залишення в небезпеці за КК Нідерландів можемо констатувати деяку специфіку в їх побудові порівняно зі ст. 135 КК України. Одним із видів покарань, передбачених ст. 255–257 КК Нідерландів, є ув'язнення, яке встановлюється відповідною кількістю років і місяців.

Розділ 16 “Злочинні діяння проти життя” у § 221 “Залишення в небезпеці” КК ФРН встановлює відповідальність особи за поставлення іншої особи в безпорадний стан або залишення в такому стані, коли потерпілий перебував під наглядом винної

особи, або вона іншим способом зобов'язана була надавати йому допомогу й тим самим поставила потерпілого під загрозу настання смерті або заподіяння шкоди здоров'ю. Таке суспільно небезпечне діяння карається позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років.

Частина 2 цього параграфу передбачає відповідальність у виді позбавлення волі на строк від одного до десяти років у разі, коли винна особа вчиняє діяння щодо дитини або особи, яка була довірена їй для виховання або опікунства, або коли це діяння спричинило тяжкі наслідки для здоров'я [5, с. 132].

Об'єктом злочину, передбаченого § 221 КК ФРН, є життя та здоров'я особи. Хоча це злочинне діяння зафіксоване в розділі, родовим об'єктом якого є життя, але в диспозиціях зазначеного вище параграфа передбачено, що злочинні діяння посягають не лише на життя, а й на здоров'я.

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого § 221 КК ФРН, виражається в бездіяльності. По-перше, п. 1 ч. 1 зазначеного параграфа передбачає бездіяльність, спричинену попередніми діями особи, яка поставила тим самим потерпілого в небезпечний для життя стан. У п. 2 передбачена бездіяльність, яка полягає в невиконанні особою обов'язків із надання допомоги потерпілому, який перебуває в небезпечному для життя стані. Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що об'єктивна сторона цієї норми так само, як у випадку ст. 135 КК України, відображена в бездіяльності двох видів – бездіяльність, яка викликана попередніми діями особи, та бездіяльність-невтручання.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого § 221 КК ФРН, характеризується змішаною формою вини.

Суб'єкт злочину, передбачений § 221 КК ФРН, – спеціальний. Ним є особа, на яку покладено обов'язок піклуватися про потерпілого або надавати йому допомогу (ч. 1 § 221), а також один із батьків або особа, якій доручено виховання чи опіка над потерпілим (ч. 2 § 221).

Кваліфікуючими ознаками злочинного діяння, передбаченого § 221 КК ФРН, є вчинення злочину щодо власної дитини або особи, яку було довірено для виховання чи опіки суб'єкта злочину (п. 1 ч. 2); настання наслідків у вигляді тяжких тілесних ушкоджень (п. 2 ч. 2); спричинення смерті потерпілому (ч. 3).

Згідно із ч. 2 § 12 КК ФРН, діяння, передбачене ч. 1 § 221 КК ФРН, є проступком, оскільки його нижня межа становить менше одного року позбавлення волі. У випадку ч. 2 та ч. 3 § 221 КК ФРН визначено термін покарання від одного (від трьох) років, тобто ці діяння є злочинами.

Отже, КК ФРН містить норму (§ 221), яка за своїм змістом нагадує ст. 135 КК України. Однак слід зазначити ознаку, яка їх відрізняє: йдеться про розподіл, згідно із ч. 2 § 12 Кримінального Закону ФРН, усіх суспільно небезпечних діянь на злочини і проступки (враховуючи вищезазначене, передбачене ч. 1 § 221 КК ФРН діяння є проступком; діяння, визначене ч. 2 § 221 КК ФРН, належить до злочинів). Чинне кримінальне законодавство України визначає залишення в небезпеці як злочин (ст. 135 КК України).

КК Франції містить ст. 223-3, яка встановлює відповідальність за залишення без допомоги в будь-якому місці особи, яка не в змозі себе захистити через свій вік, психічний або фізичний стан. За цей злочин передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк п'ять років і штраф у розмірі 500 000 франків [6, с. 47]. Цей злочин сконструйовано як злочин з формальним складом.

Частина 1 ст. 223-4 встановлює покарання у виді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років за залишення в небезпеці, яке спричинило каліцтво або хронічну хворобу. У ч. 2 зафіксовано покарання у виді ув'язнення строком двадцять років, якщо залишення без допомоги призвело до смерті особи.

Порівнюючи норми про залишення в небезпеці за кримінальним законодавством України та Франції, можна констатувати, що ст. 223-3 КК Франції за своїм змістом охоплює два склади злочину відповідно до кримінального законодавства України – залишення в небезпеці (ст. 135 КК України) та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України). Це викликано тим, що кримінальне законодавство Франції не містить такий критерій розмежування залишення в небезпеці та ненадання допомоги, як спеціальний суб'єкт злочину.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 135 КК України, виражається в бездіяльності. Ця бездіяльність виявляється у двох видах: бездіяльність-невтручання, яка полягає в невиконанні особою обов'язків із надання допомоги потерпілому, який перебуває в небезпечному для життя стані, і бездіяльність, що була викликана попередніми діями особи, яка поставила тим самим потерпілого в небезпечний для життя стан. Аналізуючи диспозиції ст. 223-3, 223-4 КК Франції, можна зробити висновок, що в цих нормах наявний лише один вид бездіяльності – бездіяльність-невтручання. Для складу цих злочинів необхідно встановити, що в обох випадках потерпілий перебував у безпорадному стані. Причини такої безпорадності можуть бути різними.

У ст. 223-3 КК Франції зазначено вичерпний перелік станів, у яких може перебувати потерпілий від злочину. Зважаючи на це,

будь-який інший безпорадний стан потерпілого виключається. Диспозиції ч. 1, 2 ст. 223-4 КК Франції не фіксують перелік станів, у яких може перебувати потерпілий від злочину, і не вказують, хто може бути потерпілим від зазначеного злочинного діяння. Тобто можемо припустити, що законодавець хотів зробити диспозиції ч. 1, 2 ст. 223-4 КК Франції відсильними до диспозиції ст. 223-3 КК Франції, але законодавчо не закріпив це в змісті диспозиції ст. 223-4 КК Франції.

Згідно зі ст. 135 КК України суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку й зобов'язана піклуватися про особу, що перебуває в небезпечному стані, або особа, яка своїми діями поставила потерпілого в небезпечний для життя стан, а відповідно до ст. 223-3, 223-4 КК Франції суб'єкт злочину – загальний.

Проаналізувавши ст. 223-3, 223-4 КК Франції, зазначимо, що в них прямо не вказано, у якій формі відображено вину – у формі умислу чи необережності. Згідно зі ч. 1 ст. 121-3 КК Франції, злочин або проступок відсутні в разі відсутності умислу на їх вчинення. Тобто до кримінальної відповідальності за такий вид протиправного діяння будуть притягуватися фізичні особи, що вчинили цей злочин з умислом щодо діяння. Але порівняно з диспозицією ч. 1 ст. 135 КК України в диспозиціях ч. 1 ст. 223-3, 223-4 КК Франції не зазначено, що суб'єкт злочину повинен був знати про настання шкідливих наслідків, тобто це діяння не вчиняється “завідомо”.

КК Швеції не має окремих норм, у яких передбачено відповідальність за залишення в небезпеці. Однак розділ третій “Про злочини проти життя і здоров'я” ч. 2 “Про злочини” містить ст. 9, яка встановлює відповідальність особи, яка внаслідок грубої недбалості поставила іншу особу в небезпеку заподіяння їй смерті або тяжкого тілесного ушкодження, або тяжкого захворювання [7, с. 40]. Отже, за законодавством Швеції особа може бути притягнена до кримінальної відповідальності за поставлення в небезпеку, що в такому разі є аналогією до залишення в небезпеці потерпілого в результаті грубих дій винної особи, які передують залишенню.

IV. Висновки

Аналіз зарубіжного кримінального законодавства у сфері кримінально-правової заборони залишення в небезпеці дав змогу зробити такі висновки:

1. Кримінальні кодекси проаналізованих зарубіжних країн так само, як і КК України, містять норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці (окрім КК Швеції). Однак слід відзначити, що структура цих норм, а також їх форму-

лювання суттєво відрізняються від структури та змісту аналогічної норми, яку містить чинне кримінальне законодавство України.

2. Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за залишення в небезпеці лише в одній нормі (ст. 135), на відміну від КК Данії, Австрії та Нідерландів, у яких кримінальна відповідальність за цей злочин регулюється подекуди розділами. Тобто вони містять значно ширший обсяг злочинних діянь порівняно з КК України.

3. Кримінальні кодекси окремих зарубіжних країн (Франції, ФРН) встановлюють значно суворіші покарання, ніж покарання, яке передбачає санкція ст. 135 КК України. Водночас кримінальні закони Австрії та Нідерландів містять більш м'які санкції за залишення в небезпеці порівняно з аналогічною нормою в КК України.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. –

3-тє вид., переробл. та доповн. – Харків : Одісей, 2007. – 1184 с.

2. Уголовный кодекс Австрии : пер. с нем. – Москва : Зеркало-М, 2001. – 144 с.

3. Уголовный кодекс Дании / науч. ред. и предисл. С. С. Беляева. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с.

4. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. и предисл. Б. В. Волженкина. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. – 510 с.

5. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. и вступ. статья Д. А. Шестакова. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. – 524 с.

6. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крыловой. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.

7. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, С. С. Беляев. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2015.

Кричун Ю. А., Арделян И. И. Сравнительно-правовой анализ оставления в опасности по уголовному законодательству Украины и некоторых зарубежных государств

В статье рассматривается уголовное законодательство некоторых зарубежных государств в сфере уголовно-правового запрета оставления в опасности, осуществляется сравнительный анализ с нормой, которая предусматривает уголовную ответственность за оставление в опасности согласно Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: оставление в опасности, зарубежные государства, сравнительно-правовой анализ, опасное для жизни состояние.

Krychun Yu., Ardelian I. Comparative Legal Analysis of Leaving in Danger Under the Criminal Law of Ukraine and Some Foreign States

Adhering to the principle of humanity that is now regarded as one of the fundamental principles of a developed society constructing, every country tends to pay the utmost attention to those citizens who don't have possibilities to take care of themselves because of various reasons.

By Article 135 Criminal Code of Ukraine realizes its protective functions and establishes criminal liability for "knowingly" leaving the person in danger if he/she is in a condition dangerous to life and unable to take measures for self-preservation through infancy, old age, illness or due to other helpless state if the one who left the person without assistance had to take care of him/her and the person was able to give aid, and if he puts the victim in a life-threatening condition.

Leaving in danger characterized by indifferent and callous attitude of the perpetrator to the following categories of persons as young children, elderly, disabled, etc., which have the smallest possibility of defense. The crime against them indicates the loss of the most important human values by citizens. So, the study of criminal liability for leaving in danger is an important and urgent problem today.

Today it is obvious that a lot of controversial issues about the interpretation of certain characteristics of corpus delicti should be decided. There is no single determination of object leaving in danger, and such concepts as "knowingly", "helpless state", "grave consequences" between scientists. At the same time these terms is recorded at the disposition of Article 135 under the Criminal Code of Ukraine. In this regard, qualification of leaving in danger causes some difficulties in practice.

This article examines the criminal laws of some foreign countries in the field of criminal law prohibit the leaving in danger. It is made a comparative analysis of the norm that establishes criminal penalties for leaving in danger under the Criminal Code of Ukraine.

Key words: leaving in danger, foreign states, comparative legal analysis, life-threatening condition.

УДК 343.241

О. О. Наумоваспірант
Класичний приватний університет**ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВИ ТА УМОВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ
З ВИПРОБУВАННЯМ НА ПІДСТАВІ ст. 79 КК УКРАЇНИ
В ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ**

У статті розкрито та проаналізовано підходи до визначення підстави та умов звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років, у теорії кримінального права та в судовій практиці.

Ключові слова: підстава, умова, звільнення, випробування, вагітна жінка, жінка, яка має дитину до семи років.

I. Вступ

Ефективність реалізації норми кримінального закону стосовно звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років, залежить, насамперед, від правильного визначення підстави й умов її застосування. Проблеми визначення підстав та умов звільнення від відбування покарання з випробуванням узагалі та звільненню на підставі ст. 79 КК України досліджували такі науковці, як: Т. А. Денисова, О. О. Книженко, Є. О. Письменський, П. В. Хряпінський, І. В. Шимончук та ін. У питаннях визначення підстав та умов такого звільнення відсутня єдність думок, зокрема різняться підходи щодо визначення підстав звільнення від покарання в порядку ст. 75 КК та ст. 79 КК України, спостерігаються складнощі з мотивуванням обрання звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 79 КК в обвинувальних вироках, що позначається на стабільності судової практики тощо.

II. Постановка завдання

Наразі актуальною залишається розробка єдиного (узгодженого) підходу щодо визначення підстав та умов застосування норм про звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років, у тому числі й на підставі врахування усталеної судової практики із цієї категорії справ. При аналізі підстав та умов застосування вказаних у ст. 79 КК осіб ми виходимо з визнання такого звільнення спеціальним щодо звільнення, передбаченого ст. 75 КК, оскільки воно стосується обмеженого кола осіб.

III. Результати

Для визначення підстав та умов застосування звільнення від покарання, перш за все, слід з'ясувати етимологію (первісне зна-

чення) цих понять. Термін "підстава" означає: вихідні, головні положення; необхідна обставина, від якої що-небудь залежить та у якій щось відбувається, здійснюється. Діяти на підставі чогось означає спиратися на щось, мати щось за підґрунтя, відштовхуватися від чогось, мати щось як виправдання, достатній привід для діяльності [1, с. 831]. Умови – обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; сукупність даних та положень, що лежать в основі чого-небудь [2].

У теорії кримінального права існують різні думки щодо визначення підстав звільнення від покарання з випробуванням. Виокремлюють такі:

- наявність обставин справи, які не лише характеризують особу винного і вчинений нею злочин, а й дають змогу суду переконатися, що особа відповідно до своїх моральних якостей і невтраченого почуття обов'язку перед державою та суспільством заслуговує на довіру й може виправитися без застосування до неї реального покарання [3, с. 12];
- висновок суду про можливість виправлення засудженого без реального відбування покарання, про можливість особи дотримуватись умов життя в суспільстві, у соціальному середовищі [4, с. 125];
- сукупність фактичних обставин, необхідних і достатніх для висновку суду про можливість досягнення цілей кримінальної відповідальності без реального виконання позбавлення волі [5, с. 160];
- висновок суду про можливість виправлення та перевиховання засудженого без реального відбування ним покарання, який ґрунтується на аналізі вчиненого злочину, характеристиці особи винного та інших обставин справи [3, с. 331];

- обставини об'єктивного (тяжкість злочину) та суб'єктивного (дані, що характеризують особу винного, щире каяття та визнання вини) характеру, які разом з даними про особу винного є достатньою підставою для його застосування [4, с. 269];
- висновок суду про можливість виправлення засудженого без реального відбування покарання, який базується на ряді обставин [5, с. 364; 6, с. 236].

Дійти висновку про можливість виправлення засудженого без реального відбування ним покарання суд має на підставі аналізу та оцінки узагальнених обставин справи в їх сукупності та єдності. На думку П. Л. Фріса, єдину узагальнену підставу застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням утворює поєднання таких факторів, як: тяжкість злочину, характеристика особи винного та інших обставин (наявність обставин, що пом'якшують покарання, віктимна поведінка жертви тощо) [3, с. 332]. Є. В. Письменський пропонує визначити підставу для звільнення від покарання з випробуванням у вигляді встановленої судом можливості досягнення мети покарання без його відбування, який формується з урахуванням установлення запропонованого в роботі співвідношення між обставинами, які пом'якшують та обтяжують покарання, що диференційовано за ознакою ступеня тяжкості вчиненого злочину [7, с. 7]. Варто погодитися з висловленою автором позицією, що тільки в поєднанні обставин, які характеризують вчинений злочин та особу винного, суд здатний зробити висновок про можливість виправлення засудженого без застосування до нього найсуворішого заходу кримінально-правового впливу, яким є будь-який вид основного покарання [7, с. 16].

Верховний суд України в Постанові "Про практику призначення судами кримінального покарання" від 24.10.2003 р. № 7 орієнтував суди на те, що звільнення від відбування покарання з випробуванням *має бути належним чином вмотивованим у вироку* (абз. 1 п. 9). У вирокі мають бути вказані переконливі мотиви щодо можливості виправлення засуджених без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за ними контролю при звільненні від відбування покарання з випробуванням. Цього ж вимагає й кримінальне процесуальне законодавство. Відповідно до ст. 374 КПК, у разі визнання особи винуватою в мотивувальній частині вироку мають бути зазначені мотиви звільнення від відбування покарання [8]. Отже, ухвалюючи рішення про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, як на підставі ст. 75, так і ст. 79 КК України, суд має належним чином мотивувати своє рішення. Подібне рішення ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх об-

ставин (доказів) кримінального провадження, у тому числі обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого та обтяжують чи пом'якшують покарання (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК).

При визначенні підстави застосування ст. 79 КК суд має виходити з такої самої оцінки сукупності обставин справи, що дають змогу йому зробити висновок про можливість досягнення мети покарання без його реального виконання, втім з урахуванням відмінностей в оцінці даних про особу засудженої жінки. Сукупність таких даних має не тільки відповідати загальним вимогам щодо характеристики особи, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням, але й конкретизувати здатність (спроможність) жінки належним чином виконувати материнські обов'язки та дотримуватися вимог, вказаних у ч. 4 ст. 79 КК України.

Утім аналіз спеціальної літератури показує, що в окремих випадках безпосередніми *підставами* звільнення від відбування покарання з випробуванням вказаних у ст. 79 КК осіб визнають:

1) вагітність засудженої на момент постановлення вироку чи наявність у жінки на момент постановлення вироку дитини (дітей) віком до семи років [9, с. 203];

2) наявність, з одного боку, особливого фізіологічного і психологічного стану вагітної жінки і тієї, яка народила або усиновила (удочерила), годує й виховує дитину, а з іншого – важливість вільного материнського піклування про здоров'я та нормальні умови розвитку малої (до семи років) дитини [10, с. 87]. Подібну позицію поділяє і Т. А. Денисова, уточнюючи, що єдиною необхідною та достатньою підставою для звільнення засудженої жінки від відбування покарання з випробуванням у порядку ст. 79 КК є стан вагітності жінки на момент призначення покарання або наявність у неї хоча б однієї дитини [11, с. 96].

Наведені позиції демонструють дещо інший підхід до визначення підстав звільнення жінок, вказаних у ст. 79 КК, від відбування покарання з випробуванням порівняно з такою самою підставою при застосуванні ст. 75 КК. Відмінність полягає в тому, що при визначенні підстави такого звільнення від суду вже не вимагається врахувати сукупність таких факторів, як ступінь суспільної небезпечності вчиненого, дані про особу засудженої та обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання. Подібний підхід значною мірою формалізує прийняття рішення про звільнення від відбування покарання, оскільки пов'язує його виключно з вагітністю жінки або наявністю в неї дитини й нівелює значення всіх інших обставин кримінального правопорушення.

Можливо, така ситуація зумовлена тим, що при формулюванні диспозиції ч. 1 ст. 75 КК законодавець прямо вказує на підставу її застосування – переконаність у можливості виправлення засудженого без відбування покарання (*“дійде до висновку про можливість”*), яка ґрунтується на врахуванні тяжкості злочину, даних про особу засудженого та інших обставин справи, тоді як у нормі про звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, така підстава прямо не вказана. Відповідна настанова міститься в роз’ясненні ПВСУ. З приводу звільнення від відбування покарання з випробуванням вказаної в ст. 79 КК категорії жінок вища судова інстанція зазначає, що суд залежно від ступеня суспільної небезпечності вчиненого, даних про засуджену особу та обставин, що обтяжують чи пом’якшують покарання, вправі звільнити таких жінок від відбування покарання з випробуванням як на підставі ст. 75 КК, так і на підставі ст. 79 КК (абз. 6 п. 9) [12].

Традиційно тяжкість злочину, насамперед, пов’язують зі ст. 12 КК, яка класифікує злочини за ступенем суспільної небезпечності залежно від розміру покарання. Разом з цим слід враховувати, що ступінь тяжкості конкретного злочину знаходить свою оцінку у конкретному покаранні, обраному судом у межах альтернативного відносно визначеного покарання, передбаченого конкретною санкцією статті Особливої частини КК. При цьому враховують суспільну цінність об’єкта та предмета посягання, спосіб, знаряддя, обстановку вчинення злочину й інші його характеристики [3, с. 313]. До останніх відносять, зокрема, характер діяння (застосування фізичного чи психічного насильства, поєднання декількох типів суспільно небезпечної поведінки); наслідки, характер і розмір спричиненої шкоди; форму та вид вини (прямий чи непрямий умисел, заздалегідь обміркований чи виник раптово, злочинна самовпевненість чи недбалість тощо); мотив і мету (корисливі мотиви, хуліганські спонукання, приховування раніше вчиненого злочину); емоції (лють, статевий потяг, сильне душевне хвилювання тощо) [13, с. 241].

Визначальну роль у процесі індивідуалізації покарання має врахування відомостей про особу винного, що, на думку фахівців, здатне мінімізувати судову помилку при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням і водночас забезпечити справедливості, законності та обґрунтованості ухваленого рішення. Передусім мають на увазі такі характеристики особи, які не пов’язані зі злочинном [14, с. 119–120]. До таких даних фахівці відносять обставини, які характеризують передкримінальну поведінку (до вчинення злочину): позитивні дані про особу,

які свідчать про її законослухняність, сумлінне ставлення до навчання чи праці, наявність будь-яких заслуг, зразкову поведінку в побуті; обставини, що характеризують посткримінальну поведінку особи (після вчинення злочину): щире визнання вини, каяття у вчиненому злочині, допомога потерпілому та турбота про його близьких; індивідуальні властивості та особливості характеру особи: стать, вік, освіта, наявність хвороб, вагітність, наявність на утриманні непрацездатних осіб, чуйність чи агресивність, схильність до азартних ігор, вживання алкоголю та наркотиків тощо [15, с. 383].

У судовій практиці при обґрунтуванні можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням вказаної категорії жінок суди переважно виходять із загальних засад призначення покарання, окремі суди вказаними засадами й обмежуються. Наприклад, врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину обмежується вказівкою на те, що суд, призначаючи покарання, враховує ступінь тяжкості вчиненого або ж вказівкою на те, що, згідно зі ст. 12 КК України, злочин належить до злочинів середньої тяжкості; обставинами, що пом’якшують покарання, найчастіше визнають щире каяття жінки, відшкодування матеріальної шкоди потерпілій особі та активне сприяння розкриттю злочину; обставинами, що обтяжують покарання, визнають скоєння злочину в період іспитового строку та в стані алкогольного сп’яніння [16].

Оцінюючи особу засудженої жінки, суди в окремих випадках враховують її вік (*має молодий вік*), характеристики за місцем проживання, ставлення до спиртних напоїв (*зложиває спиртними напоями*), перебування на обліку в лікаря-психіатра та лікаря-нарколога. Безпосередньо в обґрунтування необхідності застосування ст. 79 КК України суди наводять такі факти: підсудна щиро розкалася у вчиненому, матеріальних претензій від потерпілої особи немає, проживає з сім’єю, на утриманні підсудної перебуває малолітня дитина [17]. Тож, як бачимо, оцінку ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що обтяжують або пом’якшують покарання, враховують при визначенні виду та розміру покарання, вона також становить основу обґрунтування рішення про застосування щодо засудженої особи звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 79 КК України. Між тим посилення на часткове визнання своєї вини та відшкодування шкоди є недостатнім обґрунтуванням для прийняття рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням [18, с. 104].

Аналіз судової практики цієї категорії справ також показав, що суди на виконання приписів абз. 6 п. 9 вищезгаданої ППВСУ

звільняють вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років, від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 79 і на підставі ст. 76 КК України у разі, коли жінка має малолітню дитину віком від семи до чотирнадцяти років.

При вирішенні питання про визначення підстави звільнення від відбування покарання жінок у порядку ст. 79 КК необхідно виходити з того, що таке звільнення є різновидом (спеціальним видом) звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК, тож і підстави мають бути схожими, відрізнятися вони можуть лише за умовами, які і визначають у кінцевому підсумку прийняття рішення про можливість застосування до таких жінок звільнення від покарання.

Умовами звільнення від відбування покарання з випробуванням вказаних у ст. 79 КК осіб наразі визнають:

а) призначення покарання у виді обмеження або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі та особливо тяжкі злочини;

б) строк призначеного покарання [9, с. 204];

У теорії кримінального права пропонується доповнити перелік умов звільнення вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до семи років, дозволивши застосування звільнення з випробуванням, передбаченого в ст. 79 КК України, лише до особи, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини [7, с. 25].

Звільнення за ст. 79 КК України можливе стосовно жінок, які засуджені лише до двох видів покарання: обмеження волі або позбавлення волі. Хоча, як вказує В. В. Антипов, існує неузгодженість між кримінально-правовими нормами, одна з яких (ч. 3 ст. 61 КК України) унеможливорює застосування покарання у виді обмеження волі для досліджуваної нами категорії жінок [19]. Тож наразі звільнення від покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, можливе лише за умови призначення їм покарання у виді позбавлення волі.

При вирішенні питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням вказаної категорії жінок слід обов'язково враховувати припис ч. 6 ст. 79, який вказує, що в разі вчинення в період іспитового строку засудженою нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у ст. 71 та 72 КК. Аналіз судової практики свідчить, що в окремих випадках суди не враховують вказані положення кримінально-правової норми і повторно призначають засудженій особі звільнення від відбування

покарання з випробуванням. Так, вироком Славутського міського суду Київської області ОСОБА_1, освіта середня, не одружена, не працює, раніше судима Славутським міським судом Київської області за ч. 1 ст. 185 КК до одного року позбавлення волі, на підставі ст. 75 КК України, звільненої від відбування покарання з випробуванням на один рік визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України. Їй призначене покарання у виді позбавлення волі строком на один рік шість місяців. На підставі ст. 71, 72 КК України їй було призначене остаточне покарання у виді позбавлення волі строком на один рік вісім місяців. Відповідно до ст. 79 КК України, ОСОБА_1 була звільнена від відбування покарання із випробуванням з іспитовим строком до досягнення дитиною трьох років. Втім, Колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Київської області задовольнила апеляцію прокурора, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції і вирок Славутського міського суду Київської області від 27.11.2013 р. щодо ОСОБИ_1 в частині призначеного покарання скасувала, мотивувавши своє рішення тим, що суд знайшов неможливим застосувати до ОСОБИ_1 вимоги ст. 79 КК України, оскільки вважає, що вона вчинила новий злочин у період іспитового строку та її виправлення й перевиховання наразі можливе лише в умовах ізоляції від суспільства. Саме таке покарання, на думку колегії суддів, буде відповідати вимогам кримінального закону і є необхідним та достатнім для досягнення його мети [20].

IV. Висновки

Все вищезазначене зумовлює необхідність особливого підходу до вирішення питань звільнення від покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років. Ця особливість визначається, насамперед, здатністю жінки гідно або принаймні належним чином виконувати материнські обов'язки: піклуватися про дитину, здійснювати за нею відповідний догляд, виховання тощо. Наразі при мотивуванні застосування до такої категорії жінок звільнення від відбування покарання з випробуванням суди переважно оцінюють загальні дані про особу та констатують, що жінка проживає з малолітньою дитиною (дітьми), яка не здатна переконливо довести (засвідчити) те, що жінка буде належно здійснювати материнські обов'язки. Досить рідко в матеріалах кримінальних проваджень, у резолютивній чи мотивувальній частині обвинувальних вироків можна зустріти ті дані про особу жінки, які в достатній мірі підтверджували би таку здатність. У поодиноких випадках трапляються вказівки на кшталт "у свідоцтві про народження дитини

особа вказана матір'ю малолітньої дитини", "у суду відсутні відомості, що особа позбавлена батьківських прав" або "у суду відсутні відомості, що особа не займається вихованням даної малолітньої дитини" тощо. Більше того, при аналізі судової практики були випадки звільнення від відбування покарання з випробуванням жінок, які вчинили злочин щодо власної малолітньої дитини, який полягав у злісному невиконанні обов'язків по догляду за дитиною, що спричинило тяжкі наслідки. Наведене демонструє, що судова практика часто формально підходить до визначення підстави звільнення вказаної категорії жінок від покарання з випробуванням, обмежуючись фактом встановлення наявності малолітніх дітей у жінки, тому потребує вдосконалення в частині зваженого та належного визначення підстав для звільнення жінки від відбування покарання з випробуванням. Можна цілком погодитися з висловлюваними в теорії кримінального права пропозиціями щодо подальшої гуманізації звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, за рахунок поширення цього різновиду звільнення і на жінок, які мають дітей до 14 років, а також обмеження кола осіб тільки засудженими до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини (П. В. Хряпінський). Втім, для дійсного забезпечення прав та інтересів дитини, яка ризикує через негідну поведінку матері позбавитись належного догляду та виховання, суд має більш вимогливо та прискіпливо ставитись до визначення того, чи здатна така жінка не тільки виправитися без позбавлення волі, а й належним чином нести основну відповідальність за виховання та розвиток дитини, піклуватись про її здоров'я, духовний і моральний розвиток.

Список використаної літератури

1. Тлумачний словник української мови / за ред. В. С. Калашника. – Харків : Прапор, 2008. – 992 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпін : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Фріс П. Л. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / П. Л. Фріс. – Київ : Атіка, 2009. – 512 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / М. М. Агєєв, О. О. Бахуринська, Д. П. Альошин та ін.] ; за ред.: О. О. Кашкарова, В. А. Робака. – Симферополь : КРП «Видавництво "Крим-навчпеддержвидав"», 2010. – 364 с.
5. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоровза ; заг. ред. М. І. Хавронюка. – Київ : Ваіте, 2014. – 944 с.
6. Хряпінський П. В. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / П. В. Хряпінський. – Суми : Университетская книга, 2009. – 687 с.
7. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Є. О. Письменський. – Київ, 2014. – 40 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України" № 4652-VI від 13.04.2012 р. – Харків : Право, 2012. – 392 с.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Дакор, 2008. – 1428 с.
10. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Станом на вересень 2011 р. / Р. В. Вереша. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Центр навчальної літератури, 2012. – 320 с.
11. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та функції його призначення і використання за законодавством України : навч. посіб. / Т. А. Денисова. – Запоріжжя : ГУ "ЗІДМУ", 2004. – 152 с.
12. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – Київ : Скіф, 2010. – 392 с.
13. Андреев А. В. Законотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання з випробуванням / А. В. Андреев // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: серія юридична. – 2012. – № 4. – С. 236–245.
14. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія / Є. О. Письменський. – Луганськ : Віртуальна реальність, 2011. – 386 с.
15. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. та доп. – Харків : Право, 2010. – 456 с.
16. Рішення № 36984758 [Електронний ресурс] // Єдиний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reystr.court.gov.ua/Review/36984758>.
17. Рішення № 7128964 [Електронний ресурс] // Єдиний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reystr.court.gov.ua/Review/7128964>.
18. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду

- України від 06.10.2009 р. // Рішення Верховного Суду України. – 2010. – Вип. 1 (20). – С. 102–104.
19. Антипов В. В. Обставини, які виключають застосування кримінального пока-

- рання / В. В. Антипов, В. І. Антипов. – Київ : Атіка, 2004. – 208 с.
20. Рішення № 35882270 [Електронний ресурс] // Єдиний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reystr.court.gov.ua/Review/35882270>.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2015.

Наумов А. А. Определение основания и условий освобождения от отбывания наказания с испытанием на основании ст. 79 УК Украины в теории уголовного права и в судебной практике

В статье раскрыты подходы к определению основания и условий освобождения от отбывания наказания с испытанием беременных женщин и женщин, имеющих детей в возрасте до семи лет, в теории уголовного права и судебной практике.

Ключевые слова: основание, условие, освобождение, беременная женщина, женщина, имеющая ребенка в возрасте до семи лет.

Naumov O. Determination of the Reason and Conditions for the Remission of Enduring the Punishment With Probation Under the Article 79 of the Criminal Code of Ukraine in the Theory on the Criminal Law and in the Court Practice

The article is emphasizing that it is still an acute task to develop the united (coordinated) approach to the determination of the reason and conditions for the application of provisions concerning the remission of enduring the punishment with probation for the pregnant women and women having children under the age of seven years, including the considering of established court practice concerning this category of cases. During the analysis of the reasons and conditions of application of the persons specified in the article 79 of the Criminal Code of Ukraine we should to proceed from the admission of such a release as special in relation to the release provided by the article 75 of the Criminal Code of Ukraine, because it is concerning the limited list of persons.

There are various points of view in the theory of criminal law about the determination of reasons for the release from punishment with probation, but it was established that it is right to admit as a reason for such a release the aggregation of actual facts which are necessary and sufficient for the court's finding about the possibility of achieving goals of criminal responsibility without the real fulfillment of imprisonment. The evidence for this in the aggregate and indissoluble connection could be: gravity of the committed crime, facts characterizing the guilty woman's personality, especially those which speaks for her ability to perform mother duty as appropriate, as well as aggravating and mitigating circumstances. With that the decision both about the release from enduring the punishment with probation of this women category and about the denial of such a release the court has to ground it accordingly in the judgement.

According to the generalization of the court practice in total courts reasonably applying the remission of enduring the punishment with probation under the article 79 of the Criminal Code of Ukraine, but there are several examples of wrong application of such a release. For instance it's concerning the inappropriate grounding for the applying of remission of enduring the punishment with probation of women, committed the crime towards the own child of tender years or committed a crime або during the probation according to the previous judgement of the court.

It was proven that for the efficient enforcement of child's rights and interests, who is under the risk to lose more or less acceptable care and education because of inappropriate mother's behavior, the court has to more strict and scrupulously deal with the determination of that whether such a woman can not only to behave better without the deprivation of freedom, but appropriately, as both law and common sense demand it, to bear the main responsibility for the child's education and development, to care about child's health, spiritual and moral order.

Key words: reason, condition, release, probation, pregnant woman, woman having a child under the age of seven years.

УДК 343.85

О. С. Шереметкандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КАДРОВОМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИНАМ**

У статті висвітлено загальні питання функцій органів місцевого самоврядування в запобіганні злочинам через діяльність їх певних органів і служб щодо здійснення кадрової допомоги правоохоронним органам (підбір, фінансова та технічна підтримка тощо). Запропоновано шляхи реалізації певних функцій в організації діяльності із запобігання злочинам.

Ключові слова: запобігання злочинам, виконавча влада, місцеве самоврядування, правоохоронні органи, функції.

I. Вступ

Кінець XX – початок XXI ст. характеризуються тим, що в умовах, коли, з одного боку, відбувається розвиток процесів гуманізації соціально-правових інститутів суспільства, розширення правових гарантій прав громадян, а з іншого – спостерігається зростання негативних явищ у стані правопорядку в країні, важливості набуває проблема забезпечення належного захисту суспільства від злочинності. Як відомо, саме з другої половини XX ст. злочинність набула характеру гострої соціальної проблеми, що спричинило посилення покарання та більш жорсткий підхід до осіб, які вчинили злочин. Найбільш суспільно небезпечними є злочинні посягання, які вчинюються, так би мовити, зсередини, службовими особами, на яких покладається професійний обов'язок запобігти злочинним діям. Безумовно, ефективність запобігання злочинності можлива лише в тому випадку, коли увага буде сконцентрована не тільки на особі злочинця, оскільки вона є носієм причин вчинення злочину, а й на запобіжному впливі.

В умовах сьогодення увага зосереджена на органах місцевого самоврядування. Дійсно, місцева громада спроможна вжити заходів щодо забезпечення миру й безпеки своїх громадян спільно з правоохоронними органами. Тому для більш ефективного захисту суспільних правовідносин ми вважаємо необхідним розглянути діяльність певних органів і служб органів місцевого самоврядування щодо здійснення кадрової допомоги правоохоронним органам.

Однією з актуальних є проблема розроблення адекватних та ефективних заходів запобігання злочинності.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити основні функції органів місцевого самоврядування в запобіганні злочинам через діяльність їх певних

органів і служб щодо здійснення кадрової допомоги правоохоронним органам.

III. Результати

На сьогодні злочинність є однією з гострих проблем українського суспільства. Над пошуком шляхів її вирішення працюють фахівці різних наукових галузей: кримінології, юриспруденції, психології, педагогіки, соціальної педагогіки, соціології, правознавства тощо.

Держава виявилася не готовою до того, щоб забезпечити своїм громадянам можливість нормально розвиватися й захиститись від криміналу. Це свідчить про неефективність існуючої системи запобігання антигромадським явищам і зумовлює необхідність пошуку нових шляхів вирішення вказаних проблем. Кримінологи давно звертають увагу на цю проблему, вказуючи, що явища соціальної деформації проникли в усі сфери суспільного життя, а їх складність пояснює недостатню ефективність систем виховного впливу на осіб, не пристосованих до суспільного середовища. Тому особливого значення набувають питання загальносоціальної та спеціально-кримінологічної профілактики в різних сферах способу життя. Звісно, за рівнями запобіжної діяльності крім загальносоціальних та спеціально-кримінологічних запобіжних заходів, особливе місце займає індивідуальна профілактика злочинності.

Певні питання співпраці органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів висвітлено в працях науковців, але лише фрагментарно, хоча вона має важливе наукове і практичне значення. Зокрема, надання кадрової допомоги правоохоронним органам (підбір, допомога у фаховому навчанні кадрів, фінансова та технічна підтримка тощо) – це одне з ключових питань, що дасть змогу не тільки значно підвищити професійний рівень співробітників правоохоронних органів, а й відновити довіру суспільства.

Створення надійної системи запобігання злочинності має бути одним із пріоритетних напрямів державної політики із забезпечення безпеки суспільства. Для безпеки, захисту себе, своїх близьких, власної домівки та бізнесу народ почав активно використовувати зброю та згуртовуватись у формування. Так, тільки на Чернігівщині за останні п'ять років створені збройні формування для забезпечення правопорядку й протидії злочинності: Чернігівське міське Козацьке товариство (Чернігівський полк) Українського козацтва; Чернігівська міська громадська організація "Чернігівський полк ім. Архистратига Михаїла Північного козацького округу"; Чернігівський зведений загін громадських формувань з охорони громадського порядку; 1-й Козацький курінь ім. П. Полуботка; Територіальний батальйон "Чернігів" (перебуває в зоні АТО) тощо. Усі вони отримали підтримку органів місцевого самоврядування й перебувають під патронатом місцевої громади. Такі приклади можна навести по кожній області, особливо зараз, коли бойові дії охопили значні верстви населення.

Проте нині склалися сприятливі умови для виникнення різних незаконних воєнізованих та інших збройних формувань. Цьому сприяє, зокрема, політична нестабільність, адже такі формування можуть створюватися під егідою певних політичних сил, які використовуватимуть їх як засіб досягнення своїх цілей, як інструмент впливу на будь-які державні органи або суспільство, і такі випадки відомі в історії Української державності. Незаконна діяльність таких збройних формувань часто призводить до вчинення злочинів, що мають високий рівень латентності. У разі, якщо такі дії не можна визнати злочинними, вони усе частіше мають кримінальний відтінок.

До речі, функціонування злочинних угруповань, їх збільшення й набуття транснаціонального характеру було прогнозованим ще з 90-х рр. XX ст., оскільки політична, економічна нестабільність, соціальні негаразди, а потім і розпад Радянського Союзу не могли не призвести до накопичення небезпечних згубних явищ. Як і зараз, злиднений спосіб життя, прогресуюче руйнування реального добробуту, безробіття, зміна соціальної психології населення сформували стійке уявлення про неможливість чесною працею заробити не тільки на заможне життя, а й загалом на скільки-небудь прийнятний його рівень. Процес первинного накопичення капіталу, виникнення реальної соціальної нерівності та внутрішніх суперечностей у розгортанні ринкових реформ, а також посилення культурно-ідеологічного та інформаційного "бомбардування" свідомості людей образами й сюжетами злочинності через

ЗМІ призвів до загострення пікових "сплесків" у вчиненні різних видів злочинів. Відомо, що організовані злочинні групи формуються, як правило, із загальнокримінального середовища, і їх діяльність будується за територіальним або галузевим принципом. Якщо враховувати кількість осіб, які перебували в місцях позбавлення волі, не виникає жодних питань, за рахунок чого й кого наповнювались такі групи. Усе частіше правоохоронці звітують про тенденцію збільшення злочинів з використанням вогнепальної зброї. Можна констатувати, що зброї не тільки велика кількість, а й те, що досить часто вона не зареєстрована, не застосовуються заходи щодо її правильного зберігання, дотримання елементарних правил поводження з вогнепальною зброєю тощо.

Дослідженнями Європейської комісії з захисту прав людини було доведено, що найкращими засобами зменшення кількості злочинів є програми із запобігання злочинності, розширення можливостей для зайнятості населення, підтримка родини, заходи з боротьби з соціальною ізоляцією, утримання від збройних конфліктів тощо. У більшості країн світу зараз застосовують широкую участь громадськості в запобіганні злочинам, шляхом створення муніципальної поліції, залучення різних охоронних структур тощо. Таке ставлення громади зазвичай сприяє зниженню рівня злочинності.

Національні державні програми та концепції боротьби зі злочинністю також передбачають комплекс невідкладних заходів, спрямованих на зниження рівня злочинних проявів та усунення причин і умов злочинної діяльності на різних етапах її розвитку. Наприклад, у листопаді 2011 р. Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. [1]. У плані заходів щодо її виконання [2] наголошено на необхідності участі громадян в охороні громадського порядку, запобіганні злочинності та правопорушенням (п. 5). У п. 20 цього ж плану передбачено заходи за участю громадськості з актуальних питань у сфері запобігання й протидії злочинності та правопорушенням. Тобто зазначене є підставою, щоб констатувати готовність держави зробити перші кроки на шляху запровадження в країні муніципальної поліції. Підкреслимо, що в Україні вже були спроби створити так звану "міліцію народу", але через брак фінансування, неузгодженість та відсутність підтримки з боку держави муніципальна міліція не набула поширення.

Дійсно, зусилля державних органів будуть марними, якщо не залучати суспільство до активної протидії злочинності. Ми неодноразово наголошували, що сьогодні однією з неодмінних умов інтеграції України до європей-

ського співтовариства та європейської цивілізації є забезпечення спроможності громади виконувати свої повноваження. Це означає: якщо громада виявляє небайдужість до того, що відбувається в місті, селищі, районі, є впевненість у тому, що контроль за злочинністю буде встановлено. Саме громадянське суспільство повинно відігравати суттєву роль у протидії протиправної поведінки окремих верств населення та вчинення ними злочинів [3].

У теорії кримінології визначено, що суб'єктами діяльності щодо запобігання злочинності та злочинним проявам можуть бути визнані органи, організації, окремі особи, які в цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення. До них належать органи виконавчої влади, адміністрація державних колективних та приватних підприємств, установ, організацій, громадські організації й утворення, приватні особи, приватні розшукові та охоронні установи тощо. Основу класифікації суб'єктів профілактичної діяльності становить передусім функціональна ознака, тобто яке місце посідає серед їх функціональних обов'язків запобігання злочинності, який реальний вплив виконуваних ними функцій діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності та злочинних проявів.

Відтак, на муніципальну поліцію покладаються важливі функції, які можна проілюструвати такими заходами: проведення патрулювання, забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів, інша багатоаспектна профілактична робота із запобігання злочинності та окремих видів злочинів.

У сучасних умовах, коли спостерігається зростання злочинів за всіма показниками [4], частина питань організації запобігання злочинам повинна належати суспільству та делегована окремій його частині, муніципальній поліції. Основний зміст такої діяльності повинен полягати в забезпеченні захисту законних прав та інтересів громадян і організацій. Для цього необхідна плідна співпраця органів місцевого самоврядування та правоохоронців, особливо в питаннях підбору, навчання та розстановки кадрів.

Прикладом взаємодії з кадрових питань органів місцевого самоврядування й правоохоронних органів може слугувати відбір кандидатів на навчання та визначення змісту навчання, системність здобуття вищої освіти й закріпленість за відповідною територією для виконання функції зі збереження правопорядку та запобігання злочинам. Так, протягом 2014–2015 рр. МВС України розроблена Концепція реформування системи її освіти. Пріоритетними завданнями щодо реалізації

концепції реформування системи освіти МВС України було визначено такі:

- здійснення розрахунків реальних кількісних потреб органів внутрішніх справ у кадрах за рівнем освіти та спеціалізації;
- розроблення сучасної моделі змісту поліцейської освіти (програми, технології, методики);
- створення навчально-практичних консорціумів (комплексів), які б поєднували заклади першого та другого рівнів освіти;
- створення системи перепідготовки фахівців, які мають базову "цивільну" освіту, відповідають певним вимогам (критеріям) для служби в поліції;
- удосконалення системи післядипломної освіти всіх категорій персоналу за посадами, рівнями та спеціалізаціями;
- збереження за вищими госпрозрахункової форми надання освітніх послуг (у перехідний період).

Необхідно зазначити, що діюча мережа навчальних закладів МВС нараховує 7 вищих навчальних закладів МВС України, 10 училищ професійної підготовки працівників міліції, 19 регіональних тренінгових центрів. Проте відомчі навчальні заклади, хоча й знаходяться на території місцевої громади, існують практично автономно.

Сьогодні органи місцевого самоврядування не зацікавлені в якісному відборі кандидатів на навчання та визначенні змісту навчання, у практичному спрямуванні різноаспектного навчання, включаючи роботу в складних умовах, зокрема в зоні АТО, у прикордонних регіонах, у зв'язку з погіршенням оперативної обстановки тощо. За таких умов очікувати їх фінансової та технічної підтримки не варто. Одночасно все частіше тривають дискусії навколо питань, пов'язаних із муніципальною поліцією: її відродження за кращими західними аналогами, і вже зараз починається підготовка правоохоронців нового типу.

За зазначених умов ми вважаємо, що участь місцевих органів може бути за такими напрямками:

- у відборі кандидатів на службу до поліції, на навчання та при визначенні змісту навчання, виходячи з регіональних потреб;
- допомога у використанні сучасних технологій як у навчанні, так і в подальшій роботі;
- практичне спрямування різноаспектного рівня підготовки;
- формування готовності до роботи в складних умовах, особливо в прикордонних містах, зонах підвищеного ризику, зокрема АТО;
- удосконалення професійної, педагогічної та практичної складових майстерності викладачів;
- розвиток та підтримка особистісних здібностей правоохоронців;

- забезпечення соціально-економічного захисту, у тому числі надання пільг та переваг при несенні служби.

IV. Висновки

Враховуючи вказане, суспільство має застосовувати всілякі засоби й сили, щоби не допустити порушень кримінального закону, утримати своїх членів від вчинення протиправних дій та стимулювати їх правослужняну поведінку. Підкреслимо, що участь громадськості завжди була, є й буде дієвим засобом впливу на злочинність, зниження її рівня, одним з важелів локалізації та нейтралізації злочинів. Тому, як нам видається, оптимальним напрямом такої діяльності є створення муніципальної поліції, яка має суттєві переваги від будь-яких воєнізованих формувань, охоронних збройних структур тощо. Одночасно органи місцевого самоврядування повинні докласти зусилля для допомоги правоохоронним органам у підборі кадрового складу, його навчанні та закріпленні за місцем служби.

Список використаної літератури

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 2. – 5 січня.
2. Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 767 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 159. – 5 вересня.
3. Шеремет О. С. Функції органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинності / О. С. Шеремет // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : мат-ли Міжнародної наук.-практ. конф., 9–10 жовтня 2014 р. – Харків : НЮА, 2014. – С. 444–447.
4. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття : монографія / О. Г. Кулик. – Київ : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2015.

Шеремет О. С. Роль органів місцевого самоуправління в кадровому забезпеченні правоохоронних органів і предупрежденні преступлений

В статье освещаются общие вопросы функций органов местного самоуправления по предупреждению преступлений, а также деятельность их отдельных органов и служб по обеспечению кадровой помощи правоохранным органам (подбор, финансовая и техническая поддержка и т. п.). Предложены пути реализации определенных функций в организации деятельности по предупреждению преступлений.

Ключевые слова: предупреждение преступлений, исполнительная власть, местное самоуправление, правоохранные органы, функции.

Sheremet O. The Role of Local Governments in the Staffing of Law Enforcement and Crime Prevention

Highlights the general issues of functions of local authorities in preventing crime through the activities of certain bodies and services for the implementation of assistance to law enforcement personnel (recruitment, financial and technical support). Ways of certain functions in the organization of the prevention of crime.

Installed measures involving public on topical issues in the field of preventing and combating crime and offense. Ascertained the willingness of the state to take the first steps towards implementing the country's municipal police. It is noted that in Ukraine have been attempts to create a so-called "people's militia", but due to lack of funding, lack of coordination and lack of support from the state, municipal police has not received distribution.

Reveals the important functions assigned to municipal police who may be illustrated by the following measures: conducting patrols, ensuring public order during mass events, another multifaceted preventive work to prevent crime and certain types of crimes.

Determined that the involvement of local bodies may be equivalent for directions: the selection of candidates for the police service, in determining the content of education and training, based on regional needs; assistance using modern technology in teaching as well as in further work; practical orientation of training; formation willingness to work in difficult conditions, especially in border towns, high risk areas; improvement of vocational, educational and practical components of skills of teachers; development and support of personal abilities of law enforcement officers; socio-economic protection, including benefits and advantages for their service.

It is concluded that local governments should make efforts to assist law enforcement agencies in the selection of personnel, its training and consolidation of the location service.

Key words: prevention of crime, the executive, local government, law enforcement agencies, functions.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 3.34.341

О. В. Гороховська

кандидат юридичних наук, доцент

І. С. Семенюк

викладач

Класичний приватний університет

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті розглянуто комплекс проблем, пов'язаних із відповідальністю за посягання на життя. Зокрема, охарактеризовано історію розвитку, сучасне кримінальне законодавство зарубіжних країн – Великої Британії, Франції та ФРН, практику його застосування. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення кримінально-правових норм, закріплених у Кримінальному кодексі України.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, вбивство, умисел, злочинна самовпевненість, злочинна недбалість, покарання.

I. Вступ

Посягання на життя історично посідали чільне місце серед інших злочинних діянь; така позиція збереглась і донині.

Порівняння правових систем різних держав надає додаткову можливість краще пізнати своє національне право. Вважається необхідним і доцільним широко використовувати досвід зарубіжних країн у процесі подальшого вдосконалення кримінального законодавства України.

II. Постановка завдання

Мета статті – узагальнено охарактеризувати законодавство Великої Британії, Франції та ФРН про відповідальність за посягання на життя, з'ясувати правову природу відповідальності, виявити тенденції та закономірності розвитку кримінального законодавства в цій сфері.

III. Результати

Проаналізовані нами держави декларують принцип, згідно з яким життя людини підлягає абсолютному захисту. Кожна людина має право на життя. Саме тому воно є об'єктом кримінально-правової охорони, у зв'язку з чим злочинні діяння, які посягають на цей об'єкт, у системі особливої частини кримінальних кодексів об'єднані в самостійні розділи (за винятком Англії, яка не має кримінального кодексу).

Найдавніший англійський закон (Закон про зраду 1351 р.) встановив відповідальність за вбивство, караючи його як "малу зраду".

Поняття "мала зрада" обмежувалося такими випадками:

- вбивство слугою свого хазяїна чи його дружини;

- вбивство дружиною чоловіка;
- вбивство особою духовного відомства прелата, якому вбивця був зобов'язаний підкорятися.

Тільки із Законом 1828 р. ці види вбивства перестали вважатися зрадою.

Закон про вбивство 1957 р. передбачив три види вбивства: *murder*, *manslaughter* і дітовбивство.

Murder можна визначити як навмисне вбивство (в українській мові поняттю *murder* відповідає термін "тяжке вбивство"), а *manslaughter* – як вбивство необережне, тому, що в деяких випадках і необережне позбавлення життя розглядається як *murder*, і, навпаки, навмисне вбивство – як *manslaughter* [6, с. 186].

Ненавмисне, хоча й випадкове, позбавлення життя розглядається як *murder*, якщо воно супроводжувало інший тяжкий злочин.

Приклад відповідальності за ненавмисне позбавлення життя як за навмисне, якщо воно супроводжувало фелонії, можна запозичити з гучної справи на початку 1935 р., що розглядалась у США, де діє та сама норма англосаксонського права. Це справа Гауптмана, якого було звинувачено у викраденні дитини авіатора Ліндберга. Оскільки в справі мали місце обставини, які дали підставу дійти висновку, що викрадач дитини під час викрадення упав разом з дитиною і при цьому забив її на смерть, то, щоб забезпечити Гауптману суворе покарання у разі визнання його винним, йому було пред'явлене звинувачення не просто у викраденні дитини (цей злочин не обов'язково карався стратою), а в ненавмисному вбивстві, що мало місце під час грабіжницького вторгнення в чуже житло.

Ненавмисне, хоча й випадкове, позбавлення життя, якщо воно супроводжувало протизаконне діяння, що не становить тяжкого злочину, кваліфікується як *manslaughter*.

Таким чином, англійському праву відомо об'єктивне ставлення у вину випадкових наслідків протизаконного діяння.

Навмисне вбивство, провоковане з боку убитого, становить *manslaughter*.

Визначальне значення для кваліфікації діяння як навмисного (тяжкого) вбивства має суб'єктивна сторона складу злочину.

Суб'єктивна сторона при тяжкому вбивстві, яка визначається як *malice aforethought*, означає намір вчинити дію, що, як усвідомлює винна особа, полягає або може полягати в заподіяння смерті будь-якій особі.

Зокрема, це може бути:

- 1) реалізований винним намір вбити певну особу, тобто потерпілого дійсно вбито;
- 2) намір убити певну особу, але не того, кого в дійсності вбито.

Так, якщо А. стріляє в Б. з наміром убити його, але, не влучивши, вбиває В., тобто особу, яку він не мав намір позбавляти життя, то смерть В. ставиться йому в провину як *murder*. При цьому неважливо, чи передбачав А. можливість того, що потрапить у В., чи уявляв це неймовірним, чи навіть не знав про те, що В. перебуває поруч; важливо, що А. мав намір убити (*mens rea*) і здійснив цей намір (*actus reus*);

3) намір без конкретно наміченої жертви вбивства (наприклад, першого зустрічного);

4) намір вчинити дію, що могла заподіяти смерть, і винний усвідомлював це (непрямий намір).

Ці аспекти відображають зміст поняття *malice aforethought*. Поєднує їх ознака передбачення наслідків своїх дій. Але загальне право противилося цій доктрині й виявляло тенденцію кваліфікувати як *murder* дії, вчинені без передбачення, але результат у вигляді смерті потерпілого настав.

За загальним правом як *murder* кваліфікують два випадки: заподіяння смерті під час опору законному арешту або під час вчинення іншого тяжкого злочину.

Закон про вбивство 1957 р. передбачив застосування цих тенденцій загального права, зазначивши у п. 1 ст. 1, що вбивство, вчинене в процесі чи під час вчинення іншого злочину, може кваліфікуватися як *murder*, тільки якщо це вбивство передбачувалося винним.

До 1965 р. припустимим за законом покаранням за тяжке вбивство була страта, за винятком випадків, коли засудженому не виповнилося 18 років чи якщо засуджена жінка вагітна.

Дітовбивство до 1922 р., якщо воно було навмисним, каралось як *murder*. Уперше закон 1922 р. встановив поняття дітовбивства

як привілейованого злочину. Таким воно визнавалося в тому разі, якщо буде встановлено, що під час вчинення дії або недогляду, наслідком якого була смерть новонародженої дитини, мати ще не оправилася після пологів і її психіка перебувала внаслідок цього в невірноваженому стані.

21 липня 1936 р. у Лондоні в Центральному кримінальному суді слухалася справа про вбивство дитини віком понад 3 тижні. Було встановлено, що вбивство вчинено матір'ю в післяпологовому стані. З цього приводу суддя, який визнає при розгляді справи, заявив про бажаність зміни закону, що вважає привілейованим вбивство новонародженої дитини, а післяпологовий стан, як зазначають медичні авторитети, може продовжуватися цілий місяць після пологів. Законодавець у такому разі пішов далі від цього побажання: слова "новонародженої дитини" новий закон замінив словами "дитини, що не досягла 12 місяців", а суб'єктивний стан матері, що призводить до визнання вбивства привілейованим злочином, характеризується словами: "якщо під час вчинення дії чи недогляду рівновага її розуму була порушена внаслідок того, що вона не цілком оправилася після народження дитини чи внаслідок неправильного виділення молока після народження дитини".

На сьогодні дітовбивство карається як *manslaughter*.

Англійське право окремо передбачає умертвіння ще ненародженої дитини (*child destruction*) і знищення плоду (аборт).

Для запобігання злочинам цього роду і був виданий закон 1929 р., відповідно до якого особа, винна в тому, що з метою позбавити життя дитини, яка могла би народитися живою, навмисною дією умертвити дитину раніше, ніж вона почне самостійне існування від матері, підлягає покаранню каторжними роботами безстроково (на сьогодні тюремним ув'язненням). Крім того, каторжними роботами безстроково як максимальним покаранням каралося за законом 1861 р. застосування отрути або іншої будь-якої шкідливої речовини, інструмента чи інших засобів для того, щоб викликати викидень. При цьому однаково карались як вагітна жінка, що застосувала ці засоби, так і інша особа, що протизаконно застосувала їх до жінки з метою абортів, і навіть у тому випадку, якщо насправді жінка не виявилася б вагітною. Таким чином, закінчений злочин – застосування абортівних засобів незалежно від результату. Тільки в тому разі, якщо жінка застосувала б той чи інший засіб, вважаючи, що він може викликати аборт, хоча насправді він для цього непридатний, вона могла бути визнана винною в замаху на цей злочин. Каторжними роботами до 5 років каралась особа, що доставить іншій особі речо-

вину чи інструмент, знаючи, що йдеться про протизаконне їх використання для того, щоб настав викидень.

У палату лордів був внесений і пройшов перше читання законопроект лорда Сілкіна про виключення відповідальності за аборти: 1) у випадках, якщо народження дитини загрожує фізичному чи психічному здоров'ю матері; 2) пов'язане з небезпекою фізичного каліцтва, фізичної чи психічної ненормальності дитини; 3) якщо здоров'я матері або соціальні умови її життя такі, що не дають змоги покласти на неї відповідальність за виховання дитини; 4) якщо вагітність жінки настала в результаті злочинного посягання.

Головним, за що цей законопроект зазнав критики в палаті лордів, є відсутність достатніх гарантій проти зловживань з боку лікарів. Висловлювалися також заперечення проти того, щоб дозволити аборти через несприятливі соціальні умови життя матері.

Англійське право до 1961 р. визнавало самогубство як фелонію, якщо воно було вчинено в здоровому розумі й твердій пам'яті. Самогубець з 1824 р. підлягав похованню вночі без застосування обрядів церковного поховання. Замах на самогубство вважався місдміномором і карався в'язницею.

Підбурювач до самогубства карався як винний у навмисному вбивстві, якщо особа, схилена ним до самогубства, покінчила з собою в його присутності. Так, згідно з попереднім законодавством, тобто до 1961 р., якщо дві особи, погодившись вчинити самогубство, приймуть отруту разом або зроблять спробу втопитися і з них тільки одна загине, та особа, що пережила іншу, визнавалася винною у навмисному вбивстві.

Якщо будь-кого буде вбито на його власне прохання іншим, то перший не вважається самогубцем, а останній є таким, що вчинив навмисне вбивство.

У 1870 р. було скасоване правило про конфіскацію майна самогубців.

З 1961 р. кримінальну відповідальність за самогубство було скасовано. Стаття 2 Закону 1961 р. передбачає кримінальну відповідальність осіб, що схилиють будь-кого вчинити самогубство чи сприяють їм у цьому. Винні в таких діях підлягають тюремному ув'язненню на термін до 14 років.

Питання про "спільне самогубство" за домовленістю регулюють на сьогодні Законом про вбивства 1957 р., згідно з яким вбивство будь-якої особи іншою особою на підставі їх домовленості про спільне самогубство карається не як тяжке (до Закону 1957 р.), а як просте вбивство (*manslaughter*).

Кримінальний кодекс Франції 1994 р., який змінив Кодекс Наполеона 1810 р., виділяє навмисне убивство і ненавмисне посягання на життя.

Згідно зі ст. 221-1 КК Франції, навмисне вбивство являє собою навмисне позбавлення життя іншої людини. Кримінальне законодавство Франції виділяє три ступеня навмисної вини: передумисел, невизначений умисел і спеціальний умисел. Навмисне вбивство, вчинене з передумислом (заздалегідь обміркованим умислом), становить переднавмисне вбивство й карається суворіше.

Обставини, що обтяжують відповідальність за навмисне вбивство:

- вчинення вбивства до здійснення іншого злочину, після нього чи в процесі його вчинення;
- вчинення вбивства, що сприяє втечі злочинця чи безкарності виконавця або співучасника;
- вбивство неповнолітнього до п'ятнадцяти років;
- вбивство родича за висхідною лінією за законом, за народженням, або прийомних батька чи матері;
- вбивство безпомічної особи (старого, хворого або вагітної жінки);
- зґвалтування або інші акти жорстокості, що передували вбивству;
- вбивство судді, адвоката, представника влади у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків;
- вбивство свідка або потерпілого з метою перешкодити їм оскаржити чи дати свідчення в суді.

Специфіка французького права виявляється й у призначенні покарання. Так, навмисне вбивство карається довічним тюремним ув'язненням, однак особа може бути звільнена після закінчення періоду надійності, тривалість якого для простого навмисного вбивства становить вісімнадцять років. При вчиненні кваліфікованого навмисного вбивства період надійності може бути збільшено на термін до тридцяти років спеціальним рішенням суду присяжних.

Як самостійний вид навмисного вбивства французький законодавець виділяє отруєння. Отруєнням, згідно зі ст. 221-5 КК Франції, є посягання на життя іншої людини шляхом використання чи призначення таких речовин, що можуть спричинити смерть. Цей злочин карається тюремним ув'язненням на термін до тридцяти років.

Поряд з основним покаранням у вигляді позбавлення волі за вчинення навмисного вбивства особі можуть бути призначені такі додаткові покарання:

- 1) заборона перебувати на державній службі;
- 2) позбавлення політичних, цивільних, сімейних прав на певний строк;
- 3) заборона проживати в місцях, визначених судом;
- 4) конфіскація небезпечних (шкідливих) предметів чи рухомого майна.

Кримінальний кодекс Франції також встановлює відповідальність за неумисне посягання на життя, але визначити його, на відміну від умисного вбивства, важче.

Хоча загалом КК Франції увібрав у себе все найкраще, що було вироблено в кримінально-правовій доктрині й судовій практиці Франції, у теорії та практиці інших держав, а також у сфері міжнародного права, він не розкриває поняття вини і її форм, за винятком передумислу, хоча законодавець досить часто використовує в тексті поняття “навмисне”, “необережне”, “недбалість”. Поняття ненавмисної вини законодавець намагається визначити шляхом перерахування можливих варіантів поведінки в книзі другої законодавчої частини кодексу “Злочини і проступки проти людини”. До цього прийому він, зокрема, звертається при викладі диспозиції ненавмисного заподіяння смерті в ст. 221-6 КК Франції: заподіяння іншій людині смерті з необачності, необережності, неухважності, недбалості або погрішності щодо обов’язку з безпеки чи обережності, визначеному законом або регламентом, утворює ненавмисне вбивство” [5, с. 153].

Фізична особа, яка винна у цьому злочині, карається тюремним ув’язненням на строк до трьох років та штрафом [3, с. 90]. Крім того, призначають додаткові покарання:

- 1) позбавлення або анулювання прав водія на строк не більше 5 років;
- 2) конфіскація зброї або заборона на строк не більше 5 років зберігати чи носити зброю;
- 3) позбавлення дозволу на полювання із зброєю на строк не більше ніж на 5 років добиватися видачі нового дозволу.

За кримінальним законодавством Франції юридичні особи визнаються суб’єктами злочинів, але кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає кримінальної відповідальності фізичних осіб, які були виконавцями або співучасниками при вчиненні тих самих дій.

Юридичним особам, які винні в навмисному посяганні на життя, призначають такі покарання, як штраф; віддання під судовий нагляд; конфіскація знаряддя злочину; заборона здійснювати діяльність, за якої вчинено злочин; афішування судового рішення.

Нещодавно у Франції великий резонанс викликала така справа. 86-річна Марія Бертелот, яка мешкала у містечку Тонне-Шарант, була розірвана п’ятьма стафордширськими бультер’єрами під час прогулянки. Як з’ясовано, собак, які належать 36-річній Еліан Марсо та її 20-річному сину Антоні, залишили на вулиці без догляду. Власників було звинувачено в навмисному посяганні на життя, а собак – знищено [2, с. 3].

Кримінальний кодекс ФРН відносить до вбивства позбавлення волі іншої людини шляхом активних дій чи бездіяльності, яке було вчинено умисно. Якщо не встановлено наявності у винної особи умислу на позбавлення іншої людини життя, особа нестиме відповідальність за необережне вбивство [7, с. 59].

Відповідальність за вбивство з необережності встановлюється розділом шістнадцятим “Злочинні діяння проти життя”. Ст. 222 КК ФРН відзначає, що особа, яка з необережності позбавляє життя іншу особу, карається позбавленням волі на строк до 5 років або грошовим штрафом [7, с. 132].

Кримінальне законодавство Німеччини приділяє чимало уваги при кваліфікації необережного вбивства встановленню причинного зв’язку між діями винного та смертю потерпілого. Зазначається, що дії не обов’язково повинні бути безпосередньою причиною смерті потерпілого. Втручання до причинності третіх осіб не виключає відповідальності винного за необережне заподіяння смерті [4, с. 26].

У 1990 р. у зв’язку з об’єднанням Німеччини припинив дію Кримінальний кодекс Німецької Демократичної Республіки від 12 січня 1968 р., але слід зазначити, що в частині встановлення кримінальної відповідальності за необережне позбавлення життя він був більш прогресивним, ніж КК ФРН. Стаття 114 КК НДР передбачала кваліфіковане вбивство з необережності: вбивство декількох осіб і випадки, коли необережне вбивство було вчинено внаслідок грубого порушення правил охорони життя та здоров’я людей або якщо винний особливо безвідповідально порушив обов’язки, що випливали з побутових правил. Однак цю загальну норму треба було відрізнити від спеціальних (необережного порушення правил охорони здоров’я та праці, яке спричинило смерть (абз. 2 і 3 ст. 193) та порушення правил руху на транспорті, яке спричинило смерть (ст. 196 КК НДР) [1, с. 59].

IV. Висновки

Таким чином, аналіз кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за необережне позбавлення життя, дає змогу зробити певні висновки щодо загальних тенденцій розвитку кримінального законодавства деяких зарубіжних держав.

Кримінальні кодекси всіх держав (за винятком Англії, законодавство якої не є кодифікованим) передбачають відповідальність за посягання на життя у перших розділах Особливої частини. Це свідчить про те, що життя людини визнається найціннішим об’єктом кримінально-правової охорони.

Порівняння норм Особливої частини КК України, які встановлюють відповідальність за умисне вбивство і вбивство з необереж-

ності, дає змогу зробити висновок, що національне право України є цілком сучасним і відповідає європейському як за формою, так і за змістом.

Отже, аналіз кримінально-правових норм Англії, Франції та ФРН, що встановлюють відповідальність за посягання на життя, висвітлює і питання, на які необхідно звернути увагу під час вдосконалення українського права.

Список використаної літератури

1. Гельфер М. А. Уголовное право зарубежных социалистических стран. Часть особенная : учеб. пособ. / М. А. Гельфер. – Москва : ВЮЗИ, 1978. – 95 с.
2. Джеджула А. Стая стаффордширских бультерьеров разорвала 86-летнюю старушку / А. Джеджула // Факты и комментарии. – 2000. – № 105 (0682). – С. 3.
3. Навроцкий В. О. Кримінальне законодавство зарубіжних держав: питання Особливої частини / В. О. Навроцкий. – Львів : Юридичний факультет ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 56 с.
4. Новый Уголовный кодекс Франции. – Москва : Юридический колледж МГУ, 1993. – 212 с.
5. Полянский Н. Н. Уголовное право и уголовный суд Англии / Н. Н. Полянский. – Москва : Юрид. лит., 1969. – С. 306.
6. Серебренникова А. В. Преступные деяния против жизни по УК ФРГ / А. В. Серебренникова // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. – 1997. – № 3. – С. 59.
7. Уголовный кодекс ФРГ : пер. с нем. – Москва : Зерцало, 2000. – 202 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2015.

Гороховская Е. В., Семенюк И. С. Ответственность за посягательство на жизнь: зарубежный опыт

В статье исследуется комплекс проблем, связанных с ответственностью за посягательство на жизнь. В частности, характеризуется история развития, современное законодательство зарубежных стран – Великобритании, Франции, ФРГ, практика его применения. Разрабатываются рекомендации по совершенствованию уголовно-правовых норм, закрепленных в Уголовном кодексе Украины.

Ключевые слова: уголовное право, уголовная ответственность, умысел, преступная самонадеянность, преступная небрежность, наказание.

Gorokhovska O., Semenyuk I. Responsibility for Violence to Life: Foreign Experience

The article investigates a number of theoretical and practical problems aimed at the establishment of violence for life. Particularly, the history of development, modern criminal legislation of foreign countries – Great Britain, France, Germany, practice of its application is characterized. The objective and subjective attributes of homicide by misadventure are analyzed. The work possesses a number recommendations aimed at the improvement of the Ukrainian Criminal Legislation as to the rules of criminal law fixed in the Criminal code of Ukraine.

Violence to life or criminal homicide takes many forms including accidental or purposeful murder. The crime committed in a criminal homicide is determined by the mental state of the committing person and the extent of the crime. Murder, for example, is usually an intentional crime. In many cases, homicide may in fact lead to life in prison and or even capital punishment.

Varying by jurisdiction, a homicide that occurs during the commission of a crime may constitute murder, regardless of the actor's mental state with regard to the killing. This is known, in Great Britain, as the felony murder rule. Much abbreviated and incomplete, the felony murder rule says that one committing a felony may be guilty of murder if someone, including the felony victim, a bystander or a co-felon, dies as a result of his acts, regardless his intent-or lack thereof-to kill.

Criminal homicides also include voluntary and involuntary manslaughter. An example of voluntary manslaughter is hitting someone with an intent to kill them, whereas involuntary manslaughter is unintentionally causing their death. The perpetrator does not receive the same legal action against them as a person convicted of murder.

Key words: criminal law, criminal responsibility, intent, self-confidence, negligence, punishment.

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

УДК 340.114

З. П. Равлінко

викладач

Правничий коледж Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРИЧИНИ ТА ПІДСТАВИ ДИСКРИМІНАЦІЙНОГО ПОВОДЖЕННЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Статтю присвячено загальній характеристиці причин і підстав дискримінаційного поводження. Обґрунтовано, що причинами дискримінаційного поводження є такі соціальні (економічні, політичні, ідеологічні та інші) чинники впливу на формування та виникнення юридичної нерівності, які не мають об'єктивного й розумного виправдання та можуть залежати як від волі конкретного суб'єкта, так і не залежати від неї. Запропоновано виділяти суто об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні та суб'єктивні причини дискримінації. Встановлено, що підставами дискримінаційного поводження виступають особливості, характеристики, ознаки певних осіб чи їх правового статусу (вік, стать, раса, колір шкіри, стан здоров'я, походження, мова, переконання тощо).

Ключові слова: заборона дискримінації, причини дискримінаційного поводження, підстави дискримінаційного поводження.

I. Вступ

Традиційно в юридичній науці під причинами правопорушень (а дискримінаційне поводження ми відносимо саме до останніх) розуміють ті соціальні явища дійсності, які зумовлюють або полегшують вчинення правопорушень [17, с. 160]. Відтак, існування таких явищ, так званих чинників, факторів, може зумовлювати виникнення юридичної (правової) нерівності та дискримінації.

Немає сумнівів, як зазначає І. Козліхін, що "утвердження рівності серед нерівних, тобто рівності юридичної, – найважливіша функція права. Воно дійсно виникло з появою нерівності, але аж ніяк не для того, щоб увічнити його" [11, с. 75]. Відтак, видається, що позитивне право може як породжувати юридичну нерівність, так і її усувати.

У різні історичні епохи можна спостерігати відмінність уявлень про справедливість у ставленні одних людей до інших. Якщо в епоху рабовласництва, феодалізму справедливим вважалося нерівне правове становище класів, станів, інших соціальних груп, то в сучасному суспільстві проголошується формальна рівність людей незалежно від статі, раси, національності, мови, переконань, походження, майнового й посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, належності до громадських об'єднань, а також інших обставин. Проте, незважаючи на

це, в суспільстві продовжує існувати як юридична нерівність, так і дискримінація.

Безумовно, виникнення й існування дискримінаційного поводження мають історичне підґрунтя. Несприйняття чужинців і їх дискримінація, на думку І. Бершова, зумовлені тим, що ті часто намагалися захопити певну територію, майно, військо чи впроваджували в нове для них суспільство свої традиції та вносили інші зміни [3].

Проте, суто історичними причинами пояснити явище дискримінації навряд чи можливо. Вочевидь, в основі дискримінації лежить низка взаємопов'язаних економічних, політичних та інших соціальних причин. Вони можуть існувати як короткочасно, так і впродовж тривалого проміжку часу. Так чи інакше, за час існування таких причин у представників деяких соціальних груп може сформуватися світогляд, який характеризується стереотипним сприйняттям певних особливостей, ознак тих чи інших осіб, внаслідок якого ці особливості й ознаки стають недоліками їхніх "носіїв", що власне й зумовлює дискримінацію останніх порівняно з тими особами, які таких характеристик не мають.

II. Постановка завдання

Всебічне пізнання феномена дискримінації, а також розроблення заходів щодо запобігання та протидії їй навряд чи можливі без звернення до дослідження чинників, що зумовлюють виникнення й існування юридичної нерівності загалом і дискримінаційного

поводження зокрема, а також ознак, за якими здійснюється дискримінація. Метою статті є розкриття деяких загальнотеоретичних властивостей причин і підстав дискримінаційного поведіння з особою.

III. Результати

У науковій літературі дослідженню причин соціальної та, зокрема, юридичної нерівності людей приділялося чимало уваги. Так, на думку деяких софістів античності (Каллікл, Критій), правова нерівність зумовлена існуючими в суспільстві аристократичними й тиранічними уявленнями про свободу як про право “найкращих” на привілеї, право сильних управляти слабкими тощо. До слова, таку позицію поділяв і М. Бердяєв у XX ст. [2, с. 68, 75, 128].

Т. Мор вказував на три причини соціальної нерівності та зростання зубожіння: часті війни, в результаті яких з'являється багато інвалідів, які втратили працездатність унаслідок поранень; паразитичний спосіб життя правлячої верхівки, яка живе за рахунок інших людей; процес обгородження, який призвів до масової експропріації та зубожіння дрібних землевласників [22, с. 105–106].

Основні причини правової нерівності в епоху просвітництва теж вбачалися, насамперед, у матеріально-становому розшаруванні суспільства. Причому радикальна зміна такого розшарування, надання дозволу на все одним і забирання всього в інших, як зазначав Е. Сійєс, є достатньою для того, щоби зруйнувати єдність суспільства [19, с. 27]. Згодом унаслідок буржуазних революцій були проголошені, зокрема, принципи свободи, справедливості, вроджених і невідчужуваних прав людини, чим було усунуто деякі прояви правової нерівності, проте не забезпечено її повну нейтралізацію.

У радянський період акцент на майновій нерівності як на причині юридичної нерівності здебільшого зберігся. Так, Г. Мальцев писав, що правова нерівність у капіталістичних державах зумовлена, насамперед, нерівним майновим становищем осіб. Незважаючи на формальне проголошення принципів рівноправності, рівності перед законом, існували й існують елементи дискримінації щодо осіб певної раси, національності або походження [15, с. 34–35].

Сучасні вчені, розглядаючи питання про причини юридичної нерівності, пропонують різні наукові підходи. Так, Є. Бирдін пов'язує причини юридичної нерівності з принципом соціальної справедливості. На його думку, законодавець з метою її забезпечення закріплює у нормах права як рівність, так і нерівність. Така правова нерівність є наслідком цілеспрямованих свідомих дій, спрямованих на утвердження соціальної справедливості. Іншою причиною юридичної нерівності, з погляду того ж автора, виступає не-

досконалість законодавства та правозастосовної практики. Перша група причин породжує правову нерівність, що відповідає вимогам справедливості, а інша – таку, що не відповідає. Конкретними ж причинами юридичної нерівності виступають стать, вік, стан здоров'я, рід занять, соціальний статус, посадове становище, судимість, місце проживання, національність тощо [5, с. 55–56]. Зокрема, М. Козюк також зазначає, що причинами правової нерівності людей виступають місце проживання, національність, стать, вік, професія, судимість тощо [12, с. 76–85].

Прикметно, що дискримінацію у світлі соціальної несправедливості розглядали й інші вчені. Наприклад, на думку Л. Закураєвої, значущість проблеми соціальної справедливості та дискримінації – виду соціальної несправедливості сучасної епохи – зумовлена низкою чинників: світовою фінансово-економічною кризою, що загострила глобальний характер питання соціальної справедливості; зростанням ступеня зв'язаності соціумів сучасного світу, що виявляється, зокрема, у збільшенні прозорості міжнародних кордонів і внаслідок чого інтенсифікується нелегальна міграція; “глобальним політичним пробудженням мас”, яке досить рельєфно проявилось відносно нещодавно у феномені революцій “арабської весни” [9, с. 23].

Дехто зазначає, що дискримінація ґрунтується на страху й невігластві, зумовлених відмінностями між людьми або групою людей, а також на остраху, заснованому на незнанні реального значення цих відмінностей і їх наслідків для інших людей і соціальних груп [1, с. 102]. Крім того, причинами дискримінації виділяють: досягнення медичних технологій (нові репродуктивні технології, тести генетичних даних тощо), соціальний тиск (у випадку створення сім'ї, здобуття освіти, влаштування на роботу тощо), наявність ієрархії та стратифікації в суспільстві [4].

Н. Присекіна запропонувала розподіляти причини дискримінації на об'єктивні (не залежать від особистих якостей індивіда) та суб'єктивні (залежать від таких якостей). До об'єктивних причин автор відносить: традиції та звичаї; низький рівень економічного, політичного, соціального розвитку деяких держав; недосконалість національного законодавства та практики його застосування; неефективну діяльність органів і організацій, покликаних захищати права людини; відсутність дієвих заходів забезпечення невідворотності й своєчасності відповідного державного чи іншого реагування на кожен випадок порушення прав людини; обмежену наявність або повну відсутність ефективних заходів запобігання порушенню таких прав; надання пільг, гарантій і компенсацій окремим категоріям громадян [16, с. 81].

А суб'єктивні причини, на думку Н. Присекіної, насамперед, стосуються таких характеристик людини, як раса, колір шкіри, мова, національність, національне чи соціальне походження, соціальний статус, стать, сімейний стан, ідеологічні погляди, політичні думки, релігія, приналежність до профспілок, вік, непрацездатність, погашена судимість, особисте життя, сексуальна орієнтація тощо. Так, наприклад, поширена диференціація за ставовою ознакою може залежати від сформованих історично традицій у державі (розмежування професій на традиційно чоловічі та традиційно жіночі), економічної кризи чи зростання безробіття (коли трудовий договір із заміжними жінками розривається з причини їх стабільного економічного становища за рахунок працюючих чоловіків) [16, с. 81].

Цікавим видається підхід до розуміння причин дискримінаційного поводження, запропонований М. Супруною. Так, глибокі причини дискримінації криються у природі людини, а також у низці базових установок і схем розвитку суспільства, держави та світового співтовариства [21, с. 101]. На думку вченої, всі причини дискримінації можна розподілити на дві групи: перша група – суб'єктивні причини, тобто зумовлені внутрішніми, емоційно-психологічними, моральними, освітніми, матеріальними та іншими особистісними атрибутами конкретного суб'єкта – носія дискримінації; другу групу становлять об'єктивні передумови дискримінації – комплекс політико-правових подій, фактів і тенденцій, які не мають певної особистісно-атрибутивної мотивації [21, с. 111]. До таких об'єктивних причин віднесено, зокрема, властиве людині прагнення до самовдосконалення (що фактично унеможливає досягнення абсолютної рівності в суспільстві, незважаючи на будь-яке правове регулювання); “пасивну альтернативність права” – безконфліктну автономність існування нормативних приписів і суб'єктів права, яким ці приписи адресовані (існує багато інститутів права, частота звернення до яких настільки мала, що можна вести мову про їх фіктивне існування). Так, Л. Фрідмен відзначає, що “накази, команди і норми порожні та безглузді, поки що-небудь не відбувається, поки вони не змушують що-небудь рухатися” [23]. Відтак, створення нормативних приписів, спрямованих на забезпечення недискримінації і які не знаходять втілення в реальній дійсності, а залишатимуться “правом у книгах” (термін запроваджений Р. Паундом), може бути однією з причин існування дискримінаційного поводження в юридичній практиці.

Крім того, надмірна інтенсивність і наполегливість юридичного (нормативно-правового) втручання, як зазначає М. Супрунова,

може слугувати не лише джерелом удосконалення й оновлення юридичної інфраструктури, а й зумовлювати розчарування у дієвості такого втручання. А юридико-технічна недосконалість нормативно-правових приписів і фактична недосконалість (неефективність) передбачених у них механізмів здійснення існуючих інститутів права може стати причиною дискримінаційного поводження щодо окремих суб'єктів у певних сферах суспільних відносин [21, с. 117–118].

На нашу думку, причини юридичної нерівності можна умовно поділити на об'єктивні й суб'єктивні. Об'єктивні причини – це такі чинники впливу на формування та виникнення юридичної нерівності, які не зумовлені особистісними мотивами та не залежать від волі конкретного суб'єкта (недосконалість позитивного права та практики його застосування; правові звичаї та традиції; рівень забезпечення прав людини тощо). Усі об'єктивні причини юридичної нерівності умовно можна розподілити на суто об'єктивні (рівень розвитку держави) й об'єктивно-суб'єктивні (відсутність дієвих механізмів реалізації правових норм).

Так, традиційною проблемою багатьох, якщо не всіх, суспільств було встановлення для жінок особливого статусу. Ще у давньоримській державі жінки були обмежено дієздатними й перебували під владою опікуна, оскільки вважалося, що вони спроможні відповідати за свої дії. Згодом погляди на цю проблему істотно змінилися, і з 70-х рр. XIX ст. у законодавстві європейських країн впроваджувалися інститути, спрямовані на забезпечення особистої майнової самостійності жінок. Так, закони Великобританії (1870, 1882 і 1893 рр.), Швеції (1874 р.), Данії (1880 р.), Франції і Швейцарії (1907 р.) значно поліпшили правове становище жінки в родині, скасувавши низку патріархальних норм сімейно-шлюбного життя. У подальшому дедалі активніше почали створюватися юридичні норми, які врівноважують правове становище жінки й чоловіка в суспільстві (Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. [13], Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” від 8 вересня 2005 р. [8] тощо).

Оскільки рід занять, посадове становище визначають обсяг прав і обов'язків конкретних осіб, то, наприклад, певна посада визначає спеціально-правовий статус особи, яка її обіймає. Аналогічно правове становище людей різного віку та стану здоров'я може бути нерівним: хворобливий стан особи може бути підставою для юридичного обмеження реалізації нею певних прав (так, сліпий не може бути снайпером; німий – викладачем у ВНЗ). Такі спеціальні статуси, встановлені за певними ознаками (вік, стан

здоров'я тощо), відрізняються між собою колом юридичних прав і обов'язків, а отже, є причиною юридичної нерівності в суспільстві.

Крім того, досвід минулого показує, що юридична нерівність часто була наслідком не лише дії відповідних матеріальних правових норм, які утверджували таку нерівність, а й відсутності дієвих механізмів забезпечення функціонування тих правових норм, які таку нерівність усували.

До суб'єктивно-об'єктивних причин юридичної нерівності слід також віднести і причини ідеологічного характеру. З одного боку, ідеологія існує об'єктивно відносно конкретного суб'єкта, а з іншого – її формування та вплив визначаються певними суб'єктами, їх соціальними групами.

Суб'єктивні ж причини – це такі чинники впливу на формування та виникнення юридичної нерівності, які зумовлені внутрішніми переконаннями певного суб'єкта чи групи суб'єктів і залежать від їх волі (як-от: прагнення особи до самовдосконалення, рівень правової культури й освіченості відповідного суб'єкта).

У світлі вищезазначених наукових позицій можна стверджувати, по-перше, про те, що *причини правової нерівності не обов'язково є причинами дискримінації*. Так, для правової нерівності можуть існувати об'єктивні й розумні підстави, тоді як дискримінаційне поводження не має таких підстав.

По-друге, у наведених авторів без достатніх підстав ототожнені причини й підстави юридичної нерівності. Так, *певні характеристики суб'єктів права (вік, стать, стан здоров'я, місце проживання, національність тощо), за якими проводиться розмежування різних груп останніх у юридичній практиці, внаслідок чого може утверджуватися правова нерівність, не є, на наш погляд, причинами такої нерівності, а лише підставами для її встановлення*. Причини ж правової нерівності – це, насамперед, ті соціальні чинники (економічні, політичні, ідеологічні тощо), які зумовлюють виникнення й існування юридичної нерівності, що може бути виявлена на підставі певних ознак, якостей та інших характеристик суб'єкта.

По-третє, *причини дискримінаційного поводження також бувають не лише власне об'єктивними* (наприклад, недосконалість юридичної практики) *та об'єктивно-суб'єктивними* (скажімо, дії правотворчих суб'єктів), *а й суто суб'єктивними*. Останні засновані, зокрема, на стереотипному сприйнятті певних особливостей (ознак, якостей) людини, яке дає змогу без розумного обґрунтування проводити розмежування між тими, хто характеризується такими особливостями, і тими, хто відповідними ознаками, якостями не наділений.

Стосовно підстав дискримінаційного поводження, то, як зазначалося, на наш погляд, такими є ті характеристики (особливості, ознаки) суб'єктів права чи їх правового статусу, за якими здійснюється дискримінація. Фактично, такі підстави вбачаються в ознаках, за якими нормативно забороняється дискримінаційне поводження. Останні умовно розподіляють на *“захищені”* (прямо передбачені в міжнародних і національних актах) та *“незахищені”* (інші ознаки, за якими дискримінація заборонена, але які прямо не зазначаються в юридичних актах). Наприклад, Статутом ООН [20] передбачено чотири *“захищені”* ознаки: раса, стать, мова і релігія (ч. 3 ст. 1). З прийняттям Загальної декларації прав людини [7] перелік підстав дискримінаційного поводження суттєво зріс. До них були віднесені (ст. 2): раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне чи соціальне походження, майнове, станове або інше становище, політичний, правовий чи міжнародний статус країни або території, до якої належить людина.

Ще більша кількість *“захищених”* ознак, за якими забороняється дискримінація, згадується у Принципах ООН захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги від 17 грудня 1991 р. [18] (розділ *“Застосування”*): раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне, етнічне чи соціальне походження, юридичний або соціальний статус, вік, право власності, народження.

У науковій літературі висловлюється обґрунтована думка, що чинником, який обмежує застосування заборони дискримінації, може бути вичерпний перелік підстав відповідного поводження [26, с. 120]. На доказ цього наведено міжнародні договори, що містять вичерпний перелік дискримінаційних підстав (наприклад, у ст. 3 Конвенції про статус апатридів 1954 р. [14] згадуються такі підстави дискримінаційного поводження, як раса, релігія та країна походження). Однак використання у цих договорах вичерпного переліку ознак, за якими заборонена дискримінація, зумовлено, насамперед, специфікою суб'єктів, які підлягають захисту. Це, як зазначає О. Вашанова, жодним чином не може обмежити сферу дії принципу недискримінації, оскільки більшість універсальних і регіональних міжнародних актів, що гарантують права й основоположні свободи людини (Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Міжнародні пакти про права людини 1966 р., Американська конвенція про права людини 1969 р., Африканська хартія прав людини і народів 1981 р.), містять відкритий (невичерпний) перелік ознак, за якими забороня-

ється дискримінація [6, с. 42–43]. Відтак, на національному рівні додатково можуть заборонятися інші підстави дискримінаційного поводження, ніж ті, що заборонені чинними для відповідної держави міжнародними договорами. Зокрема, як вказує І. Кисельов, Бельгія закріпила додатково заборону дискримінації у сфері праці з підстав сімейного стану, приналежності до профспілок, віку, особистого життя; Канада – з підстав віку, непрацездатності, сексуальної орієнтації; Франція – з підстав сімейного стану, належності до профспілок, віку, непрацездатності, погашення судимості, особистого життя, сексуальної орієнтації; Японія – з підстав сімейного стану, вагітності, належності до профспілок і віку [10, с. 119].

Рішенням від 9 червня 1976 р. у справі “Engel v. Netherlands” [24] Європейський суд з прав людини розглянув, зокрема, питання про те, чи може військове звання бути забороненою ознакою дискримінації. Він відзначив, що “перелік ознак, зазначених у ст. 14 Конвенції (про захист прав людини і основоположних свобод. – авт.) є ілюстративним, а не вичерпним, що впливає зі слів “anygrounds such as” – “будь-яка ознака, така як” (п. 72 рішення). Суд також визнав, що слово “ознака” (status) може включати й військове звання. Цю ж позицію Європейський суд з прав людини підтвердив і в рішенні від 28 листопада 1984 р. у справі “Rasmussen v. Denmark” [25], зазначивши, що необов’язково досліджувати, за якою ознакою оспорювана різниця у поводженні має місце, оскільки “перелік ознак, зазначених у ст. 14 не є вичерпним” (п. 34 Рішення).

Аналізуючи міжнародні документи, О. Вашанова розподілила підстави дискримінаційного поводження на дві групи: природні й соціальні. Перші (до яких віднесено фізіологічні та психологічні особливості людини) умовно розподілено на вроджені та набуті. До вроджених належать: стать, раса, колір шкіри, генетичні характеристики (перші три з них згадані майже в усіх міжнародних актах, які стосуються заборони дискримінації), а до набутих – здоров’я, працездатність та інвалідність.

Соціальні підстави автор також класифікує на декілька підгруп: 1) ознаки, які стосуються духовного й інтелектуального буття людини, зумовленого її вільною волею (релігія, віросповідання, політичні та інші переконання); 2) ознаки, що характеризують належність людини до певної соціальної групи (національне, родове, етнічне, соціальне й інше походження, приналежність до меншин, народження, країна походження, громадянство й мова). Перелік цих ознак може уточнюватися залежно від певної дискримінаційної практики. Так, “належність до меншин” може конкретизуватися, наприклад,

належністю до племені, касті, сексуальної меншини; 3) ознаки, що визначають становище людини у суспільстві (економічне, матеріальне, майнове, станове та інше положення, правовий і соціальний статус, належність до виробничого сектору) [6, с. 39–40].

IV. Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що причинами дискримінаційного поводження є такі соціальні (економічні, політичні, ідеологічні та інші) чинники впливу на формування та виникнення юридичної нерівності, які не мають об’єктивного й розумного виправдання і можуть як залежати від волі конкретного суб’єкта, так і не залежати від неї. З огляду на це, запропоновано виділяти суто об’єктивні, об’єктивно-суб’єктивні й суб’єктивні причини дискримінації.

Натомість, підставами дискримінаційного поводження виступають особливості, характеристики, ознаки певних осіб чи їх правового статусу (вік, стать, раса, колір шкіри, стан здоров’я, походження, мова, переконання тощо). Іншими словами, підстави дискримінації вказуються на мотиви дискримінаційного поводження, тоді як причини останнього є більш глибокими й визначають можливість його здійснення за певними підставами.

Список використаної літератури

1. Аметистов Э. М. Международная защита прав человека и их нарушения в капиталистических странах. Научно-аналитический обзор / Э. М. Аметистов, Е. В. Клинова, Е. А. Шахунянц. – Москва, 1981. – 173 с.
2. Бердяев Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – Москва : ИМА-пресс, 1990. – 275 с.
3. Бершов І. Шляхи подолання ксенофобії та расової дискримінації в Україні [Електронний ресурс] / І. Бершов. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/28966/1/society.pdf>.
4. Бушев С. А. Недопущение дискриминации и стигматизации (статья 11). Презентация [Электронный ресурс] / С. А. Бушев. – Режим доступа: http://www.philos.msu.ru/fac/dep/edu/method/phedu/bio_bioethics/11_12_lect.pdf.
5. Бырдин Е. Н. Правовое равенство граждан и его обеспечение в Российском государстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. Н. Бырдин. – Москва, 2002. – 158 с.
6. Вашанова О. В. Принцип недискриминации личности в международном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. В. Вашанова. – Москва, 2004. – 232 с.
7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
9. Закураева Л. Б. Взаимосвязь социальной справедливости и дискриминации в современной России : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04 / Л. Б. Закураева. – Ростов-на-Дону, 2013. – 32 с.
10. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учебник для вузов / И. Я. Киселев. – Москва : Дело, 2000. – 728 с.
11. Козлихин И. Ю. У истоков правового государства: идея господства законов, а не людей / И. Ю. Козлихин // Вестник СПбГУ. Сер. 6. – 1993. – Вып. 1 (№ 6). – С. 69–76.
12. Козюк М. Н. Правовое равенство в механизме правового регулирования / М. Н. Козюк. – Волгоград : ВЮИ МВД России, 1998. – 92 с.
13. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
14. Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_232.
15. Мальцев Г. В. Иллюзии равноправия. Правовое неравенство в мире капитала / Г. В. Мальцев. – Москва : Мысль, 1982. – 276 с.
16. Присекина Н. Г. Проблемы дискриминации в международном трудовом праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. Г. Присекина. – Владивосток, 2002. – 209 с.
17. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – 9-те вид., зі змінами. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
18. Резолюция 46/119 “Защита лиц с психическими заболеваниями и улучшение психиатрической помощи”, принята Генеральной Ассамблеей ООН 18 февраля 1992 г. по докладу Третьего комитета (A/46/721) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_905.
19. Свобода. Равенство. Братство. Великая французская революция. – Ленинград, 1989. – 75 с.
20. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010/print1392884357786171.
21. Супрунова М. С. Дискриминация как объект общеправового анализа : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. С. Супрунова. – Нижний Новгород, 2007. – 185 с.
22. Тилежинский Е. В. Равенство как правовая категория : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. В. Тилежинский. – Самара, 2006. – 229 с.
23. Фридмен Л. Введение в американское право / Л. Фридмен ; пер. с англ. ; под ред. М. Калантаровой. – Москва : Прогресс-Универс, 1993. – 286 с.
24. Judgment in the Case of “Engel v. Netherlands” (Application no. 100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 8 June 1976 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57479>.
25. Judgment in the Case of “Rasmussen v. Denmark” (Application no. 8777/79), 28 November 1984 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57563>.
26. Vierdag E. W. The Concept of Discrimination in International Law With Special Reference to Human Rights / E. W. Vierdag. – Martinus Nijhoff. The Hague, 1973. – 176 p.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2015.

Равлинко З. П. Причины и основания дискриминационного обращения: общая характеристика

Статья посвящена общей характеристике причин и оснований дискриминационного обращения. Обосновывается, что причинами дискриминационного обращения являются социальные (экономические, политические, идеологические и другие) факторы влияния на формирование и возникновение юридического неравенства, не имеющие объективного и разумного оправдания и могут как зависеть от воли конкретного субъекта, так и не зависеть от нее. Предлагается выделять собственно объективные, объективно-субъективные и субъективные причины дискриминации. Установлено, что основаниями дискриминационного обращения выступают особенности, характеристики, признаки определенных лиц или их правового статуса (возраст, пол, раса, цвет кожи, состояние здоровья, происхождение, язык, убеждения и т.д.).

Ключевые слова: запрет дискриминации, причины дискриминационного обращения, основания дискриминационного обращения.

Ravlinko Z. The Reasons and Grounds of Discriminatory Treatment: a General Overview

The article is devoted to the general characteristics of reasons and grounds of discriminatory treatment. It is noted that in scientific literature, usually without sufficient grounds, the reasons and grounds of legal inequality are equalled. Thus, certain characteristics of the legal subjects (age, sex, health, residence, nationality, etc.), which make a distinction between different groups of such subjects in legal practice that can result in legal inequality, are not the reasons of legal inequality, but only the grounds for its determination.

It is found that the reasons of legal inequality are not necessarily the reasons of discrimination. There can be objective and reasonable grounds for legal inequality while discriminatory treatment has no such reasons.

Discriminatory treatment reasons are such social (economic, political, ideological and other) factors of the influence on the development and emergence of legal inequality that have no objective and reasonable justification and may depend on the will of a particular legal subject, and not depend on it.

It has been suggested that there are properly objective (e.g., inadequate legal practice), objective-subjective (e.g., actions of law-making bodies) and subjective reasons of discrimination. The last are based in particular on the stereotypical perception of certain manfeatures (qualities, characteristics), which allows without any reasonable justification to make a distinction between those, who are characterized by the following features, and those, who don't have relevant ones.

It is determined that the grounds of discriminatory treatment are the features, qualities of certain persons or of their legal status (race, colour, origin, language, beliefs, etc.). In fact, such grounds appear from the characteristics on which discrimination is legally prohibited. For the purposes of discussion such characteristics can be divided into "protected" (expressly provided in international and national acts) and "unprotected" (other grounds on which discrimination is prohibited, but which are not directly specified in legal acts).

Key words: *prohibition of discrimination, discriminatory treatment reasons, the grounds of discriminatory treatment.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Вимоги до авторських оригіналів статей, поданих до науково-виробничого журналу “Держава та регіони. Серія: Право”

*(фахове видання з юридичних наук та державного управління,
Постанова Президії наказом МОН України від 06.11.2014 р. № 1279)*

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, **написані українською мовою**, обсяг – 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті має містити такі необхідні елементи (бажано виділені **напівжирним шрифтом**):

Тематична рубрика.

УДК.

Назва статті українською, російською та англійською мовами

Прізвище та ініціали автора (авторів) українською, російською та англійською мовами.

Анотація українською (500 символів), російською (500 символів) та англійською (2000 символів) мовами.

Ключові слова українською, російською та англійською мовами (3–10 слів).

I. Вступ (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).

II. Постановка завдання (формулювання цілей статті).

III. Результати (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).

IV. Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі.

Список використаної літератури за алфавітом (оформляти слід згідно з вимогами стандарту з бібліографічного опису).

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх боків – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст порівняно з текстовою формою викладу. Посилання на літературу подавати безпосередньо в тексті у квадратних дужках, зазначаючи порядковий номер джерела, під яким воно внесено до списку літератури, та через кому конкретну сторінку.

4. Якщо рукопис статті підготовлено у співавторстві, то на окремому аркуші слід чітко визначити особистий внесок кожного автора у створення рукопису та посвідчити це своїми підписами.

5. Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена **рецензія** доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), **довідка** про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, адреса, телефони з кодом міста, e-mail, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа), копія документа про **сплату** (25 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, редакція журналу “Держава та регіони”.

6. Гроші треба перераховувати за реквізитами:

КПУ / АТ “УкрСиббанк”

р/р 26001504757200 / ОКПО 19278502 / МФО 351005

За друк статті у науково-виробничому журналі “Держава та регіони”.